

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
факультет соціології
кафедра галузевої соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«ЦІННІСНИЙ ВИМІР ПРОТЕСТНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА»

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «Соціальні технології»

Освітній рівень: магістр

Кваліфікація: магістр соціології

Виконавець:

Заєць Тетяна Павлівна,
студентка магістратури

Науковий керівник:

Боровський Олексій Олександрович,
кандидат соціологічних наук, доцент

Магістерська робота допущена до захисту

рішенням кафедри *галузевої соціології*

Протокол № _____ від «__» _____ 2020 р.

В.о. зав. кафедри _____ доц. Безрукова О.А.

підпис

Київ 2020

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри**Рекомендовано****до захисту**

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника**Результат захисту**

оцінка

дата захисту**Голова ЕК**

підпис

ініціали, прізвище**Члени ЕК**

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище**Секретар ЕК**

підпис

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Заєць Т. Ціннісний вимір протестної поведінки сучасного українського суспільства. – На правах рукопису.

Магістерська робота за спеціальністю 054 – Соціологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра галузевої соціології. – Київ, 2020. – 139 с., список джерел з 79 найменувань, 5 додатків.

Магістерська робота присвячена дослідженню ціннісного виміру протестної поведінки сучасного українського суспільства. В даній роботі розглянуто основні підходи та концепції вивчення протестної поведінки, а також проаналізовано основні методики дослідження ціннісних орієнтацій. Здійснено аналіз зв'язку ціннісних орієнтацій студентів факультету соціології КНУ ім. Т. Шевченка з їх протестною поведінкою шляхом проведення пілотажного онлайн опитування.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, протест, протестна поведінка, конвенційні форми протесту, неконвенційні форми протесту.

SUMMARY

Zaiets T. Value dimension of modern Ukrainian society's protest behavior. – Manuscript.

Master's thesis on speciality 054 – Sociology. – Taras Shevchenko National University of Kiev, Department of Branch Sociology. – Kyiv, 2020. – 139 p., 79 sources, 5 appendix.

The master's thesis is devoted to the research of value dimension of modern Ukrainian society's protest behavior. In this master's thesis the basic approaches and concepts of protest behavior's studying are considered, as well as the basic methods of value orientations' research are analyzed. The analysis of the relationship between values orientations of students of the Faculty of Sociology of Taras Shevchenko National University of Kiev with their protest behavior by conducting a pilot online survey is carried out.

Key words: values, values orientations, protest, protest behavior, conventional forms of protest, non-conventional forms of protest.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПРОТЕСТНА ПОВЕДІНКА ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ.....	8
1.1. Генеза феномену протесту в соціально-політичній думці.....	8
1.2. Сутність, типи та функції протестної поведінки в політичному житті суспільства	15
1.3. Місце і роль ціннісного виміру у протестній поведінці	24
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	31
РОЗДІЛ 2. ЦІННІСНИЙ ВИМІР ПРОТЕСТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ	33
2.1. Інтерпретація соціологічних підходів та концепцій дослідження протестної поведінки окремих соціальних груп.....	33
2.2. Соціологічні концепції ціннісного виміру в протестній поведінці	40
2.3. Соціологічні методики вивчення ціннісного виміру у контексті протестної поведінки	49
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	54
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНОГО ВИМІРУ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОТЕСТНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ СОЦІОЛОГІЇ КНУ ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА).....	56
3.1. Огляд результатів емпіричних соціологічних досліджень ціннісного виміру протестної поведінки українського суспільства	56
3.2. Організація та методика емпіричного дослідження ціннісного виміру протестної поведінки студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка ..	62
3.3. Результати пілотажного дослідження ціннісного виміру протестної поведінки студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка	64
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	82
ВИСНОВКИ.....	84
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Суспільна поведінка індивідів завжди здійснюється під впливом значної кількості зовнішніх та внутрішніх чинників. Процеси глобалізації та демократизації, зростання або падіння рівня ВВП, поширення політичних ідеологій, різноманітні події на міжнародній арені, наявний культурний дискурс та пануючі у суспільстві настрої та цінності, і навіть внутрішній психічний стан – все це, в тій чи іншій мірі, визначає спрямованість та характер поведінки кожного індивіда.

Для збереження суспільної стабільності та інтегрованості індивіди мають наслідувати встановленні соціальні та юридичні норми, і здебільшого так і відбувається. Однак, внаслідок різноманітних суспільних потрясінь, внутрішня суспільна інтеграція може зазнавати загрози.

Економічні та політичні невдачі, які зазнавала українська держава за часи своєї незалежності, не могли не позначитися на її громадянах. Відчутність протягом тривалого часу невдоволення власним становищем формує сприятливе підґрунтя для розквіту активних протестних рухів.

Варто зазначити, що до певної міри протестність навіть може виступати функціональною характеристикою суспільної інтеграції, оскільки наявність протестних дій сигналізує про необхідність здійснення в суспільних відносинах певної корекції. Проте вихід протестності за умовні межі може ставати фундаментом для збільшення дисфункціональних проявів, які, в свою чергу, становитимуть загрозу стабільному функціонуванню соціальної системи.

Переважає більшість соціологічних досліджень протестної поведінки зосереджувались на вияві того, чи брали громадяни участь у протестній поведінці, якою була ця участь, чи готові були протестувати у майбутньому та заради якої мети, не вдаючись при цьому до вивчення глибинних мотивів.

Враховуючи, що далеко не кожен індивід має внутрішню схильність до участі у протестних практиках, то важливим є розуміння тих порогів, які можуть підвищувати рівень їх готовності до протестної діяльності.

Оскільки протестна поведінка в цілому є результатом прямого неспівпадіння соціальної реальності із сформованими, на основі домінуючих у свідомості цінностей, соціальними очікуваннями, то дослідження протестної поведінки необхідно здійснювати із врахуванням ціннісної складової.

Іншими словами, важливим є дослідження ціннісного виміру індивідів для розуміння того, за яких обставин та умов вони погодяться взяти участь у протестній діяльності, а також її характер, тобто чи буде протест носити конвенційний чи неконвенційний характер.

Зважаючи на те, що цілеспрямованого дослідження впливу цінностей на протестну поведінку не здійснювалося, то **актуальність даної роботи** полягає у залученні ціннісної складової до аналізу протестної поведінки, що дозволить виявити основні моменти ціннісного виміру протестної поведінки сучасного українського суспільства.

Відтак **науковою проблемою** є наявність розбіжності між декларованою готовністю до участі в протестних акціях та внутрішньою схильністю до цього.

Об'єкт – протестна поведінка сучасного українського суспільства.

Предмет – ціннісний вимір протестної поведінки сучасного українського суспільства.

Мета – дослідити ціннісний вимір протестної поведінки студентів ф-ту соціології КНУ імені Тараса Шевченка.

Завдання:

- 1) Визначити генезу, структуру та функції протестної поведінки в суспільному житті.
- 2) Дослідити основні соціологічні підходи та концепції протестної поведінки окремих соціальних груп.
- 3) Визначити сутність, місце і роль ціннісного виміру протестної поведінки.
- 4) Розглянути соціологічні методики вивчення ціннісного виміру у контексті протестної поведінки.
- 5) Дослідити особливості ціннісного виміру протестної поведінки студентів ф-ту соціології КНУ імені Тараса Шевченка.

Наукова розробленість проблеми дослідження. Дослідженням протестної поведінки займалися Г. Алмонд, С. Вебра, Т. Гар, Е. Здравомислова, Б. Кландермас, В. Костюшев, У. Мілбрайт, М. Назаров, В. Сафронов, Е. Соїна, Д. Челпанова та ін..

Серед українських дослідників даною проблематикою займалися І. Бекешкіна, Є. Головаха, О. Куценко, Є. Лисеєнко, Ю. Мацієвський, Н.Паніна, О. Резнік, Н. Ротар та ін..

Дослідженням ціннісних орієнтацій займалися такі дослідники та науковці як: Е. Головаха, Р. Інглхарт, В. Карандашев, В. Магун, М. Рокич, А. Ручка, Н. Савченко, О. Сазонова, Л. Сокурянська, Ш. Шварц та ін..

Апробація результатів. Основні положення роботи були оприлюднені на науковій конференції, а саме на:

Заєць Т. П. Протестна поведінка як індикатор соціального невдоволення / Т. П. Заєць // Соціологія і сучасні соціальні трансформації: Матеріали XII Міжнародної конференції студентів та молодих науковців (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 14-15 листопада 2019 року). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2019. – С. 32-35.

Структура випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дипломної роботи становить 139 сторінок, з яких основний текст – 82 сторінки, список використаних джерел – 9 сторінок (79 найменувань), додатки – 43 сторінок (5 додатків).

РОЗДІЛ 1. ПРОТЕСТНА ПОВЕДІНКА ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

1.1. Генеза феномену протесту в соціально-політичній думці

Дослідження будь-якого явища чи феномена, на нашу думку, необхідно розпочинати з розгляду центральних понять. Такий підхід дозволяє окреслити можливі координати подальшого наукового пошуку, відштовхуючись від яких дослідник отримує змогу розпочати дослідження явища з найбільш значущих його характеристик.

В нашому випадку центральним поняттям, на основі якого здійснюватиметься подальше дослідження політичної протестної поведінки є поняття «протест».

В тлумачному словнику під протестом розуміється «масове, колективне заперечення чого-небудь, яке виявляється в активних діях (мітингах, страйках, заявах і т. ін.)» [Великий тлумачний словник, 2005: с. 1172].

Зокрема близькими за сенсом поняттями до протесту є такі поняття, як бунт, повстання та заколот, які являють собою звернення до насильницьких дій, спрямованих проти легітимованої влади.

В цілому, варто зазначити, що проблематика протесту протягом всієї історії людства викликала неабиякий інтерес у мислителів, філософів та науковців. Такий дослідницький інтерес пов'язувався із реаліями сучасного їм суспільного життя, коли невдоволення окремих груп людей існуючим статусом-кво нерідко переростало у відкриті селянські повстання або приховані двірцеві перевороти.

Одними із перших мислителів, що звернулися до вивчення проблематики протесту були Платон та Арістотель. Вони розуміли протест як звернення соціальних груп до активних дій, націлених на зміну пануючого політичного ладу з метою отримання можливості здійснювати керівництво країною та, відповідно втілювати у життя особисту політичну лінію [Руденкіна, 2016: с. 57]. Тобто активні протестні дії для частини населення, яка була незадоволена

існуючим нерівним доступом до благ, ставали дієвим засобом одержати можливість на виправлення такого роду несправедливості [Аристотель, 1983: с. 416-417, 527, 529; Платон, 2007].

За часів Середньовіччя вивченням протестів з різних причин майже не займалися. Відсутність такого інтересу частково можна пояснити пануючим на той час феодалним ладом, який унеможлилював на рівні соціальних та правових норм наявність у пригнічених верств населення будь-яких прав, що закріплювався церковним авторитетом у масовій свідомості.

Тому, якщо окремі стихійні повстання селян і виникали, то вони жорстоко придушувалися, закликаючи тим самим до покори інших. Враховуючи, окрім того, той факт, що єдиними вченими особами на той час були церковнослужителі, які у значній мірі підтримували наявний стан речей, то, відповідно, ніякі спроби проаналізувати природу селянських повстань ними майже не здійснювалися.

Подальше осмислення природи протесту у період Відродження здійснювалось у працях Н. Макіавеллі та Ф. Бекона. Спираючись на доробки античних мислителів, вони доповнили їх двома важливими положеннями.

Відтак, здійснивши аналіз історичних подій, вони прийшли до висновку, що успішність будь-якого протесту залежить від наявності у протестуючих лідера, який скеровуватиме їх дії з метою посилення синергетичного ефекту. Відповідно, відсутність на чолі протестного руху реального лідера ставила, за їх переконанням, під сумнів саму можливість досягнення протестуючими будь-яких цілей.

Окрім того, вони переглянули та розширили перелік причин, які можуть спонукати населення вдаватися до протестних дій: Н. Макіавеллі як передумову повстань визначав обмеження передусім свобод та прав кожної людини, тоді як обмеження матеріальних благ ставало другорядним чинником; в свою чергу Ф. Бекон зосереджувався на матеріальній складовій, виділяючи як причину повстань наявність значної кількості голодуючих серед населення [Макиавелли, 2001: с. 180; Бэкон, 1954: с.71-77].

Однак, і Макіавеллі, і Бекон розуміли протест як прояв незадоволення значною частиною суспільства стосовно того як здійснюється керування державною машиною. Іншими словами протестні дії були своєрідним індикатором, який сигналізував про необхідність корекції можновладцями наявного політичного курсу.

За Нового часу у масовій свідомості відбулася переоцінка системи цінностей, що висунуло на перший план прагнення індивідів до отримання рівних прав та свобод.

В цей час дослідженням протесту займалися Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та К. Маркс, які, звертаючи увагу на деструктивний характер феномену протесту через руйнацію пануючого соціально-політичного устрою (однак для К. Маркса зміна пануючого ладу мала здебільшого функціональне значення), все ж визначали його об'єктивну необхідність як інструменту соціального регулювання. Вони розглядали протест як результат наявності серед значної кількості громадян невдоволення, яке виникає через нерівний доступ до матеріальних та нематеріальних ресурсів та благ, що зокрема проявляється у стихійній формах самоорганізації.

Томас Гоббс в свій час визначав закономірність проявів протестних віянь шляхом аналізу низки причин, присвятивши цьому питанню цілий розділ своєї книги «Філософські підстави вчення про громадянина» (1642 року).

Він виділяв наступні причини виникнення протестів: жагу збагачення, прагнення здобути почесні, наявність шансу здобути перемоги, а також одночасна відсутність у лідера мудрості та одночасна присутність ораторського хисту, який дозволить йому переманити на свій бік частину слухачів [Гоббс, 2001: с. 157-170].

В свою чергу, Дж. Локк, визначаючи суспільний порядок як результат укладання між усіма сторонами суспільного договору, розглядав протест як спробу поновити порушений статус-кво в тому випадку, якщо правління обраних стає тиранічним, а права звичайних громадян порушуються [Локк, 1988: с. 392-393].

Ж.-Ж. Руссо, так само як і Дж. Локк, трактував феномен протесту як спосіб повернення до «природного стану», тобто до стану справжньої рівності між усіма громадянами. При цьому, філософ особливо наголошував на тому факті, що протест може визначатися як виправданий вчинок лише у тому випадку, коли до нього звертається більшість населення, тоді як звернення до протестних дій меншості може поставити під сумнів відновлення порушеного соціального порядку [Руссо, 1998].

Загалом події Американської революції 1765-1783 рр., а згодом Французької революції 1789–1799 рр. засвідчили, що ідеї особистої свободи та рівності соціального становища кожного громадянина є цілком реальними. Таким чином, ідеали Нового часу, які до цього досить тривалий час існували лише у паперовій формі, врешті-решт змогли втілитися у життя.

Варто відзначити, що саме Французька революція стала тим переломним моментом, який дозволив переосмислити місце та роль кожної людини в житті суспільства – індивід перестає бути пасивним приймачем політичних рішень, перетворюючись натомість на їх активного творця.

Висунуте Французькою революцією популярне гасло – «Liberté, égalité, fraternité» (Свобода, рівність, братерство) засвідчило про перехід від соціального протесту, характерного для початкової стадії революційного зародження, до політичного протесту.

Політичні протести, які траплялися в історії людства, ще ніколи не набували такого розмаху. До цього часу вони залишались здебільшого локальними та формувалися на основі деяких соціальних груп. З цього погляду революція, яка охопила все французьке суспільство, вражала своєю масовістю та масштабністю, пронизуючи всі соціальні верстви, за винятком нечисленних груп аристократії та духовництва.

Успіх Французької революції став тим поштовхом, що спричинив хвилю подальших протестів (зокрема, Європейську революцію 1848-1849 рр., відомою під назвою «Весна народів») та їх подальшу трансформацію: на перший план вже почала виходити політична складова протесту, тоді як його соціальна складова

стала свого роду основою, базисом для накопичення ресурсів, необхідних для здійснення поставлених цілей.

В цілому середину XIX століття можна вважати тим відліком часу, з якого почалось нове осмислення такого різновиду протесту, як політичний протест.

Першим, хто почав більш-менш ґрунтовно досліджувати політичний протест, можна вважати Карла Маркса, який здійснюючи аналіз сучасного йому суспільства, досліджував класові взаємовідносини та осмислював причини виникнення класових конфліктів.

Так, К. Маркс зазначав, що «джерелом суперечливих прагнень є відмінність у становищі та умовах життя тих класів, на які кожне суспільство розпадається», які, у випадку загострення, можуть стати основою для розвитку на цій підставі конфліктної ситуації та її подальшого переростання у фазу конфлікту, тобто протесту [Маркс, 1940: с. 22].

При цьому феномен протесту у працях дослідника, на відміну від праць його попередників, розглядається в позитивній якості як джерело суспільного розвитку.

В цілому, підсумовуючи доробок мислителів Нового часу, варто зазначити, що проблематиці протесту, порівняно із минулими епохами, стали приділяти більше уваги. Так, вони почали концентруватися на більш глибокому дослідженні причин, які призводять до появи протестів; разом з переосмисленням самого феномену протесту, розуміючи під цим поняттям набір дій, до яких вдається значна частина населення у випадку незадоволення від діючої влади та бажання її заміни.

В XX столітті у результаті подальшому розвитку соціальних наук змінюється підхід до дослідження протесту як специфічного прояву соціального життя. Починаючи з цього часу дослідники вже не обмежуються дослідження виключно причин виникнення протесту, натомість їх фокус уваги зміщується з вивчення поодиноких випадків до спроб здійснення їх системного огляду, інтегрування феномену протесту у структуру соціальної системи.

Соціолог Т. Парсонс, будучи засновником структурного функціоналізму, у своїх працях концентрувався на розробці теорії соціальної дії, в межах якої він досліджував яким чином індивід здатен взаємодіяти із усією соціальною системою.

На його думку, така взаємодія є можливою у тому випадку, коли дії окремого індивіда є результатом впливу цінностей культури, на основі яких формуються соціальні норми та ролі.

Відповідно, протест, або ж конфлікт як його розумів Парсонс, стає можливим у тому випадку, коли відбувається протиріччя між пануючими в суспільстві цінностями та рольовими функціями окремих індивідів [Парсонс, 1998: с. 187].

Однак, визнаючи неможливість повного усунення конфліктів з суспільного життя, оскільки протиріччя природних бажань індивіда із цілями всієї системи будуть існувати завжди, Т. Парсонс все ж визначав протест як деструктивне явище, що загрожує стабільному існуванню соціальної системи, складовою частиною якої і є індивід.

Інший погляд на природу протесту був запропонований учнем Т. Парсонса, Робертом Мертоном, який займався вивченням соціальних девіацій.

Так, серед запропонованої ним типології девіацій найбільший інтерес становить п'ятий тип – «Заколот», що передбачає одночасну відмову від пануючих в суспільстві цінностей та інституціалізованих (тобто законних) засобів їх досягнення. Даний тип девіації, на його думку, в цілому визначається як негативне явище, що при певних умовах навіть може загрозувати стабільному функціонуванню соціальної системи.

Однак дослідниця І. Черданцева висуває важливе положення, зазначаючи, що даний тип девіації «може сприяти зміні або принаймні зняттю напруги в суспільстві, що виникає в результаті невідповідності між панівною та альтернативною парадигмами цілей, цінностей та засобів, за рахунок включення «відвідних» механізмів й каналізації дій «опозиції» в культурно та законно визначені форми» [Черданцева, 2018: с. 31].

Тобто, при правильному інституційному та організаційному підході, протест може виконувати функцію підтримки стабільності та навіть розвитку всієї соціальної системи.

В свою чергу, соціолог Р. Дарендорф, досліджуючи проблематику конфлікту, зазначив, що конфлікт завжди «пов'язаний з дією нерівності, яка обмежує повноту громадської участі людей соціальними, економічними та політичними засобами» [Дарендорф, 2002: с. 55].

Відтак основною причиною нерівності, на його думку, є не стільки відсутність матеріальних благ, скільки відсутність рівномірного доступу до влади усіма членами суспільства. Тобто виникнення протиріччя між тими індивідами, які мають владу, та тими, хто її не має, у результаті закінчується протестними діями індивідів, які позбавлені владних повноважень.

У власній концепції громадянської непокори Ю. Габермас зазначав, що громадянська непокора, яка зокрема нерідко проявляється у формі протестів з метою створення тиску на владу, розташовується посередині між законністю та легітимністю.

Для вченого громадянська непокора як політика впливу не сприймається в якості прояву дисфункціональності соціальності системи через нерівномірний доступ до ресурсів і благ. Напроти, громадянський протест є адекватною відповіддю суспільства на існуючі проблеми нерівності, оскільки «реалізація маючих універсальний зміст конституційних принципів, які потребують строгого виконання, – це довготривалий процес, який історично ні в якій мірі не був однолінійним» [Коэн, 2003: с. 762].

Відповідно громадянська непокора загалом є своєрідним засобом для подальшої демократизації суспільства шляхом звернення уваги можновладців на ті сфери, які потребують подальшого вдосконалення.

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, нами був здійснений огляд еволюції поглядів на феномен протесту у соціально-політичній думці протягом тривалого проміжку часу.

Здійснений аналіз наукових доробок дозволив зрозуміти, що дослідження такого соціально-політичного явища як протест почалось задовго до виникнення самого терміну та здійснювався системно, шляхом поступового накопичення знань та їх подальшого поглиблення.

Дослідники протягом тривалого часу визначали протест як результат прояву суспільного невдоволення, викликаного нерівним становищем індивідів у суспільстві, у вигляді дій, спрямованих на зміну влади або соціального ладу.

При цьому протест може виникати та існувати як стихійно, так і мати на своєму чолі лідера, наявність якого лідера дозволяє підвищити ефективність протестних дій шляхом їх організації та координації.

Однак соціально-політичні трансформації ХХ та ХХІ століть також змінили і сприйняття явища протесту. Результатом такої зміни стало розуміння протесту вже не стільки як засобу зміни влади чи ладу, скільки як дієвий засіб впливу на неї. Як наслідок, одним із способів такого впливу стали політичні протести, популярність яких збільшується з кожним днем.

1.2. Сутність, типи та функції протестної поведінки в політичному житті суспільства

Вперше політичний протест як самостійне поняття з'явилося у 60-х роках ХХ століття в працях Г. Алмонда, Д. Бела, С. Верби, А. Марша, Т. Роззака, У. Руїнсімана, Ш. Айзенштадта та інших.

Зростання інтересу до проблематики політичних протестів серед наукової спільноти можна пояснити молодіжною революцією 1960-х років, що викликала потребу у поясненні причин численних протестних рухів молоді.

Тривалий час дослідження політичної протестної поведінки здійснювалось виключно у межах аналізу різновидів політичної участі, в результаті чого спроби виокремлення її як самостійного предмету наукового аналізу серед російських та вітчизняних науковців почалися з кінця 1980-х років, із початком активізації протестного руху на території республік колишнього Радянського Союзу.

Політична протестна поведінка є складним явищем, яке одночасно є предметом вивчення багатьох наукових дисциплін, зокрема соціології, політології, конфліктології, філософії та психології. Однак найбільший розвиток даний феномен отримав в межах соціологічної та політологічної наук.

Також, варто відзначити, що, поряд із політичним протестом, дослідники, зокрема соціологи, доволі часто звертаються до розгляду такого поняття як соціального протесту, тобто відмову визнавати існуючу соціальну реальність та передусім формуючи її правила та норми [Білецька, 2007: с. 1].

Однак, як відзначає український дослідник Ю. Мацієвський, необхідним є розрізнення понять соціального та політичного протесту. Такий висновок випливає з того, що соціальний протест має на меті заперечення нерівного та несправедливого розподілу матеріальних благ та ресурсів, оскільки це призводить до відмінностей у соціальному становищі кожного громадянина.

В той час як політичний протест є «виявом негативного ставлення до політичної системи та окремих її елементів, а також є одним із каналів політичної комунікації між владою та суспільством, що сприяє забезпеченню інтересів суспільних груп, які меншою мірою залучені до процесу вироблення та прийняття суспільно-важливих рішень» [Мацієвський, 2015: с. 3].

Наразі в науковій літературі відсутнє чітке та стале визначення поняття «політична протестна поведінка», в результаті чого дослідники формують особисті підходи до трактування політичного протесту, акцентуючи увагу на різних його аспектах.

Наприклад, в енциклопедичній літературі поняття «політичний протест» розглядається як:

1. «форма вияву незгоди окремого індивіда або певної соціальної групи з політичним курсом або окремими заходами вищих органів державної влади» [Левенець, 2011: с.611];
2. або як «вид політичної участі, що виражається в прояві негативного ставлення до політичної системи в цілому або до її окремих елементах,

нормах, цінностей у відкритій, демонстративній формі» [Погорельй, 2010: с. 198].

Іншими словами, у першому випадку об'єктом для протестних дій звичайних громадян стає діяльність групи людей, які працюють у політичних інституціях, тоді як у другому випадку ними стають інституціолізовані соціальні норми та цінності, які мають надіндивідуальний характер.

Російська дослідниця Е. Ефанова в свою чергу розглядає політичний протест як різновид поведінки індивіда чи групи у політичному просторі суспільства, яка може набувати активних чи пасивних форм та яка характеризується прагненням відстояти власні інтереси [Ефанова, 2011: с. 30].

Українська дослідниця О. Максимова надає схоже визначення політичного протесту, зазначаючи, що це своєрідний тиск на політичну систему як спосіб для окремих індивідів відстояти порушені права та інтереси, який має чітко окреслену негативну конотацію [Максимова, 2013: с. 106].

Іншими словами для Е. Ефанової та О. Максимової політичний протест стає прямою реакцією індивіда чи групи на дії органів влади, які безпосередньо зачіпали та, відповідно, суперечать політичним інтересам звичайних громадян.

Російський дослідник С. Поздняков у своїй дисертації «Політичний протест» зазначає, що політичний протест:

- «по-перше, може існувати у вигляді внутрішнього стану неприйняття політичним суб'єктом панівних в суспільстві політичних відносин або політичної системи в цілому;
- по-друге, це певна форма вираження незгоди, опору, неприйняття пануючого політичного курсу, що найчастіше виражається певної акцією, вчинком, дією протестного характеру;
- та по-третє, це явище політики, атрибут політичного, який представляє собою протидіючі сили, руху, тенденції, що йдуть врозріз основній течії політичного життя; це своє-інше конкретного політичного курсу» [Поздняков, 2002: с. 10].

Американські дослідники Дж. Дженкінс та Б. Кландерманс в свою чергу розуміли політичний протест як сукупність дій окремої соціальної групи, націлених на зміну політичної системи в цілому або лише окремих її частин, разом із зміною характеру взаємовідносин між політичними суб'єктами [Дженкінс, 1995: с. 6].

Вищенаведені визначення характеризують перехід від первинного рівня, на якому головним є захист своїх базових інтересів, до вищого рівня, який спрямований на зміну принципів функціонування політичної системи в цілому.

У статті М. Сабітова «Політичний протест: теоретичні проблеми. Дефініції та типології» наводиться визначення американського дослідника С. Терроу, який розумів політичний протест як застосування сукупних дій окремої соціальної групи, які мають руйнівний характер та які спрямовані на соціальні інститути та групи з метою задоволення інтересів невдоволених груп [Сабітов, 2012: с. 2].

Російська дослідниця Е. Соїна у своїй дисертації «Політична протестна поведінка в сучасній Росії» формулює поняття наступним чином. Політична протестна поведінка є своєрідною формою політичної участі, яка може проявлятися у вигляді відкритих проявів думок чи емоцій індивідів, соціальних груп, яка має негативне забарвлення та націлена на здійснення тиску на діяльність політичних суб'єктів, що мають право на прийняття політичні рішення [Соїна, 2008: с. 13].

Остання пара дефініцій визначає політичний протест як інструмент, тобто як ефективний засіб впливу, використання якого дозволяє протестуючим групам впливати на процес прийняття політичних рішень, за потреби коригуючи його.

Однак необхідно відмітити, що, незважаючи на значну кількість визначень політичної протестної поведінки, все ж існує низка підходів, які є найбільш уживаними серед дослідників.

Одним із таких підходів є визначення політичної протестної поведінки за її нормативним характером. Згідно даному підходу політична протестна поведінка визначається як різновид «нетрадиційної» політичної поведінки. Відповідно критерієм, за яким можна відрізнити традиційну поведінку від

нетрадиційної, є наявність чи відсутність тих нормативно-правових актах, які регулюють правочинність подібної поведінки серед окремих соціальних груп.

Під традиційною політикою розуміється така політика, здійснення якої регулюється численними нормативно-правовими документами, як, наприклад, виборчий процес, в той час як реалізація нетрадиційної політики ніяким чином не регулюється існуючим законодавством, або навіть забороняються ним, як, наприклад, силове захоплення адміністративних будівель тощо.

Схожої точки зору на характеристику політичної протестної поведінки дотримується російський дослідник В. Сафронов, хоча і у більш вузькому розумінні. Визначаючи неконвенційну поведінку як таку, що порушує норми права чи традицій та яка зрештою не виходить за межі закону, він визначає, що політичний протест «не передбачається законами, але і не припускає звернення до насильства», оскільки останнє є характеристикою політичного насильства [Сафронов, 1998: с. 118].

При цьому для дослідника неконвенціональні, протестні та насильницькі акції є близькими поняттями, які складають одновимірну ієрархію.

Разом з тим враховуючи складність досліджуваного соціально-політичного феномену, деякі дослідники відзначають, що політичний протест може також здійснюватися із врахуванням та у відповідності до діючого законодавства (як наприклад підписання петицій, проведення мирних демонстрацій).

Зокрема такої точки зору дотримуються російські дослідники В. Костюшев та В. Горьковенко, які до «політичного протесту включають, окрім насильницьких дій, такі легальні форми протесту, як: мирні демонстрації, голодування чи інші символічні речі, які не мають на меті нанесення шкоди іншим» [Цит. за Сабітов, 2012: с. 4].

Відтак політичну протестну поведінку ми будемо розглядати як прояв конвенційності (тобто легальності), так і неконвенційності (нелегальності).

Другий підхід базується на аналізі політичних конфліктів, які поділяються на протести та повстання. Згідно цього підходу політична протестна поведінка

визначається як різновид політичного конфлікту, який націлений не на політичну систему в цілому, а на окремі дії владних представників; повстання, в свою чергу, мають на меті здійснення впливу на всю політичну систему передусім шляхом звернення до насильницьких дій, які спрямовуються проти представників політичного режиму [Білецька, 2007: с. 1].

Російський дослідник Р. Шарапов розрізняє ще один підхід до визначення політичної протестної поведінки, згідно з яким політична протестна поведінка може бути як індивідуальним проявом протестних дій, так і груповим [Шарапов, 2016: с. 98].

Враховуючи складність досліджуваного поняття необхідним є розгляд класифікації численних форм протестних дій, які здійснювалися різними дослідниками.

Наприклад, російський дослідник М. Сабітов, базуючись на концепції політичної участі У. Мілбрайта, пропонує виділяти шість групових форм політичного протесту за двома критеріями, за рівнем активності (низька, середня та висока активності) та конвенційністю (конвенційний та неконвенційний типи):

1. *«конвенційні форми політичного протесту низького рівня активності»:*
  - а) протестний абсентеїзм, тобто усвідомлене відхилення від участі у виборчій кампанії;
  - б) читання опозиційних ЗМІ, участь у віртуальних «соціальних мережах» протестної спрямованості.
2. *неконвенціональні форми політичного протесту низького рівня активності:*
  - а) підписання опозиційних відозв, петицій, звернень до влади.
3. *конвенційні форми політичного протесту середнього рівня активності:*
  - а) створення опозиційного контенту в «соціальних мережах»;
  - б) електоральний протест.
4. *неконвенціональні форми політичного протесту середнього рівня активності:*

- a) створення екстремістського контенту в «соціальних мережах»;
  - b) участь в недозволених демонстраціях та мітингах;
  - c) бойкот;
  - d) голодування.
5. *конвенційні форми політичного протесту високого рівня активності:*
- a) участь у роботі опозиційних партій і у виборчих кампаніях;
  - b) участь в опозиційних мітингах і зборах;
  - c) звернення до владних структур або до їх представників;
  - d) активність як політичного діяча.
6. *неконвенціональні форми політичного протесту високого рівня активності:*
- a) участь в акціях громадянської непокори;
  - b) несплата податків;
  - c) участь в захопленнях будівель, підприємств;
  - d) відмова залишати робоче місце;
  - e) блокування дорожнього руху;
  - f) участь в насильницьких і терористичних акціях» [Сабітов, 2012: с.7-8].

Російська дослідниця В. Шишкіна запропонувала дещо інший підхід до класифікації типів політичної протестної поведінки, за яким вона розрізняє традиційний, ігровий та віртуальний типи.

До традиційного типу політичної протестної поведінки дослідниця віднесла мітинги та пікети, сила яких залежить від їх ступеня організованості, зауважуючи при цьому, що зазначені форми протесту є поодинокими, і як наслідок вони не можуть впливати та підсилювати один одного, незважаючи на наявність інформації в Інтернеті та широке висвітлення в ЗМІ.

Ігровий тип в свою чергу характеризується тим, що дані типи політичного протесту мають на меті не стільки вирішення проблеми, скільки привернення до неї уваги, як приклад численні флешмоб-акції, які не є небезпечними проявами соціальної поведінки, оскільки перед учасниками не постає вимога у порушенні правової норми.

Нарешті, віртуальна політична протестна поведінка характеризується можливістю вільно висловлювати власні думки, незважаючи на погляди інших, а також об'єднувати та координувати дії протестуючих по всьому світу завдяки сучасним Інтернет-технологіям, які перетворюють віртуальні дії на соціальні за своїми наслідками [Шишкіна, 2012: с. 108-109].

В свою чергу українська дослідниця Г. Берестова, узагальнюючи напрацювання інших дослідників, запропонувала власний перелік критеріїв, які класифікують політичну протестну поведінку наступним чином:

1. «За критерієм запланованості: заплановані та стихійні.
2. За тактикою та засобами досягнення цілей: конвенційні та неконвенційні.
3. За кількістю учасників: масові (широка участь населення), групові (представники різних соціальних груп) та індивідуальні.
4. За тривалістю: короткострокові, довготривалі, одноразові та періодичні.
5. За метою: системні (повна трансформація політичної системи), персональні (усунення конкретних діячів від влади) та лояльні (врахування думки протестуючих при прийнятті політичних рішень).
6. За роллю індивідуального суб'єкта: автономні (рішення про участь у протесті приймається самостійно) та мобілізаційні (рішення про участь у протесті приймається під впливом інших суб'єктів політики).
7. За інституційністю: інституціональні (формальні групи) та неінституціональні (неформальні групи).
8. За суб'єктом: молодіжні, підприємницькі, робітничі, акції національних меншин проти дискримінації, страйки працівників різних галузей промисловості та профспілок тощо.
9. За історичністю: традиційні та інноваційні (наприклад, хактивізм).
10. За результативністю: ефективні чи неефективні» [Берестова, 2015: с. 227-231].

Наведені типи політичної протестної поведінки за своєю суттю є «чистими» формами, які на практиці зустрічаються досить рідко, оскільки вони проявляються у їх сукупності..

Політична протестна поведінка як і будь-який інший соціально-політичний феномен впливає на функціонування всієї політичної системи як позитивно, так і негативно. Відтак політична протестна поведінка може виконувати як конструктивні, так і деструктивні функції.

До конструктивних функцій можна віднести здатність політичного протесту виявляти соціальні протиріччя та проблеми як всього суспільства, так і окремих його складових, стаючи окрім того джерелом соціально-політичних трансформацій.

Окрім того, політичний протест сприяє розвитку особистості, оскільки дозволяє виявити його суспільно-політичні погляди, потреби та інтереси, а також підвищує рівень згуртованості між протестуючими.

При цьому політичний протест також дозволяє пришвидшити темпи суспільного розвитку, зокрема ставати джерелом суспільного прогресу.

Разом з тим політичний протест також здатен виконувати низку деструктивних функцій, зокрема: ставати причиною соціальної дезорганізації, посилення рівня суспільної напруженості, а також руйнувати існуючу політичну систему. Окрім того, політичні протести також здатні призвести до регресу економічного та політичного розвитку суспільства, а у випадку загострення конфлікту навіть призводити до повного колапсу. Вони також здатні руйнувати ціннісну складову світосприйняття індивіда чи групи, шляхом зміни ціннісних настанов.

Тобто політична протестна поведінка разом із позитивними функціями, виконує і низку негативних, однак в обох випадках вона здатна стати рушієм значних соціально-політичних змін.

Таким чином, здійснивши синтез розглянутих підходів до визначення досліджуваного поняття, ми пропонуємо наступне визначення. Політична протестна поведінка – це активні чи пасивні, а також конвенційні чи неконвенційні форми політичної участі індивіда (спільноти), що націлені на здійснення впливу на прийняття політичних рішень з метою відстоювання власних інтересів та поглядів, шляхом вираження незгоди з конкретними діями

влади чи існуючим політичним режимом (курсом) у вигляді негативних публічних реакцій.

1.3. Місце і роль ціннісного виміру у протестній поведінці

Поведінка індивідів або інших соціальних суб'єктів у політичній сфері не може бути повністю відокремлена від їх внутрішнього світогляду, тобто від їх думок, переконань та поглядів. Іншими словами, будь-які вчинки соціальних суб'єктів в більшій або в меншій мірі підпорядковуються та, відповідно, визначаються тими речами, які, за їх переконанням, мають певну цінність.

В незалежності від того чи є поведінка окремого індивіда раціональною або ірраціональною за своєю суттю, вона тим не менше завжди спрямовується на предмет, який становить суб'єктивну цінність для даного індивіда.

Відмінність полягає лише у тому, що у випадку раціональної поведінки цінність певного предмету легітимізується за допомогою логічних доводів, тоді як ірраціональна поведінка легітимізується завдяки емоційній складовій. І в першому, і в другому випадку, причиною для здійснення індивідом чи соціальною групою певних дій виступає наявність інкорпорованих в їх свідомість тих об'єктів, які отримали статус суб'єктивно значущих об'єктів, тобто стали цінностями.

Кожен індивід має власний набір цінностей, який в результаті соціалізації починає відтворювати ціннісний набір тієї соціальної групи, до якої приналежить індивід, однак, в той же час, через відмінність у світосприйнятті та життєвому досвіді, він не може бути повністю ідентичним для всіх представників цієї групи.

Наразі вчені нараховують більше сотні підходів до визначень поняття «цінність». Враховуючи таке різноманіття, варто зосередитися на найбільш значущих аспектах досліджуваного поняття.

Відтак цінностями передусім називають ті ідеї, предмети чи явища, які визначаються та визнаються соціальними суб'єктами як суб'єктивно важливі

В той же час для визначення суб'єктивної важливості є необхідним розуміння того, в якій конотації слід сприймати даний об'єкт. Іншими словами,

цінність може фіксувати «позитивне або негативне значення будь-якого об'єкта чи явища» [Сазонова, 2015: с. 2].

Тобто цінності можна розглядати як результат рефлексивних дій соціального суб'єкта, спрямованих на пошук та визначення того чи можна віднести досліджуваній об'єкт до категорії суб'єктивно важливих та значущих речей чи ні.

Формуючись в результаті соціалізації та процесу пізнання соціальної реальності, цінності як вираження значущих для соціальних суб'єктів речей стають своєрідним каналом, який скеровує думки, погляди та судження таким чином щоб вони могли їм повністю відповідати.

Російський дослідник В. Ковров доволі влучно охарактеризував відмінність між цінностями та думками. За його переконанням, «думки можна розглядати як судження індивідів за актуальними питаннями, що представляють інтерес для індивіда, а цінність - це життєві принципи, що визначають ставлення людини до суспільно важливих явищ, соціальних інститутів» [Ковров, 2008: с. 109].

Тобто цінності глибше інкорпоровуються у структуру індивідуальної чи колективної свідомості, через що в короткостроковій перспективі вони майже не змінюються, на відміну від думок, які протягом короткого проміжку часу можуть зазнати певних трансформацій, наприклад. у випадку появи нової суперечливої інформації.

Відповідно цінності «виступають основою формування та розвитку ціннісних орієнтацій людини, мотивуючи тим самим діяльність і поведінку особи, оскільки орієнтація людини у світі та прагнення до досягнення мети теж обов'язково співвідносяться з вартостями, які входять до внутрішньої структури особи» [Савченко, 2015: с. 16].

Самі по собі цінності, оскільки вони мають виключно оціночний характер, можуть лише характеризувати певний предмет з точки зору його важливості індивіду чи соціальній групі, тоді як ціннісні орієнтації дозволяють скеровувати поведінку соціального суб'єкта відповідним чином.

Завдяки посередництву ціннісних орієнтацій, індивід чи соціальна група в цілому отримує можливість корегувати свою поведінку таким чином, щоб досягти бажаних результатів, тобто тих речей, які визнаються ними як цінності.

В цілому в енциклопедичній літературі дається наступне визначення ціннісних орієнтацій – це «насамперед, надання переваги чи заперечення певних смислів як засад життєорганізації і (не)готовність поводитися згідно з ними, які визначають загальне спрямування інтересів особистості; <...> уявлень про те, що має бути, і механізми селекції за критеріями значимості; міру готовності й рішучості (через вольові компоненти) до реалізацію власного «проекту» життя» [Грицанов, 2001: с. 1199].

Тобто, ціннісні орієнтації являють собою певний інкорпорований у індивідуальну свідомість механізм, який дозволяє обрати такий шлях досягнення бажаного, що не буде суперечити внутрішньому світогляду та переконанням індивіда, оскільки він формується з їх врахуванням.

Головна особливість ціннісних орієнтацій полягає у тому, що «на відміну від усіх інших ціннісних категорій, вони найтісніше пов'язані з поведінкою, керують цим процесом як усвідомленою дією, пронизуючи всю структуру психіки особистості – від потреб до ідеалів, охоплюючи реальний поведінковий компонент» [Шевчук, 2000].

Враховуючи той факт, що ціннісні орієнтації формуються та змінюються досить повільно, на відміну від інших речей, схильних до швидкоплинності, то і здійснюваний ними вплив стає, відповідно, довгограючим. Це положення дозволяє розглядати ціннісні орієнтації як один із чинників впливу на протестну поведінку, зокрема через формування відповідної політичної свідомості.

Однак, варто відзначити, що протестна поведінка будь-якого індивіда в цілому не є безпосереднім результатом впливу існуючих у його свідомості цінностей та ціннісних орієнтацій. Навпаки, вплив цінностей та ціннісних орієнтацій на протестну поведінку опосередковується соціальними та політичними установками індивіда.

В науковому колі дослідження соціальної установки вперше почалося у праці «Польський селянин у Європі та Америці» У. Томаса та Ф. Знанецького, яка стосувалася процесу адаптації польський емігрантів.

Так, в ході проведеного ними дослідження було зроблено висновок про те, що адаптація індивіда залежить від соціальної організації, однак в той же час соціальна організація також є залежною від індивіда. Наслідком такого відкриття стала введення в наукових обіг двох понять: соціальної цінності (як спосіб пояснення значущості соціальної організації для індивіда) та соціальної установки (наявність певного психологічного стану в свідомості індивіда щодо соціальної групи) [Москаленко, 2011: с. 153].

У своєму підручнику «Соціально-політична психологія» Г. Ділігенський наводить визначення установки (аттитюду), що було сформоване американським дослідником Г. Олпортом в 1935 році як результат узагальнення напрацювань соціальних психологів. Так, установка – це «стан свідомості і нервової системи, що виражає готовність і організоване на основі попереднього досвіду; аттитюд робить направляючий і динамічний вплив на реакції індивіда відносно усіх об'єктів, до яких він (аттитюд) має відношення» [Цит. за Дилигенский, 1994: с. 156].

Засновник грузинської психологічної школи Д. Узнадзе в свою чергу визначав установки як «передуючу будь-яким, у тому числі психічним актам суб'єкта готовність здійснювати саме ті акти, які адекватні цій ситуації; реакція суб'єкта на ситуацію обумовлена не лише самою ситуацією, але і його внутрішньою, неусвідомленою схильністю реагувати на неї певним чином» [Цит. за Москаленко, 2011: с. 153].

Зокрема, одними із різновидів соціальної установки є політичні установки, під якими можна розуміти:

- «стійку схильність, готовність індивіда або групи до дії, орієнтованої на соціально значимий об'єкт;
- психологічне переживання індивідом цінності, значення соціально-політичного об'єкту, організоване на основі попереднього досвіду,

таке, що робить направляючий вплив на політичну поведінку» [Цит. за Москаленко, 2011: с. 154].

Говорячи за структуру соціальних установок в цілому та політичних установок зокрема, російський дослідник Г. Ділігенський говорить про наявність в структурі трьох компонентів, а саме: «когнітивний (знання про об'єкт установки і про ситуацію), афективний (позитивне або негативне емоційне ставлення до них) та поведінковий (готовність діяти певним чином, по відношенню до об'єкта і ситуації) компоненти» [Дилигенский, 1994: с. 178].

Зв'язок між зазначеними трьома компонентами структури установок може відбуватися по-різному: з одного боку, когнітивний, поведінковий та афективний компоненти можуть впливати один з одного, тобто один компонент впливає та визначає інший компонент, а з іншого боку, дані компоненти існують автономно один від одного, жодним чином не взаємодіючи між собою.

В подальшому проблематика зв'язку поведінки, установок та ціннісних орієнтацій була розвинута у диспозиційній концепції регуляції соціальної поведінки індивіда В. Ядова.

Центральними поняттями його концепції виступають три складові, а саме життєві ситуації, потреби індивіда та диспозиції (установки), під останніми він розглядав закріплені на рівні свідомості досвід того як необхідно діяти з метою успішного задоволення потреб у відповідних ситуації.

Відповідно вчений виділяє у структурі ієрархічної системи диспозицій основні чотири рівні, які відрізняються між собою за рівнем співвідношення вищезазначених складових [Ядов, 2013: с. 35-36].

На першому, найнижчому рівні диспозиційної ієрархії, розташовуються простіші фіксовані установки, які стають результатом синтезу потреб, які забезпечують фізичне існування індивіда, та найпростіших ситуацій. Такі диспозиції за своєю суттю не являються усвідомлюваними та в цілому позбуті модального характеру. Лише за умови появи такої перешкоди, що заважає звичаєному способу дії, поведінка індивіда стає усвідомленою.

Другий рівень складається із системи соціальних установок, які, як вже зазначалось попередньо, складаються із трьох складових: когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів. Соціальні установки формуються на основі усвідомленої оцінки індивідом соціальної ситуації або ж соціальних об'єктів. Тобто в дію вступають вже не фізичні потреби, а передусім потреби соціального характеру.

Третій рівень диспозиційної ієрархії являє собою загальну спрямованість особистості до тієї чи іншої сфери соціальної активності. Така спрямованість формується та розвивається на основі більш значущих для індивіда соціальних потреб, які є значно складнішими за попередню орієнтацію індивіда до встановлення соціальних контактів на первинному чи вторичному рівнях.

Серед таких домінантних сфер В. Ядов, зокрема, виділяв сім'ю, дозвілєву та професійну діяльність. Варто зазначити, що спрямованість індивіда, так само як і соціальні установки другого рівня, складаються із когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів, які, однак, є більш складнішими та стійкішими.

І, нарешті, на четвертому рівні диспозиційної ієрархії розташовуються ціннісні орієнтації, які орієнтуються на цілі життєдіяльності та, відповідно, засоби їх досягнення. Відтак ціннісні орієнтації повинні відповідати вищим соціальним потребам, які дозволяють індивіду досягти саморозвитку та самовираження. При цьому соціальні потреби індивіда на цьому рівні диспозиційної структури формуються в результаті засвоєння ним тих норм та цінностей, які є характерними для тої соціальної групи, до якої він належить та з якою він себе ототожнює.

Таким чином, важливими складовими ціннісного виміру протестної поведінки є:

- По-перше, цінності, які являють собою життєві принципи, що визначають ставлення людини до суспільно важливих явищ, соціального життя;
- По-друге, установки, які є стійкою схильністю чи готовністю соціального суб'єкта до дії, орієнтованих на соціально значимий об'єкт;

- А по-третє, ціннісні орієнтації, які пов'язують установки громадян, що прямо впливають на їх політичну протестну поведінку, із цінностями, що розділяються ними. Вони являють собою відрефлексовані цінності та водночас усталене відношення до об'єктів навколишнього світу.

Таким чином, ціннісні орієнтації виступають єднальним ланцюгом між тими установками, які безпосередньо впливають на поведінку індивідів, та цінностями, які виступають об'єктом їх поведінки. Відтак протестна поведінка індивідів стає одним із способів досягнення суб'єктивно значущих для них речей, в тому випадку, коли за допомогою традиційних механізмів через різні обставини цього здійснити не вдається.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

В межах даного розділу ми розглянули як змінювалися погляди на феномен протесту в соціально-політичній думці протягом часу. Мислителі та дослідники протягом всієї історії проявляли значний інтерес до протесту та протестних дій, присвячуючи цьому свої праці.

Тривалий час протести розглядалися в розрізі дисфункціональності, як щось незвичайне, що загрожує стабільному функціонуванню суспільства та встановленому соціальному порядку.

Однак ускладнення та диференціація суспільних взаємовідносин дозволила переосмислити роль протестів у суспільному житті. На перший план починає виходити розуміння протесту як інструмента для відновлення порушеного соціального порядку.

Переосмислення феномену протесту як специфічного прояву соціального життя дозволило більш ґрунтовніше перейти до аналізу такого його різновиду як політичний протест.

Проблематикою політичного протесту наразі займається ціла низка дисциплін, однак, найбільший розгляд вона отримала в межах політичної соціології та політології. Саме поняття «політичний протест» вперше з'явилося в 60-ті роки ХХ століття, в межах дослідження політичної участі індивідів.

Однак, незважаючи на значний інтерес дослідників до даної проблематики та наявність значної кількості досліджень, в науковому середовищі все ще тривають дискусії щодо єдиного визначення понять «політичний протест» та «політична протестна поведінка».

В результаті чого більшість дослідників формулюють власні підходи до визначення даного поняття. Одним з найбільш поширених підходів до визначення політичного протесту є його розгляд з точки зору конвенційності, тобто легальності.

Відтак протестна поведінка може набувати значного різноманіття типів та форм, а також виконувати різні функції, які можуть бути спрямовані як на підтримку стабільності політичного порядку шляхом здійснення соціальних змін

на вимогу протестуючих, або ж, навпаки, спрямовуються на руйнування системи у випадку відсутності пошуків консенсусу між протестуючими та владою.

Варто відмітити, що протестна поведінка індивідів в політичній сфері не виникає поза межами аксіологічного контексту, тобто без врахування цінностей та ціннісних орієнтацій.

Під цінностями ми розуміємо такі об'єкти соціальної реальності, які визначаються в свідомості індивіда як суб'єктивно значущі. В свою чергу, ціннісні орієнтації являють собою установки індивідів щодо тих цінностей, які визначаються ними як важливі та які відповідно дозволяють здійснювати регуляцію соціальної поведінки.

Неможливість задовільнити власні потреби, які формується під впливом інкорпорованих у свідомість індивіда внутрішніх цінностей, стає драйвером для накопичення соціального невдоволення. Довготривале незадоволення відповідно призводить до ситуації, коли індивіди вдаються до протестних дій з метою відновлення порушеного статус-кво, або ж, навпаки, для досягнення бажаних цілей.

Відтак при дослідженні протестної поведінки досить важливим аспектом виступає вивчення зв'язку цінностей та ціннісних орієнтацій із поведінковою складовою. Вплив ціннісного виміру на протестну поведінку в більшій мірі здійснюється опосередковано через посередництво соціальних установок та зокрема із урахуванням соціального контексту.

Таким чином, протестна поведінка стає одним із способів досягнення індивідами тих об'єктів соціальної реальності, які визначаються ними як суб'єктивно значущі та важливі, в тому випадку, коли протягом тривалого проміжку часу з різних причин це зробити не вдається.

РОЗДІЛ 2. ЦІННІСНИЙ ВИМІР ПРОТЕСТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

2.1. Інтерпретація соціологічних підходів та концепцій дослідження протестної поведінки окремих соціальних груп

Незважаючи на те, що соціологічні та політологічні науки почали досліджувати політичну протестну поведінку відносно нещодавно, в результаті чого ще продовжуються вестися дискусії щодо понятійно-категоріального апарату та дослідницьких меж, вже є наявні певні теоретичні напрацювання з даної тематики.

На думку дослідників, вперше дослідження політичного протесту у межах більш ширшого теоретичного підходу відбулося у концепції соціальної дії Макса Вебера.

Згідно даній концепції, соціальними діями визначаються такі вчинки індивідів, які мають певний суб'єктивний сенс та які орієнтуються на дії інших індивідів. Відповідно, під діями політичного протесту розуміють таку поведінку індивідів, яка направлена на повалення політичної системи в цілому або її окремих частин в тому випадку, коли остання стає перешкодою для їх функціонування [Травлос, 2017: с. 11].

Тобто визначальним для розуміння будь-якого політичного протесту є не стільки дослідження поведінки окремих учасників протесту, скільки аналіз мотивів та установок, що змушують їх вдаватися до подібних дій.

Серед інших теоретичних підходів, які займаються дослідження політичної протестної поведінки можна виокремити наступні:

- Концепція колективної поведінки;
- Теорія мобілізації ресурсів;
- Теорія відносної депривації
- Теорія ідентичності та інші.

Концепція колективної поведінки поєднує в собі низку теорій, які пов'язуються між собою гіпотезою про існування такого інституційного

утворення, що може зазнати кризи внаслідок впливу такого різновиду колективної поведінки як політичний протест.

Теоріями, які досліджували стихійну та неорганізовану поведінку індивідів як реакцію на невизначену чи загрозливу ситуацію, є: теорія зараження (Г. Лебона), теорія конвергенції (Г. Олпорта), теорія виникаючих норм (Р. Тернера), теорія приростаючої цінності (Н. Смелзера) та теорія політичного протесту (Дж. Школьніка).

Теорія колективної поведінки досить часто розглядає масову поведінку індивідів паралельно із поняттями «натовп» та «публіка» [Здравомислова, 1990: с.88].

Так, в межах теорії зараження Г. Лебона, під натовпом розуміється масове зібрання індивідів, свідомість яких розчиняється у масовій свідомості під дією домінуючих у натовпі ідей чи поглядів. Відповідно здатність окремим індивідом критично сприймати оточуючий світ за умов його знаходження у натовпі значною мірою послаблюється, що призводить до посилення схильності індивіда брати участь у протиправних діях через «заразливість» масової свідомості сформованого натовпу.

Відповідно політична протестна поведінка розглядається як непередбачувані та жорстокі дії натовпу, що можуть бути результатом навіювання лідерами натовпу та які можуть стати загрозою для внутрішньополітичної стабільності системи [Травлос, 2017: с. 15].

Теорія конвергенції Г. Олпорта дещо по-іншому розуміє природу виникнення політичних протестів. Політичні протести виникають у тому випадку, коли індивіди збираються у натовпи та діють не у результаті впливу масової свідомості, а через зазалегіть сформовані в індивідуальній свідомості схильності [Травлос, 2017: с. 15-16].

Тому політична протестна поведінка, згідно теорії конвергенції, є результатом об'єднання індивідів на основі спільності їх цінностей, інтересів та вподобань, які спрямовані на зміну існуючої політичної системи чи окремих її складових

В свою чергу теорія виникаючих норм Р. Тернера розуміє колективну поведінку як «процес утворення правил, розвиток нормативного розуміння, де важливим елементом виступає нормативна система, особливі внутрішні норми учасників руху, що відрізняються від норм зовнішнього до руху соціального середовища» [Фостер, 2015: с. 35].

Відповідно до цієї теорії, норми окремих індивідів стають також в результаті комунікаційних процесів значимими і для більшості. Відтак політичний протест проявляється як результат поширення та прийняття думки (у вигляді невдоволення щодо наявної політичної ситуації) окремих індивідів більшістю через посилений вплив меншості.

Колективна поведінка в межах теорії приростаючої цінності Н. Смелзера розглядається як спроба змінити соціальне середовище. Процес формування колективної поведінки включає декілька етапів:

- a. «вплив структурних факторів, які сприяють колективній дії;
- b. структурна напруженість;
- c. посилення та поширення узагальнених переконань;
- d. активізуючі фактори;
- e. мобілізація учасників до дії;
- f. соціальний контроль» [Цит. за Берестова, 2015: с. 44].

Таким чином, протест, на думку Н. Смелзера, є спробою змінити соціальне середовище, що включає наступні елементи: «масові соціально-політичні заворушення, руйнування довіри разом із посиленням ворожості у відносинах між владою та громадянами, поширення впевненості окремих груп у наявності упередженості серед представників влади до окремих груп громадян, каталізатор масових заворушень, мобілізація, неадекватна реакція влади, яка провокує подальші заворушення» [Травлос, 2017: с. 17].

В теорії політичного протесту Дж. Школьніка поведінка індивідів розглядається як форма політичної боротьби. Відтак участь у протестних акціях стає винятковим кроком для захисту індивідами власних позицій у тому випадку, коли у них не лишається жодних інших шансів для вираження своїх політичних

поглядів, використовуючи виключно легітимні засоби протесту. Тому учасниками таких подій стають «політично свідомі люди, які незадоволені системою і не мають доступу до інших засобів політичної боротьби» [Фостер, 2015: с. 36].

Отже, наведені теорії колективної поведінки розглядають політичний протест у різних вимірах: як соціально-психологічний феномен, як соціально-політичний феномен або ж як виключно соціальний феномен.

Теорія мобілізації ресурсів розвинулась у 70-х років ХХ століття в працях А. Обершола, Ч. Тіллі, Дж. МакКарті, М. Залда та інших. На відміну від концепції колективної поведінки, яка досліджувала політичні протести індивідів як спонтанні та масові невдоволення, ірраціональні за своєю суттю, теорія мобілізації ресурсів акцентує увагу на розгляді протестів як прояву раціональних та свідомих дій індивіда.

В межах теорії мобілізації ресурсів вирізняють економічну та політичну моделі. Так, економічна модель мобілізації ресурсів вперше розвинулась у теорії раціональної дії М. Олсона, в якій відзначався раціональний характер індивідуальної поведінки разом із важливістю організаційного фактору для успішного досягнення поставлених цілей [Купреєва, 2014: с. 62].

Іншими словами, протестна діяльність набуває організованої форми як результат об'єднання індивідів на основі наявності у них спільних інтересів.

Зокрема, Дж. МакКарті та М. Залд у своїй праці «Мобілізація ресурсів та соціальний рух: теорія участі» зазначають, що протестні рухи формуються та в подальшому використовуються тими політичними силами, які матимуть найбільший зиск із розгортання подібного сценарію, оскільки в суспільстві завжди існує достатня кількість незадоволених, що стануть підґрунтям для подальшого розвитку протестного руху, при умові наявності у своєму розпорядженні ресурсів, наданих організаторами [МакКарті, 1977: с. 1215].

Відтак вони визначили, що основними аспектами економічного напрямку теорії мобілізації ресурсів є наступні положення:

- «Дослідження накопичення ресурсів (грошових і трудових) має вирішальне значення для розуміння діяльності суспільних рухів;
- Накопичення ресурсів вимагає хоча б мінімальної форми організації – як наслідок фокус на організаціях суспільних рухів, ніж на працюючих в традиційних організаціях;
- В обліку успіхів та невдач руху чітко визнається вирішальне значення участі окремих людей та організацій поза колективністю, яку представляють соціальні рухи;
- В умовах застосування моделі попиту та пропозиції до потоку ресурсів у напрямку до та від конкретних соціальних рухів;
- Наявна чутливість до важливості витрат і винагород при поясненні індивідуальної та організаційної участі в діяльності соціального руху» [МакКарті, 1977: с. 1216].

Тобто, протестна діяльність у межах даного підходу пояснюється та аналізується за допомогою економічних критеріїв раціональності.

Політична модель теорії мобілізації ресурсів в свою чергу зосереджується не на вивченні економічних критеріїв, хоча їх важливість не заперечується, а на дослідженні політичної боротьби групи індивідів, які не задоволені діями владних структур. Таке незадоволення, на думку дослідниці І. Дементьєвої, може виникати через наступні причини:

- «Наявність конфлікту між елітами різного рівня, що виникає в тих групах, які перебувають під зовнішнім впливом чи в результаті зменшення обсягу їх владних повноважень на місцях;
- Потреба у наданні окремим соціальним групам більшого обсягу владних повноважень;
- Спроба залишитися при владі у випадку втрати легітимності;
- Наявність нелегітимного режиму, який для утримання своєї влади спирається на силові методи;
- Неefективність влади, що не здатна забезпечити вирішення найважливіших завдань» [Дементьєва, 2013: с. 6].

Варто зазначити, що незадоволення діяльністю владних структур завжди в більшій чи меншій мірі є характерним для суспільства, однак до певної пори таке незадоволення є прихованим, тобто латентним. Лише за умови наявності необхідних можливостей та ресурсів латентне незадоволення групи індивідів може перейти до активної фази.

Виходячи з цього положення, в межах теорії мобілізації ресурсів було виокремлена структура політичних можливостей, що дозволяє зрозуміти чи можуть незадоволені індивіди перейти до активних дій.

Таким чином, структура політичних можливостей складається з:

- «Ступеня відкритості політичної системи (можливість керувати змінами знизу);
- Ступеня політичної стабільності в суспільстві;
- Можливості придбання впливових політичних союзників» [Дементьева, 2013: с. 6-7].

Однак, окрім вищенаведених політичних можливостей, Ч. Тіллі також вирізняє чотири головних компоненти колективної протестної діяльності, які в певній мірі повторюють положення економічного підходу теорії мобілізації:

- «організація групи або груп учасників;
- мобілізація, тобто способи, в які група здобуває ефективні ресурси, які уможливають колективні дії;
- спільні інтереси осіб, зайнятих у колективній діяльності, що їх вони розглядають як здобутки і втрати, котрі, ймовірно, принесє їхня політика;
- можливість, деякі події можуть створювати можливість для реалізації революційних цілей» [Гіденс, 1999: с. 584].

Тобто для Ч. Тіллі протестна поведінка визначається як мобілізація індивідуальних ресурсів певного колективу в тому випадку, коли вони позбавлені інституціолізованих засобів для досягнення своїх прагнень та захисту своїх інтересів [Гіденс, 1999: с. 584].

Таким чином, теорія мобілізації ресурсів, замість дослідження соціально-психологічних факторів та розгляду поодиноких випадків протестів, концентрується на дослідженні економічних і політичних можливостей та соціальних структур суспільства.

Поряд з концепцією колективної поведінки та теорією мобілізації ресурсів досить популярною у поясненні політичної протестної поведінки є **теорія відносної депривації**, основні положення якої представлені у працях С. Стауффера, Р. Мертона, В. Руїнсімана, Т. Гара та інших.

Відносна депривація, за визначенням дослідника Т. Гар, це така розбіжність між ціннісними експектаціями (тими умовами життя, на які індивіди мають за власним переконанням право претендувати) та ціннісними можливостями (тими умовами життя, які за їх переконанням вони можуть досягти, використовуючи доступні їм соціальні засоби), яка сприймається індивідами [Гар, 2005: с. 51].

Дослідниця Л. Фостер серед чинників, які сприяють формуванню та посиленню відносної депривації виділяє: «абсолютну депривацію; руйнування старих цінностей соціальної групи та інформування про успіхи іншої соціальної групи» [Фостер, 2015: с. 36].

Тобто, механізмом виникнення протестних дій стає тривале накопичення почуття депривації, особливо коли воно супроводжується порівнянням власного положення із положенням представників більш вищих статусних груп, можливості яких збільшуються значно більшими темпами.

Однією із нових концепцій для пояснення політичного протесту є **теорія ідентичності** (Г. Блюмер, Ф. Фрідмен та інші). Дана теорія зосереджується на дослідженні колективної ідентичності, оскільки наявність спільної ідентичності дозволяє поєднувати не лише прагнення окремих індивідів, але й координувати їх дії таким чином, щоб досягти найбільшого синергетичного ефекту [Берестова, 2015: с. 47].

Іншими словами, індивіди приймають рішення брати участь у протестних діях під впливом сформованої на основі особистої або опосередкованої

комунікації, колективної ідентичності, що посилює почуття внутрішньо-групової солідарності та дозволяє вдатися до опозиційного протиставлення владним структурам.

Кожна з розглянутих концепцій дослідження політичної протестної поведінки спирається на дослідження того чи іншого аспекту політичного протесту. Однак, варто зазначити, що дослідження такого складного феномену соціального життя як політичні протести даними концепціями не обмежуються, навпаки, вони стають базисом для розвитку на їх основі інших концепцій та теорій.

2.2. Соціологічні концепції ціннісного виміру в протестній поведінці

Відомий американський дослідник Рональд Інглхарт присвятив значну частину свого життя вивченню ціннісної складової, зокрема питанню трансформацій ціннісних орієнтацій. Започаткувавши у 1981 році проект «World Value Survey» («Світове дослідження цінностей»), що націлений на вимірювання того як змінюються переконання та цінності громадян різних держав протягом часу.

В результаті аналізу зібраного масиву емпіричних даних, отриманих у ході проведених порівняльних досліджень близько ста країн світу, Інглхарт отримав змогу сформулювати на їх основі теоретичні положення власної концепції, основні ідеї якої були викладені у його праці «Модернізація, культурні зміни та демократія: Послідовність людського розвитку».

Одним із головних положень його ціннісної концепції є положення про те, що кожне суспільство має власний набір цінностей, а разом з ними і ціннісних орієнтацій, які залежать від рівня соціально-економічного розвитку конкретного суспільства та наявності модернізаційного процесу.

Оскільки суспільства знаходяться на різних щабелях суспільного розвитку, то кожне суспільство може характеризуватися індустріальним або постіндустріальним виміром.

Відмінності між зазначеними двома вимірами полягають у різниці культурних змін: для індустріального виміру є характерними бюрократизація та секуляризація, тоді як для постіндустріального виміру, навпаки, характерними є такі культурні зміни, які призводять до появи цінностей самовираження та свободи.

Окреслені виміри також за параметром взаємодії між індивідом та владною політичною системою: при індустріальній стадії модернізації відбувається посилення індивідуальної залежності від влади, тоді як при постіндустріальній стадії, навпаки, індивід отримує можливість стати до певної міри незалежним від влади як такої.

Згідно концепції Р. Інглхарта, процес секуляризації влади призводить до відсторонення індивідів від процесу прийняття політичних рішень, в результаті чого основна роль індивіда у політичній системі зводиться лише до електоральної участі. Натомість емансипаційні процеси сприяють підвищення впливу пересічного індивіда на процес прийняття важливих політичних рішень, шляхом залученості до відмінних від голосування форм поведінки.

Модернізаційні процеси, які протікають всередині кожного суспільства, здійснюють вплив на культурну складову, змінюючи тим самим індивідуальну свідомість. Результатом таких змін стає перебування ціннісних орієнтацій окремого індивіда на проміжку двох континуумів.

Перший континуум має два полюси: на одному із яких розташовуються «раціональні/секулярні цінності», а на другому – «традиційні цінності». Під «традиційними цінностями» передусім маються на увазі такі цінності, які орієнтуються на підтримання шанобливого ставлення до сім'ї, релігії чи країни, зокрема лояльності до влади тощо. Відповідно «раціональні цінності» прагнуть усунути аспект емоційно прийняттого ставлення до соціальних інститутів та, навпаки, підвищити когнітивну складову при визначенні суб'єктивно значущих речей.

Інший континуум в свою чергу об'єднує наступні два полюси: «цінності самовираження» та «цінності виживання». Під цінностями виживання в першу

чергу мається на увазі пріоритетність задоволення первинних фізичних потреб, які забезпечують виживання індивіда як людської істоти. Відтак поведінка індивіда орієнтується на досягнення мінімального матеріального добробуту, а також на ті форми та зразки поведінки, які є суспільно схвальними.

Водночас «цінності самовираження» заперечують пріоритетність задоволення первинних фізичних потреб, оскільки вважається, що на цьому етапі розвитку індивід досягає мінімального матеріального благополуччя, при якому вищенаведені потреби автоматично задовольняються. Відповідно при усуненні потреби у задоволення мінімальних життєвих потреб індивід отримує змогу зосередитися на потребах вищого порядку, якими є саморозвиток та свобода від конформності.

Крайні полюси охарактеризованих континуумів утворюють або цінності матеріалізму (є характерними для суспільств, які розвиваються) або цінності постматеріалізму (характерні для розвинутих суспільств). Цінності матеріалізму складаються з «цінностей виживання» та «традиційних цінностей», тоді як цінності постматеріалізму – із «цінностей самовираження» та «раціонально/секулярних цінностей».

Модернізаційні процеси, які призводять до розвитку суспільства та його аксіологічної складової, сприяють поширенню постматеріальних цінностей. Таке поширення призводить до підвищення серед індивідів потреби у свободі вибору та самовираження, що закріплюється на законодавчому рівні та стає основою формування демократичних інститутів.

Варто зазначити, що модель культурних змін Рональда Інглхарта, окрім пояснення трансформаційних процесів в культурній сфері, також можна використовувати для пояснення протестної поведінки індивідів, яка по суті є результатом таких змін.

Продовження ідей Р. Інглхарта відбулося у роботі «Вплив цінностей» під редакцією Я. ван Дета та Е. Скарбро, яка була опублікована у 1995 році та в якій перевірялися вплив ціннісних орієнтацій на протестну поведінку індивідів

шляхом аналізу масивів Європейського дослідження цінностей, Евробарометра та національних репрезентативних досліджень [van Deth, 1995].

Серед основних висновків, які були ними зроблені в ході аналізу та які характеризують звернення індивідів до протестної поведінки, можна визначити наступні:

- «чоловіки є активнішими в протестній діяльності, порівняно з жінками;
- індивіди з вищим рівнем освіти більш активні, порівняно з тими, хто є менш освіченими;
- студенти та білі комерці є активніші, порівняно із представниками інших груп;
- молодь є активнішою за представників інших вікових груп, за винятком тих представників середньої вікової групи, які в молодші роки вдавалися до протестних акцій» [van Deth, 1995: p. 426].

Перевірка впливу на протестну поведінку здійснювалася із врахуванням п'яти континуумів: матеріалізм-постматеріалізм, лівий-правий матеріалізм та релігійно-секулярні орієнтації, разом із соціальним та політичним лібертеріанством.

Континуум «Матеріалізм-постматеріалізм», як вже було зазначено раніше, означає протипоставлення пріоритетності матеріальних речей цінностям нематеріального характеру. Іншими словами, об'єктивні речі соціальної реальності при домінуванні у свідомості індивіда цінностей матеріалізму є більш важливими для них, порівняно із абстрактними ідеями, які існують виключно у суб'єктивній свідомості. В свою чергу, схильність індивіду до постматеріалізму, навпаки, усуває або зменшує міру важливості матеріальних предметів та одночасно посилює пріоритетність суб'єктивних ідей та поглядів.

Другий континуум «Лівий-правий матеріалізм» характеризується відмінністю у сприйнятті взаємовідносин ринку та держави. Теоретична ідеологія правого матеріалізму передбачає принцип верховенства ринку, що означає наявність вільної економічної конкуренції та пріоритетом приватної власності. В свою чергу до принципів лівого матеріалізму можна віднести

пріоритетність державного регулювання над ринковим. Концепція лівого матеріалізму передбачає урівнення соціальних шансів кожного індивіда та досягнення економічної безпеки і рівності для представників різних соціальних верств шляхом звернення до механізмів контролю, перерозподілу та плануванню.

Третій континуум «релігійно-секулярні цінності» передбачає надання важливості або цінностям релігійного характеру або, навпаки, надання пріоритетності раціональним цінностям.

Соціальне лібертаріанство прагне до запровадження до послаблення соціальної поведінки у тій мірі, щоб уникнути контролю соціальних норм та досягти свободи у соціумі. В свою чергу політичне лібертаріанство передбачає досягнення політичної свободи від владних інституцій.

В результаті здійснених перевірок була виявлена висока міра кореляції цінностей постматеріалізму із протестною поведінкою, разом із соціальним та політичним лібертаріанством, в той час як лівий-правий матеріалізм та релігійність майже не корелюють з нею.

В цілому Р. Інглхарт розглядає три основні причини підвищення рівня політичної участі, проявом якої зокрема і виступає протестна поведінка, через вплив ціннісних орієнтацій постматеріалізму на свідомість індивідів.

Першою причиною підвищення політичної участі є те, що постматеріалісти, на відміну від матеріалістів, мають вищий рівень матеріального розвитку через що, задоволення первинних фізичних потреб, таких як їжа чи безпека, здійснюється за замовчуванням. Відповідно вивільненні додаткові ресурси постматеріалістів можуть використовуватися з метою залучення до численних практик, чого позбавлені матеріалісти.

По-друге, постматеріалісти як відносно не велика за чисельністю соціальна група при наявності визначених потреб досить часто залишаються незадоволеними існуючим соціальним порядком, оскільки норми останнього протистоять цілям нової групи.

І по-третє, матеріалісти, які, в першу чергу, орієнтовані на досягнення матеріального достатку, набагато рідше вдаються до протестних дій, оскільки в їх реалізації матеріальне благополуччя може опинитися під загрозою. Відповідно для постматеріалістів можливість втратити в результаті неконвенційних протестних дій власність є набагато менш значущою, оскільки матеріальні блага для них є менш важливими [van Deth, 1995: p. 392].

Відтак розвиток постматеріалізму разом із характерними для нього цінностями самовираження та раціональності, який відбувся в результаті покращення економічного рівня та підвищення демократичних принципів, формує відносно нові горизонти у суспільній свідомості. Очевидним наслідком чого стає зміщення уваги окремих індивідів та соціальних груп із рівня задоволення фізичних потреб на вищий рівень, який характеризується задоволенням внутрішньої потреби індивіда у саморозвитку та самовдосконаленні. Відчуття власної індивідуальності та можливості її втілення у життя призводить до формування особистих поглядів на важливі суспільні сфери, які можуть вступати у протиріччя із поглядами решти.

Високий рівень конформності індивідів по відношенню до соціальних інституцій, існуючий при індустріальному суспільстві, при переході до постіндустріальної фази суспільного розвитку починає зменшуватись. Така тенденція призводить до поширення поглядів та рухів, які при нагоді можуть виступати альтернативою офіційній доктрині. Відповідно індивіди будуть вдаватися до протестних практик в тому випадку, коли зазначена альтернативність буде обмежуватися або заперечуватися існуючими нормами соціальних інституцій.

Тобто цінності самовираження сприяють тому, що індивіди стають більш орієнтованими на захист своїх індивідуальних поглядів, а не на захист традиційних політичних сил. В результаті чого нерідким є звернення до опозиційних політичних сил або навіть формування власних протестних рухів, якщо відчувається загроза з боку влади.

Варто зазначити, що протестна поведінка індивідів до певної міри є залежною від їх приналежності до певної вікової групи та особливостей соціалізаційного процесу. Зокрема молодь, яка є значно активнішою у своїх бажаннях та прагненнях їх задовільнити, частіше схильється до протестних практик, на відміну від представників старшої вікової категорії.

Окрім того, приналежність до пригноблених соціальних верст також до певної міри визначає схильність індивіда до використання протесту як способу відстояти порушені права.

Таким чином, концепція ціннісних орієнтацій Рональда Інхарта дозволяє пояснити вплив зміни культурних орієнтирів індивідів на політичну сферу суспільства у довгостроковій перспективі.

Макс Каазе у статті «Соціальна структура, ціннісні орієнтації та партійна система: проблема впливу розміщення у західних демократіях» разом із Хансом-Дітером Клінгеманном розглядав зв'язок ціннісних орієнтацій із пануючою у суспільстві соціальною структурою та партійною системою.

Для М. Каазе ціннісні орієнтації в першу чергу є проміжною ланкою між соціальною структурою та поведінкою індивіда у сфері політики [Kaase, 1982: p. 367].

Відтак поведінка індивідів стає наслідком тих соціально-культурних характеристик, які поєднуючись із соціальними характеристиками, дозволяють сформувати ціннісну складову індивідуальної свідомості, що в свою чергу впливає на їх поведінкові патерни [Kaase, 1982: p. 367].

Варто зазначити, що відмінності у соціокультурних та соціальних характеристиках, поряд із іншими чинниками, можуть в залежності від особливостей соціалізації по-різному впливати на індивідуальну свідомість. Відмінності у такому випадку, можуть стати причиною для виникнення певних суперечок або навіть конфліктів.

М. Каазе та Х.-Д. Клінгеман зазначали про можливість існування двох типів конфліктів: конфлікту цінностей або конфлікту норм участі, при чому останній тип визначався ними як більш небезпечніший, оскільки він може

погрожувати механізму функціонування політичної системи [Kaase, 1982: p. 368].

Однак ціннісні конфлікти, які можуть виникати між представниками різних вікових або соціальних груп, можуть призвести до відмінностей у зверненні до тих чи інших форм політичної участі, що в свою чергу також може звестися до конфлікту між типами політичної участі.

В статті для здійснення аналізу про наявність можливого зв'язку між ціннісними орієнтаціями, пануючою соціальною структурою, політичною системою та відповідно політичною поведінкою, використовувалися емпіричні дані по чотирьом країнам: Великобританії, Австрії, Західної Німеччини та Сполучених Штатів Америки.

Ціннісні орієнтації розділялися дослідниками на чотири континууми, які в деякій мірі повторюють ті, що були виділені Р. Інглхарта: ліві-праві, матеріалісти-постматеріалісти, ступінь релігійності та політична важливість соціальної рівності.

За шкалою «ліві-праві» (чи для випадку Сполучених Штатів Америки – «ліберали-консерватори») у ході дослідження було виявлено переваження правої ідеології серед усіх чотирьох досліджуваних суспільствах.

За індексом «матеріалісти-постматеріалісти», характеристика яких вже була надана раніше, було зафіксовано переважання матеріалістів.

Характеризуючи ступінь релігійності або нерелігійності окремих індивідів, які проживають в межах визначених суспільствах, то шкала релігійності складалася із наступних альтернатив: «дуже релігійні», «значно релігійні», «дещо релігійні» та «не зовсім релігійні» [Kaase, 1982: p. 369]. Висновки, що яких дійшли дослідники щодо ступеня релігійності членів кожного із суспільств, свідчать про те, що більшість індивідів, які вважають себе дуже або в певній в мірі релігійними, є американцями, на відміну від німців, англійців та австрійців, серед яких релігійність становить значно меншу частку.

Шкала політичної важливості соціальної рівності мала на меті виявити «переконання про важливість досягнення соціальної рівності певних груп

населення із оцінкою відповідальності, яку уряд повинен винести для вирішення цієї проблеми» [Kaase, 1982: p. 369].

Дана шкала в свою чергу складається із трьох елементів: забезпечення рівних прав для представників кожної статі, спробу вирівняти різницю у доходах між індивідами та забезпечення рівних прав іноземцям (дане формулювання задавалося німцям та австрійцям) чи надання рівних прав расовим меншинам (дане формулювання задавалося американцям та англійцям).

До зроблених в ході аналізу досліджень висновків Каазе та Клінгеман додають, що при відсутності крайніх полярних категорій, значення індексу набуває середнього значення, в іншому випадку – дане значення набуває низьких форм, на відміну від Німеччини, де значення політичної важливості у досягненні соціальної рівності є вищим.

В ході дослідження вони висунули положення про те, що вплив ціннісних орієнтацій на структуру соціуму може здійснюватися або як результат соціалізації індивіда, або як фактор формування соціальної дистанції.

Серед чинників впливу на соціалізацію індивіда вони виділили вік, освітній рівень, приналежність до певного соціального класу та наявність певних релігійних зобов'язань.

Головними висновками роботи дослідників стало наявність, по-перше, меншого ступеня впливу релігії та релігійних цінностей, зокрема цінностей католицизму для суспільств Великобританії та Сполучених Штатів Америки; по-друге, ціннісна орієнтація «матеріалізм-постматеріалізм» стає результатом поєднання віку та освітнього рівня; по-третє, орієнтація «ліві-праві» залежать від соціального класу – приналежність до вищого класу сприяє підвищенню схильності до правої ідеології [Kaase, 1982: p. 372].

Стосовно чинників формування соціальної дистанції, то вона є результатом звернення представників окремих соціальних груп до консервативних чи новітніх цінностей, одночасно із орієнтацією на соціальну рівність або соціальну нерівність.

Таким чином, відмінності у ціннісних орієнтацій серед представників різних соціальних груп, стають одним із важливих чинників впливу на політичну поведінку індивідів, специфічним різновидом якої виступає протестна поведінка.

Отже, однією з основних соціологічних концепцій, яка дозволяє пояснити зв'язок ціннісної складової індивідуальної свідомості із протестною поведінкою є теорія ціннісних орієнтацій Рональда Інглхарта, основні ідеї якого знайшли продовження у працях інших дослідників.

2.3. Соціологічні методики вивчення ціннісного виміру у контексті протестної поведінки

Значення цінностей як важливих для індивіда об'єктів або станів викликає об'єктивну потребу у їх вивченні та розумінні з метою отримання інформації про пріоритетні цілі, на реалізацію яких буде спрямовуватися діяльність індивідів.

При цьому необхідно пам'ятати, що цінності утворюють ієрархічний простір, серед яких виділяються кінцеві та інструментальні цінності, різниця між якими полягає у тому, що останні є проміжними сходинками на шляху досягнення кінцевих цілей.

Відтак досліджувати необхідно не лише кінцеві цінності, але й інструментальні, оскільки перші дозволяють виявити напрями поведінки індивідів, а останні – ті форми та засоби, до яких вони будуть вдаватися з метою досягнення бажаного [Магун, 2010: с. 5-6].

Поряд із дослідженням цінностей, також необхідним є вимір ціннісних орієнтацій, під якими розуміється такі цінності соціальних груп, які були інтеріоризовані індивідом [Карандашев, 2004: с. 5].

Зробити це можливо завдяки використанню спеціальних методик, які спрямовані на виявлення та оцінку аксіологічної складової індивідуальної чи групової свідомості. Такими методиками є ті, які були розроблені М. Рокичем, Г. Хофстеде, Ш. Шварцем та іншими.

Серед перших методик, які були створені для виміру аксіологічного аспекту та набули популярності серед дослідників, є методика М. Рокича, створена у 1973 році. Методика «Rokeach Value Survey» («Опитувальник цінностей Рокича»), що ґрунтується на застосуванні методу ранжування респондентами запропонованого переліку цінностей.

В цілому його методика базується на застосуванні власної концепції цінностей людини, основними постулатами якої є, по-перше, положення про те, що «індивіди розділяють між собою однаковий ціннісний набір, однак їх загальна кількість є невеликою та кожен індивід присвоює їм різні міру значущості. По-друге, такі цінності групуються у відповідні взаємопов'язані системи. По-третє, джерела формування цінностей особистості можна віднайти у культурній, суспільній сферах, а також із внутрішніх характеристик самої особистості; І, по-четверте, цінності впливають практично на всі суспільні сфери та соціальні феномени» [Дьяконова, 2013].

У своїй роботі «Природа людських цінностей» він розділяє усі цінності на два основних типи: на термінальні та інструментальні. До термінальних цінностей він відносить передусім такі цінності, які характеризують собою найбільш глобальні та важливі цінності, вони є кінцевими цілями для індивіда. Інструментальні цінності, в свою чергу, є проміжними цінностями, які є менш глобальними та важливими, а відтак вони характеризують собою засоби досягнення кінцевих цілей.

Опитувальник Мілтона Рокича складається із двох окремих переліків цінностей, кожен з яких містить по 18 цінностей (18 термінальних та 18 інструментальних цінностей) [Див. Додаток А, Табл. А.1]. Завдання респондента полягає у присвоєнні кожній цінності рангу від 1 до 18 в залежності від міри важливості даної цінності для індивіда.

Варто зазначити, що оригінальні формулювання цінностей, які були висунуті в методиці М. Рокича, піддавалися певним корегуванням для врахування специфічних культурних та соціальних особливостей конкретного суспільства.

Так, однією із спроб подібної адаптації методики є адаптація на російську мову, здійснена у 1970-тих роках дослідниками В. Ядовим, А. Гоштаутасом та А. Семеновим у роботі «Саморегуляція і прогнозування соціальної поведінки особистості». Результатом стала зміна переліку термінальних цінностей через культурні та політичні причини.

До переваг застосування подібної методики можна віднести гнучкість її застосування, універсальність, економічність, а також зручність і легкість. Проте важливим недоліком методики є схильність респондента надавати соціально бажанні відповіді [Карандашев, 2004: с. 20].

Наступна методика цінностей, методика Г. Хофстеде ґрунтується на континуумі «індивідуалізм – колективізм». В межах цього континууму виділяються чотири наступні параметри: «індивідуалізм/колективізм», «дистанція влади», «маскулінність/фемінність», а також «уникнення невизначеності» [Зарицкая, 2014: с. 58-59].

Параметр «індивідуалізм/колективізм» дозволяє виявити міру інтегрованості індивідів в межах певної соціальної групи. Наявність у індивіда схильності до індивідуальних цінностей передбачає слабкість соціальних зв'язків, що призводить до домінування особистих інтересів у порівнянні із груповими інтересами. Тоді як цінності колективізму передбачають превалювання групових інтересів над особистими, а також висока міра інтегрованості індивіда у соціум [Зарицкая, 2014: с. 58].

В свою чергу другий параметр «дистанція влади» виявляє взаємодію індивідів, виходячи із ієрархічних владних відношень, в той час як третій параметр «маскулінність/фемінність» характеризують взаємодію індивідів у горизонтальній площині, а також міру проявлення «чоловічих» чи «жіночих» цінностей.

Загалом параметр «дистанція влади» означає «ступінь, до якого члени різних громадських інститутів та організацій, які не мають влади, очікують та сприймають нерівномірний розподіл влади та виражає відношення до соціальної ієрархії та влади «знизу»» [Зарицкая, 2014: с. 58-59].

Варто зазначити, що даний параметр доволі сильно корелює із першим параметром «індивідуалізм/колективізм». Відтак, низька дистанція влади пов'язується із цінностями індивідуалізму, оскільки вони, окрім всього іншого, поєднуються із демократичними цінностями, в той час як висока дистанція влади – із колективними та авторитарними цінностями.

Характеризуючи параметр «маскулінність/фемінність», дослідник зазначає, що маскулінні цінності передбачають прояв таких традиційних маскулінних цінностей як: кар'єра, соціальних статус, успіх, матеріальний добробут, сила, наполегливість та рішучість тощо. Взаємовідносини між представниками маскулінних цінностей здійснюються з позиції сили та суперництва.

Водночас фемінні цінності, на протиположному маскулінним, характеризують пріоритетність сім'ї, взаємодопомоги, доброти тощо. В даному випадку взаємодія між індивідами базується на співпраці та солідарності.

Четвертий параметр «уникнення невизначеності» має на меті виявлення того як індивідів схильні реагувати на незнайомі ситуації. Відтак висока міра даного показника передбачає уникнення неоднозначних ситуацій, наявність довіри до традицій та схильність до конформізму. В той час як низький рівень зазначеного параметру, навпаки, передбачає особисту ініціативність, схильність до ризику та нонконформізму.

Загалом методика цінностей Герте Хофстеде допомагає визначити місце індивіда на ціннісному континуумі «індивідуалізм – колективізм», що, в свою чергу, дозволяє виявити направленість поведінки соціального суб'єкта та допустимі засоби для реалізації поставлених задач.

Інший дослідник, Шалом Шварц, базуючись на методиці дослідження цінностей Мілтона Рокича, створив власну методику шляхом внесення деяких коректив.

Дана методика базується на тому припущенні, що усі цінності відрізняються між собою за тим типом мотиваційних цілей, які вони виражають. В результаті здійсненої класифікації він згрупував базові цінності за десятьма типами ціннісних орієнтацій в залежності від їх міри подібності.

Ш. Шварц пояснював вибір використовувати для методики базові цінності тим фактом, що «базові людські цінності, з високою ймовірністю виявляються у всіх культурах, – це ті, які представляють універсальні потреби людського існування» [Карандашев, 2004: с. 26-27].

Відтак такими універсальними потребами можуть бути наступні: біологічні потреби, потреби соціальної взаємодії чи досягнення соціальною групою відповідного рівня добробуту.

Ці потреби можуть бути задоволені при досягненні таких типів ціннісних орієнтацій, як: влада, традиція, гедонізм, стимуляція, досягнення, самостійність, доброта, конформність універсалізм, чи безпека [Див. Додаток В, Табл. В.1].

Дослідник виділив близько шістдесяті базових цінностей, які являють собою ціннісні індекси першого порядку та які об'єднуються у десять ціннісних орієнтацій (ціннісні ідекси другого порядку).

Зазначені ціннісні орієнтації групуються, в свою чергу, в чотири ціннісні категорії, які є ціннісними індексами третього порядку: Інновації, Консерватизм, Орієнтація на інших або на себе. Останні категорії формують відповідні континууми, які є ціннісними індексами четвертого порядку: «Відкритість змінам – Збереження», або «Самотрансцендентність – Самоствердження».

Цінності, за визначенням Ш. Шварца, можуть проявлятися на двох рівнях: індивідуальних пріоритетів та нормативних ідеалах, відмінність між якими дозволяє виявити аксіологічний тиск на індивіда через соціалізацію та референтну групу.

Таким чином, методика ціннісних орієнтацій Шалома Шварца допомагає врахувати смисловий аспект цінностей, що, відповідно, дозволяє виявити їх як смислові чи афективно-мотиваційні утворення.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Другий розділ був присвячений соціологічним підходам, концепціям та методикам, які спрямовані на дослідження ціннісного виміру індивідів у контексті їх протестної поведінки.

Нами здійснено огляд основних соціологічних концепцій дослідження протестної поведінки, які розглядають різні аспекти досліджуваного феномену, виходячи з соціально-психологічних, економічних, політичних та інших особливостей організації індивідів у протестні групи.

До основних концепцій дослідження протестної поведінки відносять: концепцію колективної поведінки, теорію мобілізації ресурсів, теорію відносної депривації, теорію ідентичності та інші.

У результаті здійсненої роботи було сформульоване власне визначення політичної протестної поведінки, як активних/пасивних, а також конвенційних/неконвенційних форм політичної участі індивіда (спільноти), що націлені на здійснення впливу на прийняття політичних рішень з метою відстоєння власних інтересів та поглядів, шляхом вираження незгоди з конкретними діями влади чи існуючим політичним режимом (курсом) у вигляді негативних публічних реакцій.

Окрім того, важливою складовою як протестної поведінки, так і будь-якої іншої, є її ціннісна складова. Усвідомлене ставлення індивідів до об'єктів навколишньої реальності як до цінностей дозволяє сформувати відповідний набір ціннісних орієнтацій, які опосередковано впливають на їх поведінку через соціальні установки.

Важливість аксіологічного аспекту у індивідуальній чи груповій поведінці викликає потребу у його ретельному дослідженні шляхом використання численних методик, серед яких можна виділити методики дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокача, Г. Хофстеде та Ш. Шварца.

Кожна з даних методик формується на підставі застосування в їх основі різних теоретичних орієнтирів. Наприклад, методика Мілтона Рокача базується на виокремленні кінцевих цінностей-цілей та проміжних цінностей-засобів;

методика Герта Хофстеде – на цінностях, які характеризують особливості індивідуальної взаємодії; тоді як методика Шалома Шварца – на цінностях, що об'єднуються у мотиваційні ціннісні орієнтації.

Досить ґрунтовно здійснювався розгляд взаємозв'язку ціннісних орієнтацій із протестною поведінкою у концепції Рональда Інглхарта та Макса Каазе, Ханса-Дітера Клінгемана та інших.

Дослідник Р. Інглхарт передусім розглядав впливи цінностей матеріалізму чи постматеріалізму на політичну поведінку індивідів та соціальних груп, оскільки об'єктом уваги даних цінностей передусім виступають політичні та економічні характеристики суспільних відносин.

В подальшому дослідження культурної та ціннісної складових у політичній поведінці, зокрема протестній поведінці соціальних суб'єктів здійснювалося іншими дослідниками, зокрема М. Каазе, Х.-Д. Клінгеманом та Ван Детом, які продовжували традиції Р. Інглхарта.

Таким чином, дослідження ціннісного виміру протестної поведінки як складової соціальної реальності дозволяє більш глибоко підійти до розуміння сутності протестних дій, а також їх характеристик та спрямованості.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНОГО ВИМІРУ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОТЕСТНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ СОЦІОЛОГІЇ КНУ ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА)

3.1. Огляд результатів емпіричних соціологічних досліджень ціннісного виміру протестної поведінки українського суспільства

Українські соціологи у своїх наукових пошуках час від часу звертаються до проблематики дослідження протестної поведінки, зосереджуючись в більшості випадків при цьому виключно на вимірі участі / не участі індивідів у протестних рухах, а також готовності при виникненні такої готовності взяти у них участь. Іншими словами, дослідники переважно фіксують виключно формальний аспект протестної поведінки, який проявляється в участі чи готовності взяти участь у протестних практиках в цілому чи за певних обставин.

Однією з авторитетних соціологічних організацій, які займаються систематичним дослідженням громадської думки українського суспільства, є Інститут Соціології при НАН України. Щорічно Інститут Соціології займається проведенням щорічного дослідження «Моніторинг соціальних змін», який покликаний відслідковувати тенденції у ставленні українських громадян до тих чи інших суспільнозначущих питань.

Проводячи щорічні дослідження з вибірковою сукупністю близько 1800 респондентів методом роздаткового інтерв'ю, співробітники Інституту публікують отримані результати у вигляді одновимірних таблиць та наукових статей у збірнику.

Наукові статі в цілому містять більш глибокий аналіз отриманих даних, однак їх використання ускладнюється важкістю аплікації висновків до іншого дослідження через обмеженість завдань та гіпотез, поставлених авторами.

Щодо дослідження проблематики протестної поведінки, то в опитувальнику моніторинга соціальні протести досліджуються окремим блоком запитань.

Так, згідно результатів дослідження «Моніторинг соціальних змін», проведеного у 2018 році, лише 29% опитаних респондентів вважали, що у їх місті / селі на час опитування була висока вірогідність масових виступів (мітингів, демонстрацій) населення проти падіння рівня життя, на захист власних прав, тоді як близько половини (48%) опитаних відзначали малоймовірність настання подібного сценарію. Для порівняння, у 2017 році частка тих, хто вважав ймовірним настання масових протестів була значно меншою та становила 24%, в той час як частка тих, хто дотримувся протилежної думки була вищою – 56% [Ворона, 2018: с. 432-433].

Водночас 29% (21% у 2017 році) опитаних скоріше б за все стали учасниками мітингів та демонстрацій протесту, якби вони відбулися, а 45% (56% у 2017 році) – скоріше за все не взяли б у них участь.

Серед засобів обстоювання своїх прав у разі їх порушення найбільш ефективними, на думку опитаних, були названі: законні мітинги та демонстрації разом із збиранням підписів під колективними петиціями (по 30% відповідно) та участь у передвиборчих кампаніях (23%). Порівняно з минулим роком, ТОП-3 ефективних засобів боротьби за порушені права залишився майже тим самим: перше та друге місця перемістилися між собою.

Неконвенційні засоби протесту, як, наприклад, погрожування страйком, бойкот, несанкціоновані мітинги чи пікетування державних установ, користувалися значно меншою популярністю серед населення – відсоток їх підтримки не переважає 10%.

Не зважаючи на те, що лише третина опитаних була готова до участі у протестних діях з метою відстоювання порушених прав, кількість тих, хто вважав за необхідне влаштовувати активні протести проти постійного погіршення умов життя, була вищою, та становила 41% від загальної кількості опитаних (32% опитаних дотримувалися протилежної думки).

В цілому, підсумовуючи результати моніторингу Інституту Соціології, у 2018 році українці були менш схильними особисто брати участь у протестних

акції, однак в більшій мірі погоджуючись з їх необхідністю, передусім шляхом звернення до законних та конвенційних протестних форм.

Дослідженням протестної поведінки, окрім Інституту Соціології, також займаються низка інших соціологічних організацій, серед яких можна виділити Соціологічну групу «Рейтинг», Київський міжнародний інститут соціології, Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС» та інші.

Так, Соціологічна група «Рейтинг» разом із Центром «Соціальний моніторинг», «Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка» та компанією «Інфо Сапієнс» у період з 19 по 30 січня 2019 року провела дослідження суспільних настроїв українців, опитавши 10 000 респондентів.

Згідно отриманих у ході дослідження результатів «більше половини опитаних висловили неготовність брати участь у акціях протесту щодо відстоювання своїх прав та інтересів. 37% натомість готові протестувати у разі потреби. За останні кілька місяців рівень протестних настроїв знизився (у листопаді таких опитаних було 52%). Найвищий рівень протестності фіксується у Галичині, найнижчий – на Донбасі» [Соціологічна група «Рейтинг», 2019].

Київський міжнародний інститут соціології, в свою чергу, з 1 по 12 грудня 2019 року провів власне дослідження «Готовність українців до участі в акціях соціального протесту», опитавши 2043 респондентів [КМІС, 2019].

Так, у грудні 2019 року взяти участь в протестних акціях були готові 48% опитаних респондентів (44% у 2018 році). Зростання готовності українців до участі у протестах пов'язується дослідниками із зростанням їх готовності взяти участь у виборах. Водночас частка тих, хто не готов взяти участь у протестах не змінювалась протягом останніх двох років та становила 49% від загальної кількості опитаних.

Українці частіше готові висловлювати протест шляхом участі у виборчій компанії (34%), збору підписів під колективними відозвами (16%), а також участі у санкціонованих мітингах та демонстраціях (11%). В той час як взяти участь у несанкціонованих мітингах висловили готовність лише 2% опитаних.

Найчастіше взяти участь в протестних акціях висловили мешканці Східного регіону (58%), найнижчу – 35% опитаних.

Чоловіки дещо частіше за жінок готові брати участь у протестних діях – 49% проти 46%. При цьому, чоловіки частіше за жінок готові брати участь у санкціонованих мітингах та демонстраціях (13% проти 9%), загрозах страйком (4% проти 2%) та у страйках (5% проти 3%), тоді як жінки – у виборчих компаніях (36% проти 32%) та зборі підписів під колективними відозвами (17% проти 15%).

Освіта підвищує готовність індивідів до протестних дій. Серед осіб з неповною середньою освітою готовість до участі у протестах становить 34%, серед людей з повною середньою освітою – 46%, тоді як серед людей з вищою освітою – 52%.

Також важливим фактором, що підвищує рівень готовності взяти участь у протестних діях, за результатами дослідження є проживання у містах. Так, жителі міст, на відміну від селян, частіше беруть участь у протестах – 50% проти 43%.

Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС» провів 1-10 лютого 2020 року дослідження «Соціально-політична ситуація в Україні», опитавши 2000 респондентів [Центр СОЦІС, 2020].

За результатами дослідження 41% опитаних зазначили, що вони підтримують проведення на даний час в Україні масових протестних акцій (13% готові особисто взяти у них участь, 28% – підтримують, однак не готові до особистої участі), в той час як 56% – не підтримують виникнення масових протестів.

Найбільша кількість опитаних (74%) готові захищати власну громадську чи політичну позицію шляхом участі у виборах, близько третини (32%) опитаних – підписувати різного роду петиції та звернення громадян. Брати безпосередню участь в протестних акціях готові лише 13% респондентів, 5% опитаних готові взяти до рук зброю, а 3% – брати участь в акціях громадянської непокори.

Підсумовуючи результати вищенаведених досліджень протестної поведінки, хотілось би зазначити, що українці визначають малоімовірним настання масових протестів заради відстоєння власних прав. При цьому особисто брати участь у протестних практиках готові менше третини опитаних (виключаючи участь у виборах).

Варто відзначити, що в деяких опитувальниках до протестних практик зараховується також і участь у виборах як прояв протестного голосування. Через що відбувається зміщення відповідей щодо готовності прийняти участь у протестах в бік їх збільшення.

В цілому, беручи участь у протестах, українці схильні використовувати такі конценційні засоби протестів, як: підписання петицій чи участь у санкціонованих мітингах чи демонстраціях, тоді як готовність до радикальних протестних дій розділяє менше 5% опитаних.

Окремо від протестної поведінки, здійснювалося дослідження ціннісних орієнтацій українського суспільства. Так, соціологи з Харківського університету імені В. Каразіна, на основі зібраного протягом 2000-2017 рр. масиву емпіричних даних, здійснили аналіз ціннісних орієнтацій українського студентства [Сокурянська, 2018: с. 135-139].

Варто відмітити, що мова йде про такі дослідження, як:

- «Сучасні університети як осередки формування інтелектуальної еліти українського суспільства» (2000-2001 рр.; вибірка репрезентативна, N=1810 українських студентів);
- «Вища освіта як фактор соціоструктурних змін: порівняльне дослідження посткомуністичних суспільств» (2005-2007 рр.; N=3057 українських студентів, N=750 білоруських студентів та N=577 студентів з Росії, з репрезентативною українською та білоруською вибірками);
- «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008-2009 рр.; N=3058 українських студентів, N=300 білоруських студентів та N=628 студентів з Росії, з репрезентативною українською вибіркою);

- «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани» (2014-2015 рр.; N= 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, N=178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, N=111 студентів Луцького національного технічного університету та N=417 студентів Зеленогурського університету (Польща), з репрезентативною українською та польською вибірками);
- «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», здійснене Соціологічною асоціацією України за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» (дослідження проведено у 24 областях України та м. Київ у серпні-вересні 2017 р.; N=2046 осіб; серед них 82 студента (тобто 4 % від загальної вибірки та близько п'ятої частини (19,2 %) опитаних у віковій групі 18-29 років) з нерепрезентативною студентською вибіркою).

Концептуально базуючись на роботах Р. Інглхарта та М. Рокича, було зокрема здійснено перевірку гіпотези американського дослідника про те, що відчуття економічної незахищеності внаслідок кризових явищ призводить до орієнтації індивідуальної свідомості на цінності матеріалізму, тобто виживання.

За результатами дослідження було виявлено, що протягом тривалого проміжку часу (з 2000 по 2015 рр.) найбільш важливими для українських студентів були такі цінності, як «здоров'я» та «сімейне благополуччя».

В той час як дані нерепрезентативного дослідження, проведеного у 2017 році, свідчать про вихід на перше місце цінностей «матеріального благополуччя». Одночасно значуще збільшились ранги таких цінностей, «як побутовий комфорт» (з 9-11 піднялось на 6 місце) та «особистий спокій» (з 9-14 на 5 місце).

Однак, разом з тим спостерігається і покращення показників постматеріалістичних цінностей: «самореалізація» (з 5-6 на 3 місце), «цікава, творча робота» (з 12 на 8 місце) та «освіченість, знання» (з 10 на 7 місце).

В цілому ж дослідники з Харківського університету зробили висновок, що, незважаючи на посилення окремих цінностей матеріалістичного спрямування, у ціннісній структурі українських студентів переважають постматеріалістичні цінності.

Розглянуті дослідження дозволяють зрозуміти основні тенденції як протестної поведінки українців, так і ціннісні орієнтації найбільш активної соціальної групи, студентства. Однак, цілеспрямованого дослідження впливу цінностей українських студентів на їх протестну поведінку в останні роки не здійснювалось.

Таким чином, відсутність необхідних емпіричних даних, які б ілюстрували даний зв'язок, породжує об'єктивну необхідність у їх отриманні. Саме тому в межах даної роботи було проведене пілотажне емпіричне дослідження для розробки інструментарія, який можна було б при необхідності використати для збору соціологічної інформації.

3.2. Організація та методика емпіричного дослідження ціннісного виміру протестної поведінки студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка

Оскільки метою дослідження є аналіз ціннісного виміру протестної поведінки студентів ф-ту соціології КНУ імені Тараса Шевченка, то для перевірки чи дійсно існує певна залежність між ціннісною складовою свідомості та протестною поведінкою студентів було прийнято рішення про проведення емпіричного соціологічного дослідження, яке носило б розвідувальний характер.

Проведення розвідувального дослідження дозволило б, в першу чергу, підтвердити на рівні тенденцій поставлену гіпотезу, а по-друге, розробити та протестувати опитувальник, який можна було б використовувати для подальших досліджень на схожу тематику.

Проведене дослідження містило в собі шість етапів, які в цілому можна охарактеризувати, як: розробка ПСД та інструментарію, пілотажний етап (за результатами якого здійснювалась корекція опитувальника), безпосередній етап

збору інформації, їх подальший аналіз та підготовка моделі протестної поведінки в залежності від прихильності студентів до матеріалістичних або постматеріалістичних цінностей. ПСД складався з двох взаємопов'язаних розділів: методологічного та методичного (Див. Додаток С).

Дослідження здійснювалося шляхом проведення онлайн опитування студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка. Варто відмітити, що оскільки головною метою було проведення невеликого розвідувального дослідження, то опитувальник не включав в себе перелік запитань, які б мали місце у випадку проведення національного дослідження.

Розроблений опитувальник складається з 22 запитань, які умовно поділені на три основні блоки: ціннісні орієнтації, протестна поведінка та соціально-демографічний блок (Див. Додаток D).

Блок ціннісних орієнтацій складається із табличного запитання, яке являє собою адаптацію методики виміру ціннісних орієнтацій Ш. Шварца, здійсненої Інститутом Соціології. Блок протестної поведінки містить в собі як табличні, так одновимірні запитання, пов'язані із виміром протестної активності, протестного потенціалу, а також ставлення до різного роду протестних акцій. Третій блок стосується соціально-демографічних характеристик опитаних респондентів.

Опитувальник містить запитання, які сформовані із використанням шкал різних типів (номінальних, порядкових, а також метричних шкал). При опитуванні респондентів анкета була умовно розподілена на 12 розділів, які склалися з одного чи двох запитань. Такий розподіл був зроблений передусім з тією метою, щоб респонденту було візуально та психологічно легше заповнювати опитувальник.

Сам процес збору інформації здійснювався завдяки використанню Гугл форм, що дозволило створити онлайн-опитувальник, який можна було б у зручній формі розсилати через соціальні мережі та електронні поштові адреси груп студентам факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка. Окрема перевага використання онлайн-опитувальника, а саме Гугл-форм, полягає у тому, що респондент не може не дати відповідь на усі запитання інструментарію, а також

уникнути зсуву відповідей через надання переваги респондентом альтернатив з самого початку чи кінця списку.

Перед початком польових робіт був здійснений невеликий пре-тест опитувальника на 5 студентах факультету соціології з метою виявлення наскільки запитання опитувальника є зрозумілими та легкими для сприйняття. Результат здійсненого пре-тест показав, що в цілому всі запитання були сформульовані відносно легкою мовою та не потребували особливої редакції.

Процес збору соціологічної інформації (польовий етап) був запущений 19 березня 2020 року та тривав майже місяць, до 13 квітня 2020 року. За цей час було опитувано 100 студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка. На основі зібраних даних був створений масив даних за допомогою програми SPSS.

3.3. Результати пілотажного дослідження ціннісного виміру протестної поведінки студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка

Ціннісні орієнтації студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка. Для виміру ціннісної складової протестної поведінки студентів факультету соціології КНУ ім. Т. Шевченка була використана адаптована ІС НАН України методика ціннісних орієнтацій Ш. Шварца.

В результаті аналізу було виявлено, що найбільш важливими мотиваційними типами для опитаних студентів є: «Самостійність», «Досягнення» та «Універсалізм» (Див. Табл. 3.1).

В свою чергу, такі ціннісні орієнтації, як «Безпека», «Гедонізм», «Доброзичливість» та «Стимул» відносяться студентами до цінностей середньої важливості. Найменш важливими – «Влада+Багатство», «Конформізм» та «Традиційність».

Для дослідження того чи відбулися короткострокові зміни у ціннісних пріоритетах студентів ми використали для порівняння масив опитування 100 студентів 4 курсу факультетів соціології та політології (по 50 респондентів на кожний факультет), проведеного нами у 2018 році (Див. Табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Ієрархія ціннісних пріоритетів
(середньозважені бали за 6-бальною шкалою), N=100**

Мотиваційні типи ціннісних орієнтацій	Студенти факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка (дослідження 2020 р.), n=100	Студенти 4 курсу спеціальностей «Соціологія» та «Політологія» КНУ імені Тараса Шевченка (дослідження 2018 р.), n=100
Самостійність	4,64 (1)	4,81 (1)
Досягнення	4,53 (2)	4,45 (6)
Універсалізм	4,48 (3)	4,6 (2)
Безпека	4,35 (4)	4,57 (3,5)
Гедонізм	4,30 (5)	4,49 (5)
Доброзичливість	4,29 (6)	4,57 (3,5)
Стимул	4,28 (7)	4,27 (7)
Влада+Багатство	3,95 (8)	3,81 (8)
Конформізм	3,32 (9)	3,0 (9)
Традиційність	2,91 (10)	2,91 (10)

В цілому, варто зазначити, що за два роки у студентів встигла певною мірою змінитися пріоритетність мотиваційних типів високої та середньої важливості, тоді як низької важливості – без змін.

Так, найважливішим мотиваційним типом для студентів незмінно продовжує бути «Самостійність». Однак, протягом часу дещо послабилися позиції «Універсалізму» (з 2 сходинки перемістився на 3), в дещо більшій мірі впала важливість «Безпеки» та «Доброзичливості» – останні два типи у 2018 році знаходились одночасно на 3 сходинці, а наразі перейшли на 4 та 6 сходинку відповідно.

Цінність «Гедонізму» продовжує незміно займати 5 сходинку, тоді як цінність «Досягнення» значно покращив свої позиції – з 6 сходинки даний мотиваційний тип піднявся аж на 2 позицію. І, нарешті, «Стимул», «Влада+Багатство», «Конформізм» та «Традиційність», продовжують незмінно займати останні сходинки в ієрархії ціннісних пріоритетів.

Однак, якщо порівнювати безпосередньо динаміку показників, а не їх ранговий розподіл, то студенти за останні два роки стали значущо частіше визнавати «Конформізм» як важливий мотиваційний тип (різниця є статистично

значущою на рівні 95%), тоді як між іншими середньозважуваними показниками статистичної відмінності не спостерігається.

Також у ході проведення аналізу ми звернулися до ціннісного виміру «Індивідуалізм/Колективізм» для виявлення відмінностей у протестній поведінці студентів в залежності від цінностей вищого порядку (Див.Додаток В, Табл. В.1).

Відтак, серед студентів факультету соціології в значній мірі переважають індивідуалісти, ніж колективісти (різниця є статистично значущою на рівні 99%) (Див. Табл. 3.2). При цьому, динаміка зміни середньозважених показників схильності студентів до «Індивідуалізму» чи «Колективізму» протягом двох останніх років залишається без статистичних змін.

Таблиця 3.2

**Схильність до «Індивідуалізму/колективізму»
(середньозважені бали за 6-бальною шкалою), N=100**

	Студенти факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка (дослідження 2020 р.), n=100	Студенти 4 курсу спеціальностей «Соціологія» та «Політологія» КНУ імені Тараса Шевченка (дослідження 2018 р.), n=100
Індивідуалізм	4,34	4,32
Колективізм	3,87	3,93

Дані результати підтверджують раніше сформовану гіпотезу про переважання серед студентів індивідуалістичних цінностей. Однак, необхідно відзначити, що дане порівняння базується на неоднорідній вибірковій сукупності, відтак можливі відхилення у представлених результатах.

Оцінка поточної ситуації в країні та задоволеність власним життям. Переважна більшість опитаних студентів визначили нинішню економічну та політичну ситуацію як напружену (72% та 60% відповідно) (Див. Діагр. 3.3). В свою чергу, критичною та вибухонебезпечною наявну ситуацію вважають 17% та 26% респондентів відповідно, і лише 6% та 5% – як спокійну. Решта вагається із власною оцінкою.

Діаграма 3.3

Оцінка економічної та політичної ситуації в Україні. N=100. %

Оцінка економічної та політичної ситуації є взаємопов'язаними змінами (Див. Додаток Е, Табл. Е.2), адже погіршення політичної ситуації призводить до відповідного погіршення оцінки економічної ситуації, і навпаки.

Студенти з віком починають більш негативно оцінювати економічний стан в країні, що по припущенню можна пояснити все більшим відокремленням від сім'ї та необхідністю забезпечувати себе самостійно, відтак економічна ситуація в країні починає аналізуватися ним з більш реалістичних позицій. При цьому розуміння ними економічної ситуації як несприятливої підвищує схильність думати, що ефективним засобом впливу на владу стають насильницькі практики.

Щодо політичної ситуації, то студенти більш схильні оцінювати її як несприятливу, якщо в останні 12 місяців вони брали участь в обговорюванні в соціальних мережах суспільнозначущих проблем, а також брали участь у конвенційних протестних практиках.

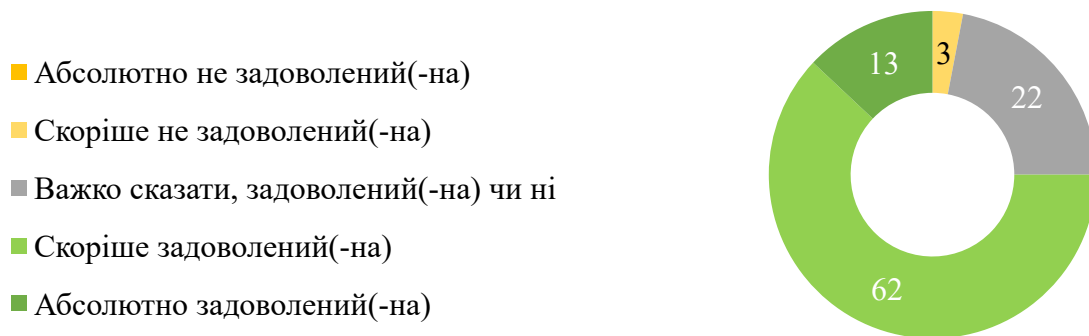
Щодо статевих особливостей, то чоловіки, більше за жінок, схильні оцінювати поточну політичну ситуацію як несприятливу. Проте, варто відмітити той факт, що, оскільки опитування проходило в період дії надзвичайної ситуації та карантинного режиму, це не могло не позначитися на оцінці респондентами поточної політичної та економічної ситуації.

Якщо розглядати суб'єктивну задоволеність студентами власним життям, то скоріше або повністю задоволені ним 75% опитаних студентів, в той час як

22% не можуть визначитися із власною позицією, а 3% – скоріше не задоволені ним (Див. Діагр. 3.4).

Діаграма 3.4

Суб'єктивна оцінка задоволеності власним життям, N=100, %

При цьому, цікавим є той факт, що перебування у стосунках підвищує рівень задоволеності власним життям (Див. Додаток Е, Табл. Е.3). Також більш задоволені власним життям ті студенти, які схиляються до цінностей Стимулу (прагнення до нових вражень та яскравого життя) та Універсалізму (прагнення до соціальної справедливості та єдності з природою), або в цілому мають схильність до Індивідуалізму.

Громадянська відповідальність та здатність здійснювати контроль за станом справ в місці проживання та в країні в цілому. Індекс громадянської відповідальності та індекс громадської спроможності здійснювати контроль являють собою агреговані показники, які складається з трьох запитань щодо відчуття особистої відповідальності та здатності здійснювати вплив за стан справ у мікрорайоні, селі/місті та країні в цілому. Індекси містять 3-бальну шкалу, де 1 – означає відсутність відповідальності та спроможності контролювати, а 3 – повну відповідальність та повний контроль.

Значення індексу громадянської відповідальності становить 1,89, тобто студенти відчувають часткову відповідальність за стан справ в їх місці проживання та в країні в цілому (Див. Табл. 3.5). Водночас значення індексу громадської спроможності здійснювати контроль за станом справ становить 1,71,

тобто студенти відчують себе здатними здійснювати лише частковий контроль за станом справ в їх місці проживання та в країні в цілому.

Таблиця 3.5

**Індекси громадянської залученості до подій місцевого та національного рівнів
(середньозважені бали за 3-бальною шкалою)**

	Значення показників
Індекс громадянської відповідальності, n=93	1.89
Індекс громадянської спроможності впливати, n=98	1.71

При цьому, варто зазначити, що існує статистична відмінність між почуттям відповідальності та реальною можливістю здійснювати контроль – студенти відчують себе соціально відповідальними, проте водночас мають у своєму розпорядженні дещо менше інструментів для впливу на стан справ в їх місці проживання та в країні в цілому.

Індекси громадянської відповідальності та спроможності контролювати корелюють із такими ціннісними орієнтаціями, як: Універсалізму, Самостійності, Стимулом, Доброзичливістю та Досягненням. Водночас дані індекси також корелюють із цінністю Індивідуалізм (Див. Табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Кореляційна таблиця Індексів громадянської залученості до подій місцевого та національного рівнів
(показані лише значущі показники)**

	Ін. Громад. Відповід.	Ін. Громад. спром. впливат и
Ціннісні орієнтації		
Схильність до цінностей Універсалізму	0,35**	0,24*
Схильність до цінностей Самостійності	0,3**	0,34**
Схильність до цінностей Індивідуалізму	0,29**	0,25*
Схильність до цінностей Стимулу	0,27**	0,27**
Схильність до цінностей Доброзичливості	0,24*	0,3**
Схильність до цінностей Досягнення	0,23*	0,2*
Участь у громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців		
Обговорювання суспільнозначущих проблем у соціальних мережах	0,37**	0,35**
Звертання до офіційних представників влади зі скаргами, пропозиціями	0,28**	0,36**
Участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, політичних партій	0,23*	0,32**

Продовження Таблиці 3.6

	Ін. Громад. Відповід.	Ін. Громад. спром. впливат и
Участь у громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців		
Підтримка/ ініціювання протестних заходів та дії, в тому числі через Інтернет	0,22*	0,34**
Висловлення думок в блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій	0,21*	-
Заняття волонтерською роботою, допомогою благодійним організаціям	-	0,3**
Участь у добровільних акціях	-	0,3**
Підтримка / ініціювання петицій, звернень до органів влади	-	0,29**
Бойкотування деяких товарів з політичних міркувань	-	0,21*
<i>Участь у конвенційних протестних практиках</i>	0,3**	0,35**
Здатність протидіяти рішенням владних органів		
Здатність протидіяти рішенням владних органів, яке заціпає права	0,24*	0,26*
Заради чого готові вийти на акцію протесту		
Проти незадовільної діяльності окремих фірм чи компаній	0,31**	0,34**
Проти корупції у владних структурах	0,25*	0,29**
Проти корупції в судовій системі	0,22*	0,26**
З метою боротьби з екологічними проблемами	0,22*	-
У разі загрози демократії	-	0,24*
За чесні вибори (проти фальсифікації результатів голосування)	-	0,23*
Проти незадовільної діяльності органів державної влади	-	0,21*
У випадку незадоволеності внутрішньою політикою держави	-	0,2*
Засоби, які готові використати для боротьби за власні права		
Матеріально підтримати протестуючих для захисту власних прав	0,26*	0,27**
Створювати / поширювати публікації протестного характеру	0,25*	0,26**
Звернутися до органів судової влади для захисту власних прав	-	0,26*
Звернутися до органів державної чи місцевої влади для захисту власних прав	-	0,23*

*Кореляція значуща на рівні 0.05 ** Кореляція значуща на рівні 0.01

Відчуття громадянської відповідальності та спроможності контролювати стан речей у місці проживання та країні в цілому впливає на те, що студенти в останні 12 місяців брали участь у різноманітних громадсько-політичних заходах. До таких заходів можна віднести обговорювання суспільнозначущих проблем, звернення до владних органів із скаргами чи пропозиціями, з роботою в громадському секторі та участь в конвенційних протестних практиках.

При цьому, відчуття спроможності здійснювати контроль також корелює із заняттям волонтерською чи благодійною роботою та поданням петицій чи звернень до органів влади.

Разом з тим, відчуття студентами громадянської відповідальності та можливості контролю за станом речей підвищує ймовірність їх участі в акціях протесту, спрямованих проти незадовільної діяльності окремих фірм чи компаній, проти корупції у владних структурах чи в судовій системі та заради інших суспільнозначущих цілей.

Найбільш популярними при цьому засобами для боротьби є матеріальна підтримка протестуючих та створення/поширення публікацій протестного характеру в соціальних мережах. Звертаючись з метою здійснення контролю за станом справ також до органів судової чи виконавчої влади.

Участь в громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців. За останні 12 місяців студенти найбільше брали участь у таких громадсько-політичних заходах як: вибори Президента/ Верховної Ради (65%) та підтримка/ініціювання петицій, звернень до органів влади (58%) (Див. Додаток Е, Діагр.Е.6).

Менше половини (45%) опитаних обговорювали суспільнозначущі проблеми, бойкотували з політичних міркувань деякі товари/послуги та займалися волонтерською роботою, 35% – брали участь у добродійних акціях, а 34% – у роботі громадських організацій чи соціальних рухах. 30% опитаних студентів підтримували чи ініціювали протестні заходи/дії, а 22% – брали участь у мітингах та демонстраціях. В решті громадсько-політичних діяч приймало участь менше 20% опитаних респондентів.

Однак, якщо вирахувати відсоток студентів, які за останні 12 місяців взяли участь у будь-якій конвенційній протестній практиці, то їх сумарна кількість становить 78%, в той час як у неконвенційних протестних практиках – 8% (Див. Табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Брали участь у конвенційних/неконвенційних протестних практиках в останні 12 місяців, N=100, %

	Значення показника
Брали участь у конвенційних протестних практиках	78
Брали участь у неконвенційних протестних практиках	8

Участь студентів в конвенційних протестних практиках протягом останніх 12 місяців корелює з такими цінностями як Універсалізм, Самостійність та Доброзичливість, а також окремо корелює із цінністю Колективізм (Див. Табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Кореляційна таблиця участі в конвенційних протестних практиках в останні 12 місяців, N=100 (показані лише значущі показники)

	Участь в конвенційних протестних практиках
<i>Ціннісні орієнтації</i>	
Схильність до цінностей Універсалізму	0,32**
Схильність до цінностей Самостійності	0,26**
Схильність до цінностей Доброзичливості	0,24*
Схильність до цінностей Колективізму	0,21*
<i>Оцінка ситуації</i>	
Оцінка політичної ситуації в Україні	0,27**
<i>Громадянська залученість до подій місцевого та національного рівнів</i>	
Індекс громадянської відповідальності	0,30**
Індекс громадянської спроможності впливати	0,35**
<i>Ефективні засоби впливу на владу</i>	
Розповсюдження/створення в соціальних мережах публікацій з посиланням на офіційні сторінки органів влади чи окремих діячів	0,2*
<i>Заради чого готові вийти на акцію протесту</i>	
У випадку незадоволеності внутрішньою політикою держави	0,34**
У разі загрози демократії	0,25*
У випадку незадоволеності зовнішньою політикою держави	0,25*
Проти незадовільних дій адміністрації факультету/університету	0,25*
Проти незадовільної діяльності окремих фірм чи компаній	0,25*
Проти недостатньої якості освітнього процесу	0,24*
У разі загрози соціальних заворушень	0,24*
Проти корупції у владних структурах	0,24*
З метою боротьби з екологічними проблемами	0,23*
Проти корупції в судовій системі	0,21*
За чесні вибори (проти фальсифікації результатів голосування)	0,21*
Проти свавілля правоохоронних органів	0,2*
<i>Засоби, які готові використати для боротьби за власні права</i>	
Створювати / поширювати публікації протестного характеру	0,36**
Підписувати петиції, офіційні листи протесту	0,36**
Брати участь/організувати флешмоб-протест	0,34**
Брати участь/організувати мирні протестні акції, мітинги	0,31**
Звертатися до громадських організацій по допомогу	0,28**
Брати участь/організувати символічні акції протесту	0,26**

*Кореляція значуща на рівні 0.05 ** Кореляція значуща на рівні 0.01

Участь в конвенційних протестних практик протягом останніх 12 місяців також тісно пов'язана із визначенням політичної ситуації в Україні як несприятливої та відчуттям громадянського обов'язку.

Разом з тим студенти, які брали участь в конвенційних протестних, практиках визначають розповсюдження/створення в соціальних мережах публікацій з посиланням на офіційні сторінки органів влади чи окремих діячів найбільш ефективним засобом впливу на владу.

Також участь в минулому в конвенційних протестах підвищує готовність в майбутньому вийти на акцію протесту проти незадовільного курсу державної політики, діяльності окремих комерційних організацій, проти корупції у владних структурах, у разі соціальних заворушень чи загрози демократії, а також у випадку незадовільних дій адміністрації університету чи МОН та заради боротьби з екологічними проблемами.

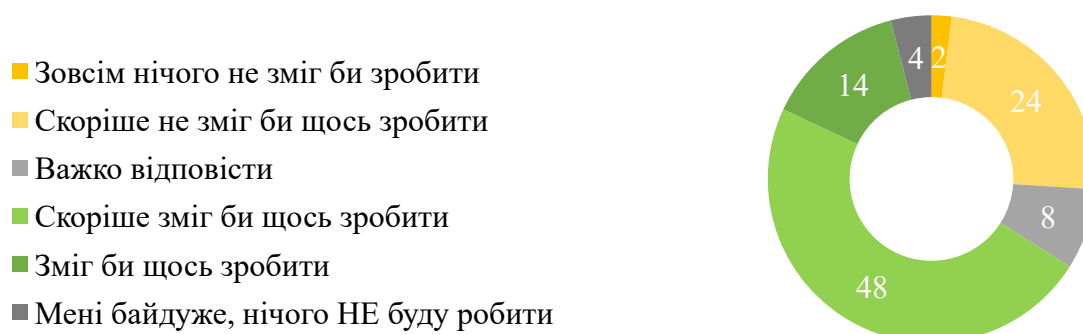
При цьому досвід участі в конвенційних протестах збільшує перелік засобів, які студенти були б готові використати заради боротьби за власні права. Окрім створення/поширення публікацій протестного характеру у соціальних мережах, студенти також готові підписувати петиції чи офіційні листи протесту, брати участь/організувати флешмоб-протести, символічні акції протесту, мирні протестні мітинги, а також звертатися по допомогу до громадських організацій.

Через недостатню наповненість бази (8 чоловік) дослідити кореляційний зв'язок потенційних протестних практик із досвідом участі в неконвенційних практиках було неможливо.

Можливість та ефективність засобів впливу на рішення владних органів. 62% опитаних студентів зазначили, що вони б змогли щось зробити для протидії рішенням владних органів, які заціпали б їх законні права та інтереси, 26% – дотримуються протилежної думки, і лише 4% байдуже відносяться до даної ситуації (Див. Діагр. 3.9).

Діаграма 3.9

Можливість впливати на рішення владних органів, які утискають законні права та інтереси, N=100, %

Найбільш ефективними засобами впливу на владу, на думку опитаних студентів, є опитування громадян з метою його врахування при прийнятті рішень органами влади (56%), публікації в соціальних мережах з посиланням на офіційні сторінки органів влади (55%) та офіційні звернення до органів влади (54%) (Див. Діагр. 3.10).

Діаграма 3.10

Ефективні засоби впливу на владу, N=100, %

При цьому 51% опитаних студентів відзначили ефективність таких засобів впливу на владу, як: мирні протестні демонстрації та правотворчі ініціативи, 48% опитаних обрали місцеві референдуми, 40% публічні слухання, а 35% - збори громадян. І лише чверть опитаних (26%) обрали насильницькі протестні практики як дієвий спосіб тиску на владу.

Здатність протидіяти владним рішенням, які зачіпають інтереси студентів, корелює із такими цінностями як Універсалізм та Самостійність (Див. Додаток Е, Табл. Е.7).

Окрім того, суб'єктивне відчуття здатності протидіяти рішенням влади, відповідно впливає на відчуття студентами відповідальності за стан справ та можливість впливати на поточний стан речей у місці проживання чи в країні в цілому.

Можна припустити, що таке відчуття здатності впливу на владу стає результатом участі в громадському секторі, в протестних акціях та у виборах протягом останніх 12 місяців, оскільки між цими зміними спостерігається наявність слабого кореляційного зв'язку.

Найбільше на здатність протидіяти владним рішенням впливає визнання публікацій в соціальних мережах з посиланням на владні сторінки та участь в протестних акціях як ефективних засобів впливу, при цьому місцеві референдуми, навпаки, понижує здатність студентів протидіяти владним рішенням.

Щодо мети, заради якої студенти погодились би вийти на акцію протесту, то висока міра відчуття власної здатності впливати на владу пов'язана із їх готовністю вийти на акцію протесту проти загроз демократичному режиму, заради захисту прав знайомих та незнайомих людей, проти політики державних органів, проти корупційних схем у владі та заради боротьби с екологічними проблемами. При цьому, цікавим фактом є те, що студенти в більшій мірі готові вийти на акцію протесту заради незнайомих людей, ніж заради близьких та друзів.

Протидія владним органам супроводжується також зверненням до протестних акцій, матеріальної підтримки протестуючих та по допомогу до владних органів чи громадського сектору.

Мета особистої готовності вийти на акцію протесту та засоби боротьби за власні права. 80% опитаних студентів готові вийти на акцію протесту заради захисту прав і свобод близьких чи знайомих людей (див. Додаток Е, Діагр. Е.8). 58% готові протестувати проти незадовільних дій адміністрації ВНЗ та у разі загрози демократії, 56% – за чесні вибори, 55% – заради захисту прав і свобод незнайомих людей, 53% – проти соціально-економічної несправедливості та у разі загрози економічного краху, 52% – у випадку незадоволеності внутрішньою політикою, 51% – проти свавілля правоохоронних органів, а 49% – з метою боротьби з екологічними проблемами. Заради інших цілей на протести готові вийти менше половини опитаних студентів.

Для захисту своїх прав, студенти готові використовувати різноманітні засоби. Найбільш популярними інструментами протестних дій є підписання петицій та офіційних листів протесту (86%), звернення до органів виконавчої влади (75%) та до громадських організацій (72%), а також створення / поширення матеріалів протестного характеру у соціальних мережах (70%) (див. Додаток Е, Діагр. Е.9). При цьому, до правоохоронців по допомогу готові звернутися 62%, а до органів судової влади – 53%.

63% готові брати участь або організовувати мирні протестні акції, 56% – флешмоб-протести, 49% – символічні протести, а 43% – матеріально підтримувати протестуючих. Лише 18% опитаних задекларувало свою готовність до участі або організації неконвенційних протестних акцій.

Дані результати підтверджують нашу гіпотезу про непопулярність застосування неконвенційних протестних практик студентами, а також про готовність в більшій мірі відстоювати власні права чи права близьких людей, ніж права незнайомих людей.

Ставлення до учасників конвенційних та неконвенційних протестних акцій. Якщо вести мову про ставлення студентів до учасників протестних акцій, то позитивно оцінюють учасників конвенційних протестів 66% опитаних (30% - повністю позитивно, а 36% - скоріше позитивно), в той час як учасників неконвенційних протестів позитивно оцінюють лише 13% опитаних (1% - повністю позитивно, а 12% - скоріше позитивно) (див. Діагр. 3.11).

Діаграма 3.11

Ставлення до людей, які беруть участь в конвенційних/неконвенційних протестах, N=100 %

В цілому, серед студентів переважає негативна оцінка учасників неконвенційних протестів – 67% респондентів негативно оцінюють подібну участь (35% - повністю негативно, а 32% - скоріше негативно).

Якщо розглянути зв'язок позитивної оцінки учасників конвенційних протестів, то позитивний зв'язок спостерігається із схильністю до Універсалізму (Див. Додаток Е, Табл. Е.10).

При цьому, помірний позитивний зв'язок спостерігається із здатністю протидіяти рішенням владних органів, із визначенням мирних протестних демонстрацій як найбільш ефективного способу впливу на владу. Позитивне ставлення до учасників конвенційних протестів підвищує готовність студентів взяти участь у протестах з метою захисту демократії та у разі соціальних чи економічних заворушень, використовуючи як інструмент мирні протестні акції та допомогу громадських організацій.

Кардинально протилежною стає картина у випадку оцінку зв'язку позитивного ставлення учасників неконвенційних протестних практик (Див. Додаток Е, Табл. Е.11).

Так, позитивне ставлення до учасників неконвенційних протестів має негативний зв'язок із такими цінностями, як: Конформізм, Колективізм, Універсалізм та Доброзичливість.

Чоловіки, на відміну від жінок, прихильніше ставляться до учасників неконвенційних протестів. Також на позитивне ставлення до учасників неконвенційних протестів, впливає реальна участь у конвенційних протестах протягом останніх 12 місяців, в той як виключно підтримка протесту без безпосередньої участі, навпаки, погіршує оцінку.

В свою чергу, визначення неконвенційних протестних практик, як найбільш ефективного способу впливу на владу, значно покращує ставлення до учасників неконвенційних протестів.

Окрім того, позитивність в оцінці учасників неконвенційних протестів значно підвищує, готовність порівняно із позитивною оцінкою конвенційних протестів, вийти на акцію протесту проти владної корупції та незадовільних дій як влади в цілому, так і окремих її суб'єктів, а також у випадку загрози демократії та соціальному устрою. При цьому такі студенти готові звертатися в більшій мірі до неконвенційних протестних практик, ніж до конвенційних.

В цілому, отримані результати підтверджують нашу гіпотезу про непопулярність застосування неконвенційних протестних практик студентами.

Зв'язок ціннісних орієнтацій та протестної поведінки. Для отримання інформації про наявність зв'язку ціннісних орієнтацій та протестної поведінки було застосовано кореляційний аналіз із застосування коефіцієнту кореляції Пірсона до метричних та порядкових шкал. Внаслідок здійсненого аналізу вдалось отримати значущі кореляційні показники зв'язку протестних практик із вісьмома мотиваційними типами (орієнтації на Безпеку та на Владу+Багатство не мали статистично значущого кореляційного зв'язку) (Див. Додаток Е, Табл. Е.12).

Схильність студентів до таких ціннісних орієнтацій, як Самостійність, Досягнення, Універсалізм, Доброзичливість та Стимул, підвищують ступінь їх громадської залученості, а саме посилює відчуття відповідальності за наявний стан речей та можливості впливати на них.

При цьому, Універсалісти та Стимулісти відчують більшу задоволеність власним життям, порівняно із іншими ціннісними орієнтаціями.

Щодо участі в громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців, то студенти із орієнтацією на Самостійність віддавали перевагу участі у значній кількості заходів: в обговоренні суспільнозначущих проблем в соціальних мережах, заняттю волонтерством, благодійництвом та іншими добродійними акціями, роботі в громадському секторі, а також участі в конвенційних протестних практиках.

До конвенційних протестних практик також зверталися Доброзичливі та Універсалісти, останні в більшій мірі протестували шляхом бойковування товари/послуги з політичних міркувань. Студенти із орієнтацією на Стимул в більшій мірі займалися волонтерством та благодійництвом.

В той час як Гедоністи, навпаки, намагалися уникнути участі в громадсько-політичних заходах – вони рідше висловлювали свої думки в блогах, сайтах, а рідше підтримували або ініціювали протестні заходи. Щодо решти цінностей, то орієнтація на Досягнення, Конформізм та Традиційність жодною мірою не впливали на участь опитаних студентів у житті суспільства.

Самостійники та Універсалісти вважають себе здатними продіяти владним рішенням, які зачіпають їх права. При цьому ефективними засобами впливу, на думку Універсалістів, є мирні протестні акції, в той час як неконвенційні протести, навпаки, не вважаються ефективними засобами для Універсалістів, Доброзичливих та Конформістів. Щодо інших засобів впливу, то опитування громадян для прийняття правильних рішень схвалюються Доброзичливими, а місцеві референдуми зовсім не ефективні для Стимулістів.

Якщо говорити про цілі, заради яких студенти готові особисто вийти на акцію протесту, то, варто зазначити, що Самостійники готові протестувати

заради всіх зазначених цілей, окрім захисту прав близьких, корупції у владних структурах та судовій системі, соціально-економічної несправедливості та вшануванню пам'ятних дат.

Універсалісти готові, в свою чергу, протестувати проти порушення прав незнайомих людей, проти загрози демократичному режиму та з метою боротьби з екологічними проблемами. Гедоністи взагалі не демонструють готовності до протестів, відмовляючи від участі в них навіть заради захисту прав як знайомих, так і незнайомих людей, проти корупції у владних структурах, незадовільної діяльності окремих організацій чи соціально-економічної несправедливості.

Традиціоналісти та Доброзичливі готові протестувати у випадку загрози соціальних заворушень та заради вшанування пам'ятних дат, в той час як останні також готові захищати права незнайомих людей. Студенти, які мають орієнтацію на Досягнення, Стимул та Конформізм, не мають особливих пріоритетів у цілях, заради яких вони готові вийти на протести.

Самостійники готові використовувати широкі перелік інструментів для відстоювання власних прав (протестні публікації, символічні та флешмоб протести, матеріальна підтримка протестуючих, участь в мирних протестних акціях та звернення по допомогу до громадських організацій).

Універсалісти, в свою чергу, також готові використовувати протестні публікації, матеріально підтримувати протестуючих, брати участь в мирних демонстраціях та, на відміну від Самостійників, підписувати петиції та офіційні листи протесту. Доброзичливі готові лише до матеріальної підтримки протестуючих, а Стимулісти не готові звертатися по допомогу до правоохоронних органів.

Універсалісти, Доброзичливі та Конформісти більш негативно ставляться до учасників неконвенційних протестів, тоді як Універсалісти позитивніше ставляться до учасників конвенційних протестів.

Індивідуалісти, порівняно із Колективістами мають більшу громадянську залученість до справ у їх місці проживання та країні в цілому та більше задоволені власним життям (Див. Додаток Е, Табл. Е.13). Хоча колективісти,

частіше за Індивідуалістів, в останні 12 місяців брали участь в конвенційних протестних практиках, при чому вони розглядають неконвенційні практики як неефективні засоби впливу на владу та негативно ставляться до учасників таких протестів.

Вони також частіше готові брати участь у протестах у випадку загрози демократичному режиму та заради боротьби з екологічними проблемами, тоді як Індивідуалісти не мають ярко виражених пріоритетів у цілях, заради яких вони готові вийти на протести.

Стосовно інструментів боротьби за власні права, то колективісти надають перевагу матеріальній підтримці, в той час як Індивідуалісти – протестним публікаціям в соціальних мережах.

Відтак дані результати відхиляють основну гіпотезу дослідження про те, що орієнтація студентів на цінності Індивідуалізму підвищують їх протестну участь.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

В ціннісній структурі свідомості студентів факультету соціології переважають орієнтації на Самостійність (64%), Досягнення (58%) та Універсалізм (55%). В дещо меншій мірі в ціннісній структурі представлені орієнтації на Безпеку (52%), Гедонізм (50%), Доброзичливість (49%) та Стимул (49%), тоді як Влада+Багатство (40%), Конформізм (20%) та Традиційність (18%) – є найменш поширеними. Ціннісна структура опитаних студентів також характеризується переважанням цінностей Індивідуалізму (52%), а не Колективізму (39%).

Порівнянно із 2018 роком, значущих змін у ціннісній ієрархії студентів не спостерігається, що дозволяє говорити про певну сталість ціннісних поглядів. Однак, якщо говорити про пріоритетність цінностей, то орієнтація на Досягнення підвищила свої позиції, піднявшись з 6 сходинки ціннісної ієрархії на 2.

Студенти в цілому відчують себе до певної міри відповідальними та спроможними впливати на стан справ у власному місці проживання та країні в цілому, про що свідчать побудовані Індекси Громадянської залученості до подій місцевого та національного рівнів – 1,89 та 1,71.

При цьому опитані студенти характеризуються значним протестним потенціалом, зокрема 78% з числа опитуваних хоча б раз брали участь у конвенційних протестних практиках протягом останнього року, тоді як у неконвенційних – лише 8%.

Вважаючи себе спроможними впливати на рішення влади, які утискають їх права, студенти визначають найбільш ефективних засобів впливу: опитування громадян для врахування їх думки при прийнятті рішень (56%), розповсюдження публікацій у соціальних мережах (55%), офіційні звернення до владних органів (54%), проведення мирних демонстрацій та мітингів (51%), а також звернення до правотворчих ініціатив громадян (51%).

Захист прав і свобод близьких людей є найбільш ваговою причиною для 80% опитаних студентів особисто вийти на акцію протесту. Використовуючи

при цьому вони різні засоби: підписання петицій (86%), звернення до органів влади (75%), правоохоронців (72%) та до громадських організацій (70%) тощо.

66% студентів позитивно ставляться до учасників конвенційних протестів, в той час як до учасників неконвенційних протестів – лише 13%.

Кореляційний аналіз виявив зв'язок протестної поведінки студентів із вній мірі є залежною від їх домінуючих ціннісних орієнтацій. Найбільше кореляційних показників спостерігається між орієнтацією на Самостійність та участь в суспільно-політичному житті в останній рік, тоді як орієнтація на Гедонізм негативно корелює із участю в них. Участь в конвенційних протестних практиках протягом останнього року корелює із орієнтаціями на Самостійність, Доброзичливість та Універсалізм.

Щодо ефективності впливу на владу, то орієнтація на Універсалізм корелює із мирними протестними акціями, орієнтація на Доброзичливість із опитуванням громадян при прийнятті владних рішень, тоді як орієнтації на Універсалізм, Доброзичливість та Конформізм мають негативний кореляційний зв'язок із неконвенційними протестами (теж саме стосується і ставлення до учасників неконвенційних протестів).

Орієнтація на Самостійність корелює із значною кількістю причин, заради яких студенти готові вийти на акцію протесту, орієнтація на Універсалізм – заради незнайомих людей, збереження демократії та екології, орієнтація на Традиціоналізм та Доброзичливість із протестами у випадку загроз соціальних заворушень та заради вшанування пам'ятних дат, а Гедоністи мають негативну кореляцію із готовністю до протестної участі. При цьому зазначені ціннісні орієнтації корелюють із готовністю використовувати виключно конвенційні протестні практики.

Незважаючи на переважання Індивідуалізму серед цінносної структури студентів, їх протестна поведінка переважно корелює із орієнтацією на Колективізм, що дозволило підхилити основну гіпотезу про вплив індивідуальних цінностей на протестну поведінку студентської молоді.

ВИСНОВКИ

Актуальність та новизна даної роботи полягає в виявленні особливостей протестної поведінки студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка в залежності від домінуючої ціннісної орієнтації (за методикою Ш. Шварца).

Ціннісна орієнтація «Самостійність» є найбільш поширеною ціннісною орієнтацією серед студентів факультету соціології – вона наявна у 64% опитаних студентів. Водночас також досить поширеними ціннісними орієнтаціями є «Досягнення» та «Універсалізм» – вони присутні у 58% та 55% відповідно.

Найменш поширеними ціннісними орієнтаціями, в свою чергу, є «Влада+Багатство» (40%), «Конформізм» (20%) та «Традиційність» (18%).

Якщо розглянути метацинністі, то ціннісна орієнтація «Індивідуалізм» переважає у 52% опитаних студентів, тоді як «Колективізм» лише у 39%.

Розглядаючи динаміку пріоритетності ціннісних орієнтацій, порівняно із даними 2018 року, то в цілому ціннісна ієрархія залишилась без суттєвих змін, за виключенням ціннісної орієнтації «Досягнення», що підвищила свої позиції, піднявшись з 6 сходинки у 2018 році на 2 у 2020 році.

Індекси Громадянської залученості до подій місцевого та національного рівнів (складаються з індексів Громадської відповідальності та Громадської спроможності впливати) мають помірні показники – 1,89 та 1,71. Дані показники означають, що опитані студенти відчують себе до певної міри відповідальними та спроможними впливати на стан справ у власному місці проживання та країні в цілому.

При цьому, розглядаючи протестну поведінку студентів, не можна оминати той факт, що студенти віддають перевагу конвенційним протестним практикам, а не неконвенційним. Так, 78% опитаних студентів хоча б раз за останні 12 місяців брали участь у конвенційних протестних практиках, тоді як у неконвенційних – лише 8% із загальної кількості опитаних.

Водночас позитивно до учасників конвенційних протестів ставляться 66% опитаних студентів, а до учасників неконвенційних протестів – лише 13%.

Опитані студенти в цілому вважають себе спроможними впливати на рішення влади, в тому випадку, коли вони утискають їх законні права та інтереси, – про це зазначили 62% опитаних.

Стосовно найбільш ефективних засобів впливу на владу, то, на думку опитаних студентів, ними є: опитування громадян для врахування їх думки при прийнятті рішень (56%), розповсюдження публікацій у соціальних мережах (55%), офіційні звернення до владних органів (54%), проведення мирних демонстрацій та мітингів (51%), разом із зверненням до правотворчих ініціатив громадян (51%) та ін..

Проте враховуючи, що не всі студенти готові особисто виходити на акцію протесту, ми розглянули заради чого вони готові (повністю або скоріше готові) на протест. Відтак, найбільш вагомою причиною для готовності взяти участь в протестних акціях є захист прав і свобод близьких людей, про це зазначило 80% опитаних.

Водночас студенти-соціологи готові використовувати широкий перелік інструментів: підписання петицій (86%), звернення до органів влади (75%), правоохоронців (72%) та до громадських організацій (70%) тощо.

Враховуючи наявність зв'язку між ціннісним світоглядом індивіда та його поведінкою, ми виявили шляхом проведення кореляційного аналізу, існування помірного зв'язку між домінуючими ціннісними орієнтаціями та протестною поведінкою студентів.

Так, ціннісна орієнтація «Самостійність» корелює майже зі всіма громадсько-політичними заходами, в яких студенти брали участь протягом останніх 12 місяців, окрім висловлення думок в блога чи сайтах, бойкотування товарів/ послуг, а також підтримці/ ініціюванні протестних заходів. В свою чергу ціннісна орієнтація «Гедонізм» має негативну кореляцію із висловленням думок в блогах чи сайтах та із підтримкою/ ініціюванням протестних заходів та дії протягом останні 12 місяців.

Якщо розглянути виключно участь у протестних заходах, то участь у конвенційних протестних практиках протягом останнього року корелює із

ціннісними орієнтаціями «Самостійність», «Доброзичливість» та «Універсалізм».

В свою чергу, вивчаючи зв'язок ефективних засобів впливу владу, виявляється наявність позитивного кореляційного зв'язку ціннісної орієнтації «Універсалізм» із визначенням мирних протестних акцій як ефективних засобів впливу; ціннісна орієнтація «Доброзичливість» корелює із таким засобом впливу як опитування громадян при прийнятті владних рішень; ціннісні орієнтації «Універсалізм», «Доброзичливість» та «Конформізм» мають негативний кореляційний зв'язок із неконвенційними протестами як ефективний засіб впливу (теж саме стосується і ставлення до учасників неконвенційних протестів).

Існує позитивний кореляційний зв'язок ціннісної орієнтації «Самостійність» майже із всіма причинами, заради яких студенти погодились би особисто вийти на акцію протесту. Ціннісна орієнтація «Універсалізм» корелює із готовністю до протестів заради незнайомих людей, збереження демократії чи екології, ціннісні орієнтації «Традиціоналізм» та «Доброзичливість» – із протестами у випадку загроз соціальних заворушень та заради вшанування пам'ятних дат, а ціннісна орієнтація «Гедонізм» загалом має негативну кореляцію із цілим рядом причин протестної участі.

Водночас ціннісні орієнтації «Самостійність», «Універсалізм» та «Доброзичливість» корелюють із готовністю використовувати виключно конвенційні протестні практики для захисту власних прав.

Цікавим висновком є також те, що показники протестної поведінки опитаних студентів найбільше корелюють із метацінністю «Колективізм, попри те, що серед цінносної структури студентів переважає метацінність «Індивідуалізм».

Таким чином, в ході роботи над кваліфікаційною роботою було виконано усі завдання, перевірені усі поставлені гіпотези, а також здійснено апробацію застосування методики ціннісних орієнтацій Ш. Шварца до дослідження протестної поведінки.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122-134.
2. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
3. Бакиров В. С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора / В. С. Бакиров. – Х.: Вища школа, 1988. – 149 с.
4. Берестова Г. Класифікація політичного протесту / Г. Берестова // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2015. – Вип. 5. – С. 226-232
5. Білецька Т.В. Протестний потенціал сучасного українського суспільства: особливості теоретичного та емпіричного аналізу / Т.В. Білецька // *Мультиверсум. Філософський альманах*, 2007. – вип. 6. [Електроний ресурс]. – Режим доступу:
https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_66/Bilecka.pdf
6. Берестова Г. І. Основні концепції політичного протесту / Г. І. Берестова // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. – 2015. – Вип. 16. – С. 44-49
7. Бэкон Ф. Новая Атлантида. Опыты и наставления нравственные и политические / Френсис Бэкон; [пер. с англ. З. Е. Александровой]. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1954. – 243 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с.
9. Всемирная энциклопедия: Философия / Глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. М.: Минск, 2001. – 1320 с. – С. 1199.
10. Гарр Т. Почему люди бунтуют / Тед Роберт Гарр. – СПб: Питер, 2005. – 461 с.
11. Гідденс Е. Соціологія: / Е. Гідденс; [пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник]. – К. : Основи, 1999. – 726 с.

12. Гоббс Т. Философские основания учения о гражданине / Томас Гоббс. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 304 с.
13. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту (1-12 грудня 2019 року) / КМІС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=911&page=1>
14. Дарендорф, Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф. – М.: РОССПЭН, 2002. – 288 с.
15. Дементьева И.Н. Теоретико-методологические подходы к изучению социального протеста в зарубежной и отечественной науке / И.Н. Дементьева // Мониторинг общественного мнения. – 2013. – № 4 (116). – С.3-12.
16. Дилигенский Г.Г. Социально-политическая психология: Учеб. пособие для высш. учеб. заведений / Г.Г. Дилигенский // Ин-т "Открытое о-во". – М.: Наука, 1994. – 304 с.
17. Дьяконова А. И. Особенности ценностных ориентаций школьников / А. И. Дьяконова // Материалы к научному семинару кафедры психологии образования МПГУ. – 2013.
18. Елисеев, С. М. Политическая социология : учебник и практикум для академического бакалавриата / С. М. Елисеев. – М. : Издательство Юрайт, 2016. – 412 с. – Серия : Бакалавр. Академический курс.
19. Ефанова Е. В. Молодежный экстремизм как форма политического протеста / Е. В. Ефанова // Власть. – 2011. – № 8. – С. 30-33
20. Жванія Т. В. Протестна політична поведінка: реальна та віртуальна / Т. В. Жванія // Сучасне суспільство. – 2014. – Вип. 2. – С. 55-67
21. Зарицкая Ж. В. Эвристические возможности методики Г. Хофстеде в изучении ценностей индивидуализма / коллективизма / Ж. В. Зарицкая // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. – Серия: Философия. – 2014. – Т. 12, вып. 1. – С. 56–63.

22. Здравомыслова Е. А. Социологические подходы к анализу общественных движений / Елена Андреевна Здравомыслова. // Социологические исследования. – 1990. – №7. – С. 88–94.
23. Заєць Т. Протестна поведінка як індикатор соціального невдоволення / Т. П. Заєць // Соціологія і сучасні соціальні трансформації: Матеріали XII Міжнародної конференції студентів та молодих науковців (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 14-15 листопада 2019 року). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2019. – С. 32-35.
24. Зеленюк Г. Політичний протест зими 2013–2014 років в Україні: зміст, форми, наслідки / Галина Зеленюк // Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – № 2. – С. 34-55.
25. Иванова Е.М. Протестное участие как форма имущественного политического поведения (социологический подход) / Е.М. Иванова // Известия Саратовского университета. – 2011. – Т.2. Серия Социология. Политология. – Вып. 2. – С. 7-10
26. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития М.: Новое издательство, 2011. – 464 с. – (Библиотека Фонда «Либеральная миссия»).
27. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. — СПб.: Речь, 2004. – 70 с.
28. Ковров В. Ф. Теоретико-методологические проблемы изучения социально-структурных компонентов электорального поведения // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – № 28. – С. 107–112.
29. Коэн Д.Л. Гражданское общество и политическая теория / Д.Л. Коэн, Э. Арато [Общ. ред. И.И. Мюрберг]. – М.: Издательство «Весь Мир», 2003. – 784 с.
30. Купрєєва Ю. О. Основні теоретико-методологічні підходи до вивчення протестної діяльності в зарубіжній соціології / Ю. О. Купрєєва // Вісник

- Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. – 2014. – № 1. – С. 60-65.
31. Локк, Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк. Сочинения в 3 т. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
32. Магда Г.В. Норма виборчого законодавства України «Не підтримую жодного», як одна із форм політичної протестної поведінки / Г.В. Магда // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. — Харків, 2012. — Вип 2. — С. 60-69.
33. Магун В.С., Руднев М.Г. Базовые ценности россиян в европейском контексте / В.С. Магун, М.Г. Руднев // Общественные науки и современность, 2010. № 3. С. 5–22
34. Макиавелли, Н. Государь: Сочинения / Н. Макиавелли. – М.: ЭКСМО Пресс; Харьков: Фолио, 2001. – 656 с.
35. Максимова Е.Н. Политический протест как фактор нестабильности политической системы / Е.Н. Максимова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 3, часть 1. – С. 105-108.
36. Маркс К. Избранные произведения: в 2 т. / Карл Маркс [под ред. М.Б. Митина]. – ОГИЗ.: Государственное издательство политической литературы, 1940 год. – 440 с.
37. Мацієвський Ю.В. Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні: чинники взаємодії / Ю.В. Мацієвський, В.О. Ковалко // Острог: Центр політичних досліджень НаУОА, 2015. – 27 с.
38. Митина О. В., Сорокина В. В. Ценности старшеклассников: разработка компьютерного диагностического инструментария / О. В. Митина, В. В. Сорокина // Вестн. моск. ун-та. – Сер. 14. Психология. – 2015. – № 1. – 42-59 с.

39. Москаленко В. В. Політичні установки особистості в соціальному житті / В. В. Москаленко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. - 2011. - № 981, вип. 47. - С. 153-156.
40. Нагоева Л.Х. Ценностные ориентации: понятие и феномен // Новые технологии. – 2011. – №4. – С.286-289.
41. Настрої та оцінка загроз українцями (19-30 січня 2019 року) / Соціологічна група «Рейтинг». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_i_ocenka_ugroz_ukraincam_i.html
42. Нестуля О. О. Соціологія: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
43. Новейший политологический словарь / Д. Е. Погорелый, В. Ю. Фесенко, К. В. Филиппов. – Ростов-н-Д : Феникс, 2010. – 318 с. – (Словари).
44. Новікова Л. Соціоструктурна диференціація ціннісних орієнтацій студентів університету / Л. Новікова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. – 2014. – Вип. 1. – С. 29-35. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_soc_2014_1_7
45. Основи політичної соціології: навчальний посібник для студентів соціогуманітарних спеціальностей / М. А. Безносков, Т. М. Дублікаш, А. Д. Литовченко та ін. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 252 с.
46. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкот Парсонс [Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева; Под ред. М.С. Ковалевой]. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
47. Платон. Сочинения в четырех томах / [Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса]. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – Т.3. Ч.1. – 752 с.
48. Поздняков С.В. Политический протест: автореф. дис. ... канд. полит. наук / С. В. Поздняков. – Ростов-н-Д., 2002. – 26 с.

49. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
50. Проказина Н.В. Методологические подходы к анализу протестной деятельности молодежи / Н.В. Проказина, П.А. Меркулов // Среднерусский вестник общественных наук. – 2017. – Т. 12. – № 1. – С. 15-23.
51. Резнік О. Динаміка чинників протестних практик населення України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 3. – С. 100–125.
52. Руденкина А.И. Социально-политическая теория протеста в зарубежной науке / А. И. Руденкина, А.А. Керимов // Социум и власть. – 2016. – № 4. – С. 56-61.
53. Руссо Ж . Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Ж.Ж. Руссо [Пер. с фр.]. – М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. – 416 с. (Малая серия «CIVITAS TERRENA: Социальная теория, политика и право» в серии «Публикации Центра Фундаментальной Социологии»).
54. Сабитов М.Р. Политический протест: теоретические проблемы. Дефиниции и типология / М.Р. Сабитов // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2012. – №9(17). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-protest-teoreticheskie-problemy-definitsii-i-tipologiya/viewer>
55. Савченко Н. Ціннісні орієнтації як складова особистісного самовизначення / Наталія Савченко // Наукові записки. – Випуск 140. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – 208 с. – (Серія: Педагогічні науки).
56. Сазонова О.В. Цінності та ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді / О. В. Сазонова // Сучасні напрямки теоретичних і прикладних досліджень. – 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer38/404.pdf>
57. Сафронов В.В. Потенциал протеста и демократическая перспектива / В. В. Сафронов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Том I. №4. – С. 116-130.

58. Северухина Д.Д. Политическое поведение и участие. Формы и факторы участия и неучастия в политике / Д.Д. Северухина // Вестник удмуртского университета. – 2017. – Т. 27. – Вып. 1. – С.96-104.
59. Сокурянська Л. Динаміка цінностей українського студентства часів незалежності: назад до «матеріалізму»? / Л. Сокурянська, О. Свід // Український соціологічний журнал. – 2018. – Том 17(1-2). – С. 135-139.
60. Сокурянська Л. Протестна активність студентської молоді: динаміка та чинники прояву (на прикладі студентів Каразінського університету), / Л. Сокурянська, Д. Шеховкова // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2016. – №35. – С. 84-91.
61. Соціально-політична ситуація в Україні — лютий 2020 (1-10 лютого 2020 року) / СОЦІС. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://socis.kiev.ua/wp-content/uploads/2020/02/Socis_Press_February_2020.pdf
62. Соціологія суспільних рухів : навч.-метод. комплекс для студ. спец. 8.03010101 «Соціологія» / уклад. Л. Ф. Фостер. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – 56 с.
63. Травлос, Т. С. Феномен протесту в політичному процесі сучасної України: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Тетяна Сергіївна Травлос; наук. кер. С. І. Ростецька; ДЗ "Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського". – Одеса, 2017. – 192 с.
64. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 6 (20) / Головні редактори д.екон.н. В.М.Ворона, д.соціол.н. М.О.Шульга. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2018. – 526 с.
65. Челпанова Д. Д. Характер и динамика протестной активности на юге России: Автореф. дис. ...канд. соц. наук. – Новочеркасск, 2011. – с. 23
66. Черданцева И. В. Развитие концепции типов индивидуального приспособления Р. Мертона, дифференциация понятия «социальная девиация» и направление переосмысления классической теории аномии /

- И.В. Черданцева., А.В. Метелев // Вестник Челябинского государственного университета. – 2018. – № 9 (419). – Философские науки. Вып. 49. – С. 28–37.
67. Шайгородський Ю. Цінності як детермінанти суспільного розвитку / Юрій Шайгородський // Сучасна українська політика. - Вип. 26. - 2012. - С. 219-228. - К.: Український центр політичного менеджменту
68. Шарапов Р.И. Особенности виртуальных форм современного политического протеста / Р. И. Шарапов. // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Социология. Политология. – 2016. – Т. 16, вып. 1. – С. 97-101.
69. Шевчук М. Психологічні особливості формування ціннісних орієнтацій особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / М.Шевчук. – К., 2000. – 20 с.
70. Шишкина В.И. Политический протест как форма политического действия в современной России: основные характеристики, динамика развития, факторы формирования / В.И. Шишкина // Актуальные вопросы политической науки: сб. науч. тр. Саратов, 2012. – С. 106-112
71. Шульц Э.Э. Политическая теория социального протеста от Аристотеля до Гоббса / Э.Э. Шульц // Приволжский научный вестник. – 2014. – № 1 (29). – С. 118–124.
72. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция. 2-е расширенное изд. – М.: ЦСПиМ, 2013. – 376 с.
73. Beliefs in Government / Ed. by M. Kaase, K. Newton. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 236 p. – (Beliefs in government; v. 5).
74. Inglehart R. Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence / R. Inglehart, Ch. Welzel. – New York: Cambridge University Press. – 2005. – 344 p.
75. Jenkins J. The Politics of Protest. Comparative Perspectives on State and Social Movements / J. Jenkins, B. Klandermans B. – Univ. of Minnesota Press : UCL Press. – 1995. – P.6–10.

76. Kaase M. Social Structure, Value-Orientations, and the Party System: The Problem of Interest Accommodation in Western Democracies / Max Kaase, Hans-Dieter Klingemann // [European Journal of Political Research](#). – Vol 10. – 1982. – p. 367–386.
77. Citizens and the State / edited by Hans-Dieter Klingemann and Dieter Fuchs // Oxford University Press. – 1995. – 499 p. – (Beliefs in government; v. 1).
78. McCarthy J. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory / J. McCarthy, M. Zald // *American Journal of Sociology*. – 1977. – Vol. 82. – №6. – pp. 1212–1241
79. The impact of values / edited by Jan W. van Deth and Elinor Scarbrough // Oxford ; New York : Oxford University Press, 1995. – 608 p. – (Beliefs in government; v. 4).

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика Мілтона Рокича

Табл. А.1

Перелік термінальних та інструментальних цінностей методики Мілтона

Рокича

Термінальні цінності	Інструментальні цінності
активна діяльна життя (повнота та емоційна насиченість життя);	акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);	вихованість (гарні манери);
здоров'я (фізичне і психічне);	високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
цікава робота;	життєрадісність (почуття гумору);
краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);	старанність (дисциплінованість);
любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);	незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);	непримиренність до недоліків у собі та інших;
наявність хороших і вірних друзів;	освіченість (широта знань, висока загальна культура);
суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);	відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово);
пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальне розвиток);	раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
продуктивна життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);	самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);	сміливість у отстаиваннях своєї думки, поглядів;
розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)	тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)
свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)
щасливе сімейне життя	широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)

Продовження Табл. А.1

щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	чесність (правдивість, щирість)
творчість (можливість творчої діяльності)	ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)
впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів).	чуйність (дбайливість)

Додаток В

Методика Ш. Шварца

Табл. В.1

Класифікація адаптованої ІС НАН України методики ціннісних орієнтацій

Ш. Шварцем

Інтегральна вісь	Ціннісна категорія	Ціннісна орієнтація	Цінності
Колективізм	Консерватизм	Безпека	Безпека близьких людей, національна безпека, громадський порядок
		Традиційність	Прийняття і поважання традицій і ідей, що походять з традиційної культури і релігії
		Конформність	Уникання дій, які б могли засмутити інших або зашкодити їм чи порушити соціальні норми
	Орієнтація на інших	Доброзичливість	Збереження і покращення добробут людей з близького кола
		Універсалізм	Мудрість, соціальна справедливість, рівність, мир, краса, терпимість, єдність з природою, захист навколишнього середовища
Індивідуалізм	Інновації	Самостійність	Незалежність мислення і прийняття рішень, творчість, свобода, пізнання
		Стимуляція	Життя, насичене гострими відчуттями, новими враженнями і складними задачами
		Гедонізм	Чуттєве задоволення, насолода життям, сибаритство, комфорт
	Орієнтація на себе	Влада	Престиж, багатство, контроль над людьми і ресурсами, соціальний статус, впливовість
		Досягнення	Особистий успіх і його демонстрація, честолюбство, компетентність, у відповідності до соціальних стандартів

Додаток С

*Програма пілотажного соціологічного дослідження на тему:
«Ціннісний вимір протестної поведінки студентів факультету соціології*

КНУ ім. Т. Шевченка»

Методологічний розділ

Актуальність дослідження

Українське суспільство за роки незалежності неодноразово опинялось на межі соціального краху, коли численні суспільні потрясіння загрожували стабільному функціонуванню його соціальних інститутів.

Економічні та політичні невдачі, які зазнавала українська держава, не могли не позначитися на якості життя її громадян. Відчутність погіршення власного становища індивідами посилює шанси для розгортання протестних рухів, що може призвести до вкрай несприятливих наслідків.

Однак, враховуючи, що далеко не кожен індивід має внутрішню схильність до участі у неконвенційній поведінці, то важливим є розуміння тих порогів, що може послугувати підвищенню рівня готовності протестної діяльності.

Іншими словами, важливим є дослідження ціннісного виміру індивідів для розуміння того, за яких обставин та умов вони погодяться взяти участь у протестній діяльності, а також характер такої протестної діяльності, тобто чи буде така діяльність носити мирний характер чи насильницький.

Розглянуті дослідження протестної поведінки, по більшій мірі, зосереджувались на вияві того, чи брали громадяни участь у протестній поведінці, якою була ця участь, потенційна готовність взяти участь у протестній поведінці, сферу подібної участі, а також розгляд впливу регіональної чи політичної складової на протестну поведінку.

При цьому поза дослідницькою увагою залишилось дослідження ціннісного виміру протестної поведінки студентства, хоча саме студенти як представники молоді, є найбільш активними у соціально-політичному житті суспільства і частіше, порівняно з більш старшою віковою групою, готові

приймати участь у неконформних видах діяльності, до яких відноситься протестна поведінка.

Так як до цього часу ще не було спроб детального аналізу як саме цінності сучасних українських студентів впливають на їх готовність до вчинення протестних дій, то **науковою проблемою**, яка потребує подальшого вирішення, є наявність розбіжності між задекларованою готовністю взяти участь у протестних діях та ціннісною схильністю до них.

Гносеологічна проблема дослідження полягає у недостатньому рівні вивченості зв'язку, який існує між ціннісними орієнтаціями студентів та їх протестною поведінкою, що формує нагальну потребу в його об'єктивному аналізі.

Об'єкт дослідження (теоретичний): протестна поведінка сучасного українського суспільства.

Об'єкт дослідження (емпіричний): студенти факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка.

Предмет – ціннісний вимір протестної поведінки сучасного українського суспільства.

Мета – дослідити ціннісний вимір протестної поведінки студентів ф-ту соціології КНУ імені Тараса Шевченка.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішення таких **програмних завдань дослідження:**

- 1) Відтворити ціннісні орієнтації студентів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка:
  - Сформувати ранговий порядок мотиваційних типів ціннісних орієнтацій студентів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка
  - Дослідити зміни рангового порядку мотиваційних типів ціннісних орієнтацій студентів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка за останні два роки

2) Дослідити потенційну та реальну протестну поведінку студентів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка:

- Виявити в яких протестних практиках студенти брали участь за останні 12 місяців
- Дослідити рівень готовності опитаних студентів взяти участь у протестних діях
- Виявити чинники, які сприятимуть підвищенню рівня потенційної участі студентів у протестних діях

3) Розглянути особливість протестної поведінки студентів в залежності від ціннісної складової:

- Розглянути особливість протестної поведінки студентів серед колективістів та індивідуалістів
- Виявити відмінності у протестній поведінці студентів в залежності від ставлення до конвенційних/неконвенційних протестних практиках.

Теоретична інтерпретація основних понять:

Протестна поведінка – це «своєрідна форма політичної участі, яка може проявлятися у вигляді відкритих проявів думок чи емоцій індивідів, соціальних груп, яка має негативне забарвлення та націлена на здійснення тиску на діяльність політичних суб'єктів, що мають право на прийняття політичні рішення» [Соїна, 2008: с. 13].

Ціннісні орієнтації – це «особистісні орієнтації стосовно цінностей тих чи інших соціальних спільнот чи груп: загально людських, національних, класових, професійних і т. ін.; тривкі диспозиції, що регулюють загальну спрямованість діяльності людини стосовно таких цінностей та інших об'єктів високої соціальної значущості» [Волович, 1998].

Цінність – розуміється «як предмет, що має певну користь і здатний задовольнити ту чи іншу потребу людини; як ідеал, до якого прагне людина; як норма, якої необхідно дотримуватися; як значущість чогось для особистості, соціальної групи, суспільства» [Шайгородський, 2012: с. 220].

Емпірична інтерпретація основних понять

➤ Протестна поведінка:

- Участь у громадсько-політичних заходах
- Можливість захисту порушених прав
- Готовність до протестних дій
- Готовність звернутися до засобів боротьби за права
- Ставлення до мирних протестних акцій
- Ставлення до насильницьких протестних акцій

➤ Соціальна напруженість:

- Суб'єктивна оцінка економічної ситуації
- Суб'єктивна оцінка політичної ситуації
- Задоволеність життям
- Наявність ефективних засобів впливу на владу

➤ Соціальна відповідальність:

- Суб'єктивна оцінка відповідальності за стан справ в мікрорайоні, місті/селі, країні в цілому
- Суб'єктивна оцінка контролю за станом справ в мікрорайоні, місті/селі, країні в цілому

➤ Ціннісні орієнтації:

- Адаптована Інститутом соціології НАНУ методика Ш. Шварца

Операціоналізація

Змінна	Індикати	Емпіричні індикатори, спосіб фіксації – запитання анкети.	Тип
Ціннісні орієнтації	Адаптована Інститутом соціології НАНУ методика Ш. Шварца	<p><i>Нижче наведені характеристики деяких людей. Визначте, будь ласка, наскільки кожен з цих людей є схожим чи не схожим на Вас. Дайте оцінку за 6-бальною шкалою, де 1 – «людина зовсім не схожа на мене», 6 – «людина дуже схожа на мене».</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Для неї важливо вигадувати нові ідеї та бути творчою людиною. Їй подобається все робити у свій оригінальний спосіб 2. Для неї важливо бути багатою. Вона бажає мати багато грошей та дорогі речі 3. Для неї дуже важливо, щоб у ставленні до людей в усьому світі була рівність. Вона впевнена, що у всіх мають бути рівні можливості у житті 4. Для неї важливо демонструвати всім свої здібності. Вона хоче, щоб люди захоплювалися тим, що вона робить 5. Для неї важливо жити у безпечному оточенні. Вона уникає всього, що може загрожувати її безпеці 6. Їй подобається сюрпризи і вона завжди шукає нову діяльність, щоб зайнятися нею. Вона вважає, що у житті важливо займатися багатьма різними справами 7. Вона впевнена, що люди мають виконувати те, що їм кажуть. Вона вважає, що люди завжди мають дотримуватися правил, навіть якщо ніхто за ними не спостерігає 8. Вона вважає важливим вислухати думки людей, що від неї відрізняються. Навіть якщо вона не згодна з ними, вона все одно бажає зрозуміти їх точку зору 9. Для неї дуже важливо бути скромною та «триматися у тіні». Вона намагається не привертати до себе увагу 10. Для неї важливо добре проводити час. Їй подобається себе побалувати 11. Для неї важливо самостійно приймати рішення про те, що робити. Їй подобається бути вільною та не бути залежною 12. Для неї дуже важливо допомагати оточуючим людям. Вона хоче дбати про їх добробут 13. Для неї дуже важливо бути успішною. Вона сподівається, що люди визнають її досягнення 14. Для неї важливо, щоб уряд гарантував їй безпеку від усіх загроз. Вона хоче, щоб держава була сильною та могла захистити своїх громадян 15. Вона шукає пригод та їй подобається ризикувати. Вона хоче мати життя повне вражень 16. Для неї важливо завжди поводити себе правильно. Вона намагається уникнути будь-яких вчинків, що викликати осуд 17. Для неї важливо бути шановною людиною. Вона хоче, щоб люди робили те, що вона скаже 18. Для неї важливо бути віданою своїм друзям. Вона хоче присвятити себе близьким людям 19. Вона твердо впевнена, що люди повинні дбати про природу. Для неї важливо турбуватися про довкілля 20. Для неї важливими є традиції. Вона намагається дотримуватися релігійних або сімейних звичаїв 21. Вона шукає будь-яку нагоду розважитися. Для неї важливо займатися тим, що дає задоволення. 	Порядкова
Соціальна напруженість	Суб-ективна оцінка економічної ситуації	<p><i>Як би Ви оцінили в цілому економічну ситуацію в Україні?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Благополучна 2. Спокійна 3. Напружена 4. Критична, вибухонебезпечна 5. Важко відповісти 	Порядкова

	<p>Суб~єктивна оцінка політичної ситуації</p>	<p><i>Як би Ви оцінили в цілому політичну ситуацію в Україні?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Благополучна 2. Спокійна 3. Напружена 4. Критична, вибухонебезпечна 5. Важко відповісти 	<p>Порядкова</p>
	<p>Задоволеність життям</p>	<p><i>Якщо говорити загалом, наскільки Ви задоволені сьогодні своїм життям?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Абсолютно не задоволений(-на) 2. Скоріше не задоволений(-на) 3. Важко сказати, задоволений(-на) чи ні 4. Скоріше задоволений(-на) 5. Абсолютно задоволений(-на) 	<p>Порядкова</p>
<p>Соціальна відповідальність:</p>	<p>Ефективність засобів впливу на владу</p>	<p><i>Які засоби впливу на владу Ви вважаєте ефективними?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Публічні слухання, на які можуть виноситись та обговорюватись проекти будь-яких муніципальних правових актів, рішень та ініціатив, які стосуються питань місцевого значення 2. Мирні протестні демонстрації, мітинги, акції, петиції, пікети біля державних установ 3. Насильницькі протестні практики (збройні виступи, перекриття доріг, захоплення адміністративних будівель тощо) 4. Розповсюдження / створення в соціальних мережах публікацій з посиланням на офіційні сторінки органів влади чи окремих діячів (зокрема шляхом додання відповідних хештегів) 5. Офіційні звернення через муніципалітети, органи місцевої чи державної влади 6. Місцеві референдуми, рішення яких є обов'язковими для виконання і на які можуть бути винесені питання місцевого значення 7. Правотворчі ініціативи громадян, що дозволяють домогтись розгляду органами і посадовими особами заяв, пропозицій і протестів громадян щодо питань місцевого і державного управління 8. Збори громадян, призначені для обговорення питань місцевого та державного значення, інформування населення про діяльність органів і посадових осіб місцевого чи державного значення 9. Опитування громадян для виявлення думок населення та його врахування при прийнятті рішень органами і посадовими особами місцевого самоврядування, а також органами державної влади 10. Інші способи (вказіть що саме) _____ 	<p>Номінальна</p>

	<p>Суб'єктивна оцінка відповідальності за стан справ в мікрорайоні,</p>	<p><i>Чи несете Ви особисту відповідальність за стан справ...</i></p> <p><i>Не несу жодної відповідальності</i> <i>Так, часткову відповідальність</i> <i>Так, повну відповідальність</i> <i>Важко сказати</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. у Вашому мікрорайоні? 2. у Вашому місті чи селі? 3. в цілому в Україні?: 	<p>Порядкова</p>
	<p>Суб'єктивна оцінка контролю за станом справ в мікрорайоні, місті/селі, країні в</p>	<p><i>В якій мірі Ви відчуваєте, що здатні здійснювати контроль за станом справ...</i></p> <p>Зовсім не відчуваю Певною мірою відчуваю Відчуваю в повній мірі</p> <p>Важко сказати</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. у Вашому мікрорайоні? 2. у Вашому місті чи селі? 3. в цілому в Україні?: 	<p>Порядкова</p>

Протестна поведінка	Участь у громадсько-політичних заходах	<p><i>У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Брав(-ла) участь у виборах Президента/Верховної Ради 2. Обговорював(-ла) суспільнозначущі проблеми у соціальних мережах (робив(-ла) дописи, писав(-ла) коментарі тощо) 3. Висловлював(-ла) свої думки, пропозиції, зауваження в блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо 4. Носив(-ла) символіку політичного характеру 5. Не купував(-ла) / не користувався(-лась) деякими товарами / послугами з політичних міркувань 6. Займався(-лась) волонтерською роботою, допомогою благодійним організаціям тощо 7. Брав(-ла) участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, політичних партій 8. Брав(-ла) участь у добровільних акціях 9. Звертався(-лась) до офіційних представників влади зі скаргами, пропозиціями 10. Створював(-ла) / розповсюджував(-ла) у соціальних мережах заклики політичного характеру 11. Підтримував(-ла) / ініціював(-ла) протестні заходи та дії, в тому числі через Інтернет 12. Підтримував(-ла) / ініціював(-ла) петиції, звернення до органів державної влади чи місцевого самоврядування, в тому числі через Інтернет 13. Брав(-ла) участь у мітингах і демонстраціях, страйках та інших мирних протестних акціях 14. Пікетував(-ла) державні установи 15. Брав(-ла) участь у протестному голодуванні 16. Брав(-ла) участь в акціях бойкоту (відмовлявся(-лась) виконувати рішення адміністрації, органів влади тощо) 17. Блокував(-ла) шляхи сполучення 18. Брав(-ла) участь у захопленні будівель державних установ 	Номінальна
---------------------	--	---	------------

	Можливість захист улюблених прав	<p><i>Якби органи державної влади ухвалили б постанову/рішення/закон, що утискає Ваші законні права та інтереси, чи могли б Ви щось зробити для протидії цього?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ні, нічого НЕ зміг (змогла) би зробити 2. Скоріше НЕ зміг (змогла) би щось зробити 3. Мені байдуже, нічого НЕ буду робити 4. Скоріше зміг (змогла) би щось зробити 5. Так, зміг (змогла) би щось зробити 6. Важко сказати 	Порядкова
	Готовність до протестних дій	<p><i>З якою метою Ви погодилися б особисто вийти на акцію протесту? Зовсім не готовий(-а), Скоріше не готовий (-а), Скоріше готовий(-а), Повністю готовий(-а), Важко відповісти</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Захист власних прав і свобод або прав і свобод близьких, друзів чи знайомих 2. Захист прав і свобод інших людей (не близьких, друзів чи знайомих) 3. За чесні вибори (проти фальсифікації результатів голосування) 4. Проти свавілля правоохоронних органів 5. Протест проти незадовільної діяльності органів державної влади 6. Протест проти корупції в судовій системі 7. Протест проти корупції у владних структурах 8. Протест проти незадовільної діяльності окремих фірм чи компаній 9. Проти соціально-економічної несправедливості, незахищеності (низький рівень життя, низький рівень заробітної плати, стипендій тощо) 10. Протест проти незадовільних дій адміністрації факультету/університету 11. Незадоволеність зовнішньою політикою держави 12. Незадоволеність внутрішньою політикою держави 13. У разі загрози соціальних заворушень 14. У разі загрози економічного краху 15. У разі загрози демократії 16. Протест проти недостатньої якості освітнього процесу 17. Вшанування пам'ятних дат 18. З метою боротьби з екологічними проблемами 	Порядкова

	Готовність звернутися до засобів боротьби за права	<p><i>Які засоби Ви готові використовувати для боротьби за власні права при виникненні такої необхідності?</i></p> <p><i>Зовсім не готовий(-а), Скоріше не готовий (-а), Скоріше готовий(-а), Повністю готовий(-а), Важко відповісти</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Створення / поширення публікацій, дописів, інтерв'ю, відео-звернень протестного характеру у соціальних мережах Участь / організація символічних акцій протесту (створення мемів, карикатур, стріт-арту на протестну тематику, спалення прапорів, опудал, символічне поховання тощо) Звернення до правоохоронних органів Участь / організація флешмоб-протесту Участь / організація мирних протестних акцій, мітингів Матеріальна підтримка протестуючих Звернення до органів судової влади Підписання петицій, офіційних листів протесту Звернення до органів влади державної чи місцевої влади Звернення до громадських організацій по допомогу Участь / організація насильницьких протестних акцій, збройних виступів, перекриття доріг, захоплення адміністративних будівель тощо 	Порядкова
	Ставлення до мирних протестних акцій	<p><i>Як Ви ставитеся до людей, які беруть участь у мирних протестних акціях?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Повністю негативно Скоріше негативно Байдуже, ніяк не ставлюсь Скоріше позитивно Повністю позитивно <p>Важко відповісти</p>	Порядкова
	Ставлення до насильницьких протестних акцій	<p><i>Як Ви ставитеся до людей, які беруть участь у насильницьких протестних акціях?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Повністю негативно Скоріше негативно Байдуже, ніяк не ставлюсь Скоріше позитивно Повністю позитивно Важко відповісти 	Порядкова
Соціально-демографічний блок	Стать	<p><i>Ваша стать:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Чоловік Жінка 	Номинальна
	Вік	<i>Скільки років Вам виповнилось? _____</i>	Метри
	Національність	<p><i>Ваша національність?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Українець(-ка) Росіянин(-ка) Інше 	Номинальна

	Сімейний стан	<p><i>Ваш сімейний стан?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Одружений / заміжня, в т.ч. громадянський шлюб 2. Неодружений / незаміжня 3. Розлучений / розлучена 4. Вдівець /вдова 	Номінальна
	Мова	<p><i>Яку мову Ви вважаєте рідною?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Українську 2. Російську 3. Іншу 4. Важко відповісти 	Номінальна

	Область	<p><i>Вкажіть область, в якій Ви проживали більшу частину свого життя до вступу в університет?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вінницька область 2. Волинська область 3. Дніпропетровська область 4. Донецька область 5. Житомирська область 6. Закарпатська область 7. Запорізька область 8. Івано-Франківська область 9. м. Київ 10. Київська область 11. Кіровоградська область 12. Луганська область 13. Львівська область 14. Миколаївська область 15. Одеська область 16. Полтавська область 17. Рівненська область 18. Сумська область 19. Тернопільська область 20. Харківська область 21. Херсонська область 22. Хмельницька область 23. Черкаська область 24. Чернігівська область 25. Чернівецька область 26. м. Севастополь 27. Автономна Республіка Крим 28. <i>Проживав(-ла) поза межами України</i> 	Но м і на ль на
	Факультет	<i>Вкажіть факультет на якому Ви навчаєтеся: _____</i>	Но м і на ль на
	Курс	<i>Вкажіть курс на якому Ви навчаєтеся: _____</i>	Но м і на ль на

Гіпотези

1. Серед студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка переважають індивідуалісти
2. Приналежність до групи осіб, які розділяють цінності індивідуалізму, підвищує рівень участі у протестній діяльності
3. Ставлення до протестних практик є позитивним у тому випадку, коли мова йде про застосування конвенційних, а не про неконвенційних протестних практик
4. Студенти частіше звертаються до застосування протестних практик, у тому випадку, коли мова йдеться про захист власних інтересів, а не інтересів незнайомих людей

Методичний розділ

Стратегічний план дослідження

Для даного емпіричного дослідження доцільно використати аналітичний стратегічний план, адже, у відповідності з метою та гіпотезами, нам необхідно провести систематичний кількісний опис об'єкта дослідження (студенти факультету соціології КНУ ім. Тараса Шевченка) та виявити структурно-функціональні зв'язки між ціннісними орієнтаціями та протестною поведінкою. Опис студентської молоді дасть змогу детально дослідити їх характеристики, виявити наявність факторів впливу, що визначають ставлення, а пояснювальні гіпотези дають можливість дослідити вплив зазначених факторів.

Методика дослідження: вибір і опис методів збирання первинної соціологічної інформації

Для проведення дослідження було обрано метод опитування, технологію проведення цього методу – онлайн опитування. Вибір такого методу був мотивований передусім тим, що він, по-перше, дозволяє швидко та з меншими затратами адекватно перевірити висунуті гіпотези і розкрити мету та всі поставлені завдання дослідження. По-друге, в умовах карантинного режиму використання інших методів проведення опитування (наприклад, Face-to-face інтерв'ю) унеможлиблюється, що викликає потребу у пошуці релевантних методів збору, яким є онлайн-опитування. По-третє, цей метод є зручним, доступним та адекватним меті дослідження. І, по-четверте, використання онлайн-опитувальника дозволяє отримати відповідь на всі запитання та уникнути зсуву відповідей шляхом використання технологічних можливостей програми

Варто зазначити, що застосування онлайн опитування дозволяє посилити рівень анонімності та конфіденційності. Це, в свою чергу, підвищує рівень достовірності та надійності отриманих даних, оскільки при самостійному заповненні опитувальника відбувається мінімальний вплив дослідника на опитуваного. Однак значним недоліком є відсутність контролю за процесом

заповнення опитувальника, відтак людиною, яка його заповнювала, може бути та, що не відповідає зазначеним вимогам до респондента.

Оскільки респондент заповнює самостійно, особливо важливе значення мають структура запитань, мова і стиль їх формулювання, рекомендації щодо заповнення анкети, а також її графічне оформлення. Дане опитування максимально формалізується, саме таким чином забезпечується високий рівень порівнюваності зібраної інформації та її легке машинне опрацювання. Значна перевага методу онлайн опитування полягає ще й в тому, що завдяки технологічним можливостям платформи, на якій здійснюється опитування, можна здійснювати ротацію альтернатив у кожному питанні. Ротація дозволяє прибрати ефект одноцентричності у відповідях респондентів.

Джерелом необхідної інформації для пілотажного соціологічного дослідження виступають студенти факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка.

Обґрунтування вибірки

Так як головним завданням дослідження на даний момент є проведення пілотажного дослідження з метою отримання попередніх результатів, а також виконання пре-тесту інструментарію дослідження, то на даному етапі наше дослідження є суцільним та нерепрезентативним. Відтак вибірка сукупність складається з усіх студентів, які на момент опитування навчаються на факультеті соціології КНУ імені Т. Шевченка. Планова кількість респондентів становить 100 осіб.

Робочий план дослідження.

Обов'язки	Терміни виконання
I. Підготовчий етап	
Обговорення і розробка програми дослідження	1 тиждень
Затвердження програми	1 день
Створення інструментарію	1 день

Поширення інструментарію	2 дні
Пілотажний етап	1 тиждень
Аналіз результатів пілотажу, внесення коректив у програму	2 дні
Тиражування кінцевого методичного інструментарію для масового збору інформації	1 день
II. Польовий етап	
Узгодження організаційних питань польового дослідження	1 день
Проведення опитування	1 тиждень
Централізований збір заповненого інструментарію	1 день
III. Підготовка первинної інформації до обробки, її комп'ютерна обробка	
Розробка інструкцій для відбору неправильно заповнених анкет	1 день
Перевірка анкет на наповненість (>70% вважається заповненою)	1 день
Розробка масиву та комп'ютерного паспорту анкети	1 день
Обробка первинної соціологічної інформації на комп'ютері.	2 дні
IV. Аналіз результатів обробки інформації і підготовка звіту	
Перевірка гіпотез (аналіз результатів дослідження) та підготовка попереднього звіту	2 дні
Науково-практичне обговорення попереднього звіту, доопрацювання і затвердження остаточного звіту	2 дні
Підготовка презентації загальних висновків дослідження	1 день

Додаток D

Анкета пілотажного соціологічного дослідження

Опитування студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка

Шановний(-а) студент(-ка) факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка!

Дане опитування присвячене дослідженню ціннісного виміру протестної поведінки студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка. Дослідження є повністю анонімним та конфіденційним. Надані Вами відповіді будуть використані після статистичної обробки лише в узагальненому вигляді для написання магістерської роботи. Просимо Вас приділити 7-10 хвилин Вашого часу та відповісти на ряд запитань.

Ваша думка є дуже важливою для нас!

S1. Вкажіть факультет, на якому Ви навчаєтеся:

1. Факультет соціології
2. Інший факультет (вкажіть який) _____

S2. Вкажіть курс, на якому Ви навчаєтеся:

1. 1 курс ОР «Бакалавр»
2. 2 курс ОР «Бакалавр»
3. 3 курс ОР «Бакалавр»
4. 4 курс ОР «Бакалавр»
5. 1 курс ОР «Магістр»
6. 2 курс ОР «Магістр»

VII. Нижче наведені характеристики деяких людей. Визначте, будь ласка, наскільки кожен з цих людей є схожим чи не схожим на Вас. Дайте оцінку за 6-бальною шкалою, де 1 – «Людина зовсім НЕ схожа на мене», а 6 – «Людина дуже схожа на мене».

Просимо дати відповідь по кожній характеристиці.

ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

		Зовсім НЕ схожа на мене	2	3	4	5	Дуже схожа на мене
1.	Для неї важливо вигадувати нові ідеї та бути творчою людиною. Їй подобається все робити у свій оригінальний спосіб	1	2	3	4	5	6
2.	Для неї важливо бути багатою. Вона бажає мати багато грошей та дорогі речі	1	2	3	4	5	6
3.	Для неї дуже важливо, щоб у ставленні до людей в усьому світі була рівність. Вона впевнена, що у всіх мають бути рівні можливості у житті	1	2	3	4	5	6
4.	Для неї важливо демонструвати всім свої здібності. Вона хоче, щоб люди захоплювалися тим, що вона робить	1	2	3	4	5	6
5.	Для неї важливо жити у безпечному оточенні. Вона уникає всього, що може загрожувати її безпеці	1	2	3	4	5	6
6.	Їй подобається сюрпризи і вона завжди шукає нову діяльність, щоб зайнятися нею. Вона вважає, що у житті важливо займатися багатьма різними справами	1	2	3	4	5	6
7.	Вона впевнена, що люди мають виконувати те, що їм кажуть. Вона вважає, що люди завжди мають	1	2	3	4	5	6

	дотримуватися правил, навіть якщо ніхто за ними не спостерігає						
8.	Вона вважає важливим вислухати думки людей, що від неї відрізняються. Навіть якщо вона не згодна з ними, вона все одно бажає зрозуміти їх точку зору	1	2	3	4	5	6
9.	Для неї дуже важливо бути скромною та «триматися у тіні». Вона намагається не привертати до себе увагу	1	2	3	4	5	6
10.	Для неї важливо добре проводити час. Їй подобається себе побалувати	1	2	3	4	5	6
11.	Для неї важливо самостійно приймати рішення про те, що робити. Їй подобається бути вільною та незалежною	1	2	3	4	5	6
12.	Для неї дуже важливо допомагати оточуючим людям. Вона хоче дбати про їх добробут	1	2	3	4	5	6
13.	Для неї дуже важливо бути успішною. Вона сподівається, що люди визнають її досягнення	1	2	3	4	5	6
14.	Для неї важливо, щоб уряд гарантував їй безпеку від усіх загроз. Вона хоче, щоб держава була сильною та могла захистити своїх громадян	1	2	3	4	5	6
15.	Вона шукає пригод та їй подобається ризикувати. Вона хоче мати життя повне вражень	1	2	3	4	5	6
16.	Для неї важливо завжди поводити себе правильно. Вона намагається уникнути будь-яких вчинків, що можуть викликати осуд	1	2	3	4	5	6
17.	Для неї важливо бути шановною людиною. Вона хоче, щоб люди робили те, що вона скаже	1	2	3	4	5	6
18.	Для неї важливо бути відданою своїм друзям. Вона хоче присвятити себе близьким людям	1	2	3	4	5	6
19.	Вона твердо впевнена, що люди повинні дбати про природу. Для неї важливо турбуватися про довкілля	1	2	3	4	5	6

20.	Для неї важливими є традиції. Вона намагається дотримуватися релігійних або сімейних звичаїв	1	2	3	4	5	6
21.	Вона шукає будь-яку нагоду розважитися. Для неї важливо займатися тим, що дає задоволення	1	2	3	4	5	6

N1. Як би Ви оцінили в цілому економічну ситуацію в Україні?

1. Благополучна
2. Спокійна
3. Напружена
4. Критична, вибухонебезпечна
5. Важко відповісти

N2. Як би Ви оцінили в цілому політичну ситуацію в Україні?

1. Благополучна
2. Спокійна
3. Напружена
4. Критична, вибухонебезпечна
5. Важко відповісти

N3. Чи несе те Ви особисту відповідальність за стан справ...:

ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

	Не несую жодної відповідальності	Так, часткову відповідальність	Так, повну відповідальність	Важко сказати
у Вашому мікрорайоні?	1	2	3	99
у Вашому місті чи селі?	1	2	3	99
в цілому в Україні?	1	2	3	99

N4. В якій мірі Ви відчуваєте, що здатні здійснювати контроль за станом справ...:

ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

	Зовсім не відчуваю	Певною мірою відчуваю	Відчуваю в повній мірі	Важко сказати
у Вашому мікрорайоні?	1	2	3	99

у Вашому місті чи селі?	1	2	3	99
в цілому в Україні?	1	2	3	99

№5. У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?

ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ

1. Брав(-ла) участь у виборах Президента/Верховної Ради
2. Обговорював(-ла) суспільнозначущі проблеми у соціальних мережах (робив(-ла) дописи, писав(-ла) коментарі тощо)
3. Висловлював(-ла) свої думки, пропозиції, зауваження в блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо
4. Носив(-ла) символіку політичного характеру
5. Не купував(-ла) / не користувався(-лась) деякими товарами / послугами з політичних міркувань
6. Займався(-лась) волонтерською роботою, допомогою благодійним організаціям тощо
7. Брав(-ла) участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, політичних партій
8. Брав(-ла) участь у добродійних акціях
9. Звертався(-лась) до офіційних представників влади зі скаргами, пропозиціями
10. Створював(-ла) / розповсюджував(-ла) у соціальних мережах заклики політичного характеру
11. Підтримував(-ла) / ініціював(-ла) протестні заходи та дії, в тому числі через Інтернет
12. Підтримував(-ла) / ініціював(-ла) петиції, звернення до органів державної влади чи місцевого самоврядування, в тому числі через Інтернет
13. Брав(-ла) участь у мітингах і демонстраціях, страйках та інших мирних протестних акціях
14. Пікетував(-ла) державні установи
15. Брав(-ла) участь у протестному голодуванні
16. Брав(-ла) участь в акціях бойкоту (відмовлявся(-лась) виконувати рішення адміністрації, органів влади тощо)
17. Брав(-ла) участь у НЕдозволених мітингах, демонстраціях чи страйках
18. Блокував(-ла) шляхи сполучення
19. Брав(-ла) участь у захопленні будівель державних установ

№6. Якби органи державної влади ухвалили б постанову/рішення/закон, що утискає Ваші законні права та інтереси, чи могли б Ви щось зробити для протидії цього?

1. Ні, нічого НЕ зміг (змогла) би зробити
2. Скоріше НЕ зміг (змогла) би щось зробити
3. Мені байдуже, нічого НЕ буду робити
4. Скоріше зміг (змогла) би щось зробити

5. Так, зміг (змогла) би щось зробити
6. Важко сказати

N7. Які засоби впливу на владу Ви вважаєте ефективними?

ОБЕРІТЬ НЕ МЕНШЕ 3 ВАРІАНТІВ

1. Публічні слухання, на які можуть виноситись та обговорюватись проекти будь-яких муніципальних правових актів, рішень та ініціатив, які стосуються питань місцевого значення
2. Мирні протестні демонстрації, мітинги, акції
3. Насильницькі протестні практики (збройні виступи, перекриття доріг, захоплення адміністративних будівель тощо)
4. Розповсюдження / створення в соціальних мережах публікацій з посиланням на офіційні сторінки органів влади чи окремих діячів (зокрема шляхом додання відповідних хештегів)
5. Офіційні звернення через муніципалітети, органи місцевої чи державної влади
6. Місцеві референдуми, рішення яких є обов'язковими для виконання і на які можуть бути винесені питання місцевого значення
7. Правотворчі ініціативи громадян, що дозволяють домогтись розгляду органами і посадовими особами заяв, пропозицій і протестів громадян щодо питань місцевого і державного управління
8. Збори громадян, призначені для обговорення питань місцевого та державного значення, інформування населення про діяльність органів і посадових осіб місцевого чи державного значення
9. Опитування громадян для виявлення думок населення та його врахування при прийнятті рішень органами і посадовими особами місцевого самоврядування, а також органами державної влади
10. Інші способи (вказіть що саме)_____

N8. З якою метою Ви погодилися б особисто вийти на акцію протесту?

ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ

		Зовсім не готовий(-а)	Скоріше не готовий (-а)	Скоріше готовий(-а)	Повністю готовий(-а)	Важко відповісти
1.	Захист власних прав і свобод або прав і свобод близьких, друзів чи знайомих	1	2	3	4	99
2.	Захист прав і свобод інших людей (не близьких, друзів чи знайомих)	1	2	3	4	99
3.	За чесні вибори (проти фальсифікації результатів голосування)	1	2	3	4	99

4.	Проти свавілля правоохоронних органів	1	2	3	4	99
5.	Протест проти незадовільної діяльності органів державної влади	1	2	3	4	99
6.	Протест проти корупції в судовій системі	1	2	3	4	99
7.	Протест проти корупції у владних структурах	1	2	3	4	99
8.	Протест проти незадовільної діяльності окремих фірм чи компаній	1	2	3	4	99
9.	Проти соціально-економічної несправедливості, незахищеності (низький рівень життя, низький рівень заробітної плати, стипендій тощо)	1	2	3	4	99
10.	Протест проти незадовільних дій адміністрації факультету/університету	1	2	3	4	99
11.	Незадоволеність зовнішньою політикою держави	1	2	3	4	99
12.	Незадоволеність внутрішньою політикою держави	1	2	3	4	99
13.	У разі загрози соціальних заворушень	1	2	3	4	99
14.	У разі загрози економічного краху	1	2	3	4	99
15.	У разі загрози демократії	1	2	3	4	99
16.	Протест проти недостатньої якості освітнього процесу	1	2	3	4	99
17.	Вшанування пам'ятних дат	1	2	3	4	99

18.	З метою боротьби з екологічними проблемами	1	2	3	4	99
-----	--	---	---	---	---	----

№9. Які засоби Ви готові використовувати для боротьби за власні права при виникненні такої необхідності?

ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

		Зовсім не готовий(-а)	Скоріше не готовий (-а)	Скоріше готовий(-а)	Повністю готовий(-а)	Важко відповісти
1.	Створення / поширення публікацій, дописів, інтерв'ю, відео-звернень протестного характеру у соціальних мережах	1	2	3	4	99
2.	Участь / організація символічних акцій протесту (створення мемів, карикатур, стріт-арту на протестну тематику, спалення прапорів, опудал, символічне поховання тощо)	1	2	3	4	99
3.	Звернення до правоохоронних органів	1	2	3	4	99
4.	Участь / організація флешмоб-протесту	1	2	3	4	99
5.	Участь / організація мирних протестних акцій, мітингів	1	2	3	4	99
6.	Матеріальна підтримка протестуючих	1	2	3	4	99
7.	Звернення до органів судової влади	1	2	3	4	99
8.	Підписання петицій, офіційних листів протесту	1	2	3	4	99
9.	Звернення до органів влади державної чи місцевої влади	1	2	3	4	99
10.	Звернення до громадських організацій по допомогу	1	2	3	4	99
11.	Участь / організація насильницьких протестних акцій, збройних виступів,	1	2	3	4	99

	перекриття доріг, захоплення адміністративних будівель тощо					
--	---	--	--	--	--	--

N10. Як Ви ставитесь до людей, які беруть участь у мирних протестних акціях?

1. Повністю негативно
2. Скоріше негативно
3. Байдуже, ніяк не ставлюсь
4. Скоріше позитивно
5. Повністю позитивно
6. Важко відповісти

N11. Як Ви ставитесь до людей, які беруть участь у насильницьких протестних акціях?

1. Повністю негативно
2. Скоріше негативно
3. Байдуже, ніяк не ставлюсь
4. Скоріше позитивно
5. Повністю позитивно
6. Важко відповісти

S3. Ваша стать:

1. Чоловік
2. Жінка

S4. Скільки повних років Вам виповнилось?

_____ років.

S5. Ваш сімейний стан:

1. Одружений / заміжня, в т.ч. громадянський шлюб
2. Неодружений / незаміжня
3. Розлучений / розлучена
4. Вдівець / вдова

S6. Ваша національність:

1. Українець(-ка)
2. Росіянин(-ка)
3. Інше

S7. Вкажіть область, в якій Ви проживали більшу частину свого життя до вступу в університет:

1. Вінницька область
2. Волинська область
3. Дніпропетровська область
4. Донецька область
5. Житомирська область
6. Закарпатська область
7. Запорізька область
8. Івано-Франківська область
9. м. Київ
10. Київська область
11. Кіровоградська область
12. Луганська область
13. Львівська область
14. Миколаївська область
15. Одеська область
16. Полтавська область
17. Рівненська область
18. Сумська область
19. Тернопільська область
20. Харківська область
21. Херсонська область
22. Хмельницька область
23. Черкаська область
24. Чернігівська область
25. Чернівецька область
26. м. Севастополь
27. Автономна Республіка Крим
28. *Проживав(-ла) поза межами України*

S8. Яку мову Ви вважаєте рідною?

1. Українську
2. Російську
3. Іншу
4. Важко відповісти

S9. Якщо говорити загалом, наскільки Ви задоволені сьогодні своїм життям?

1. Абсолютно не задоволений(-на)
2. Скоріше не задоволений(-на)
3. Важко сказати, задоволений(-на) чи ні
4. Скоріше задоволений(-на)
5. Абсолютно задоволений(-на)

ДЯКУЄМО ЗА УЧАСТЬ!

Додаток Е

Таблиці та діаграми результатів пілотажного соціологічного дослідження

Діаграма Е. 1

Таблиця Е.2

**Кореляційна таблиця оцінки економічної та політичної ситуації в Україні
(показані лише значущі показники)**

	Оцінка економічної ситуації в Україні	Оцінка політичної ситуації в Україні
Оцінка ситуації		
Оцінка економічної ситуації в Україні	-	0,33**
Оцінка політичної ситуації в Україні	0,33**	-
Участь у громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців		
Обговорювання суспільнозначущих проблем у соціальних мережах	-	0,25*
Створювання / розповсюдження у соціальних мережах закликів політичного характеру	-	0,23*
Участь у конвенційних протестних практиках	-	0,27*
Ефективні засоби впливу на владу		
Насильницькі практики є ефективним засобом впливу на владу	0,26*	-
Офіційні звернення до представників влади є ефективним засобом впливу на владу	-0,26*	-0,22*
Заради чого готові вийти на акцію протесту		
Проти незадовільної діяльності окремих фірм чи компаній	0,23*	-
Соціально-демографічний профіль		
Вік	0,25*	-
Стать	-	-0,21*

*Кореляція значуща на рівні 0.05

** Кореляція значуща на рівні 0.01

Таблиця Е.3

**Кореляційна таблиця суб'єктивної оцінки задоволеності власним життям
(показані лише значущі показники)**

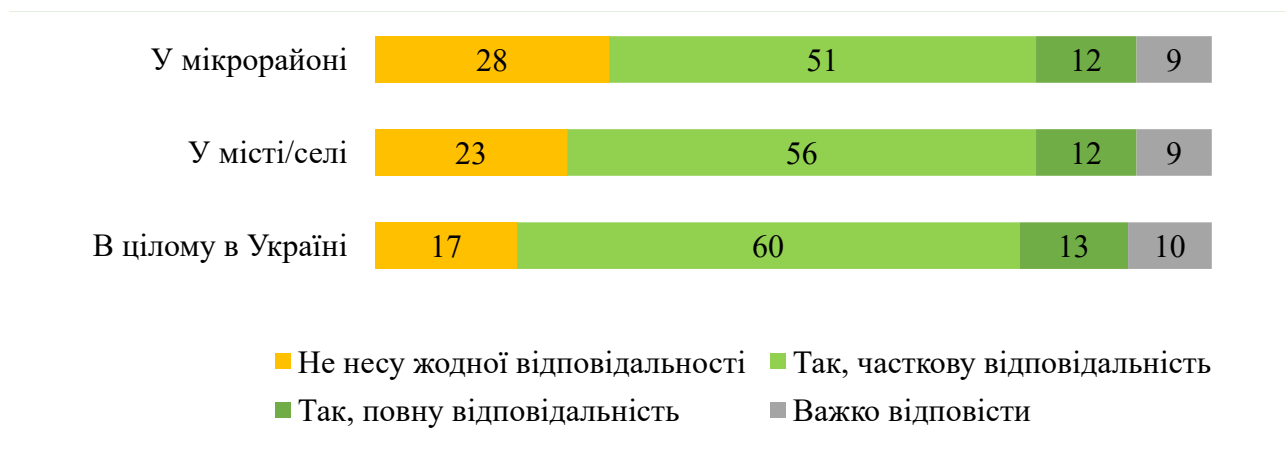
	Задоволеність власним життям
Ціннісні орієнтації	
Схильність до цінностей Стимулу	0,25*
Схильність до цінностей Індивідуалізму	0,24*
Схильність до цінностей Універсалізму	0,2*
Засоби, які готові використати для боротьби за власні права	
Підписувати петиції, офіційні листи протесту для захисту власних прав	0,21*
Соціально-демографічний профіль	
Сімейний стан	-0,28**

*Кореляція значуща на рівні 0.05

** Кореляція значуща на рівні 0.01

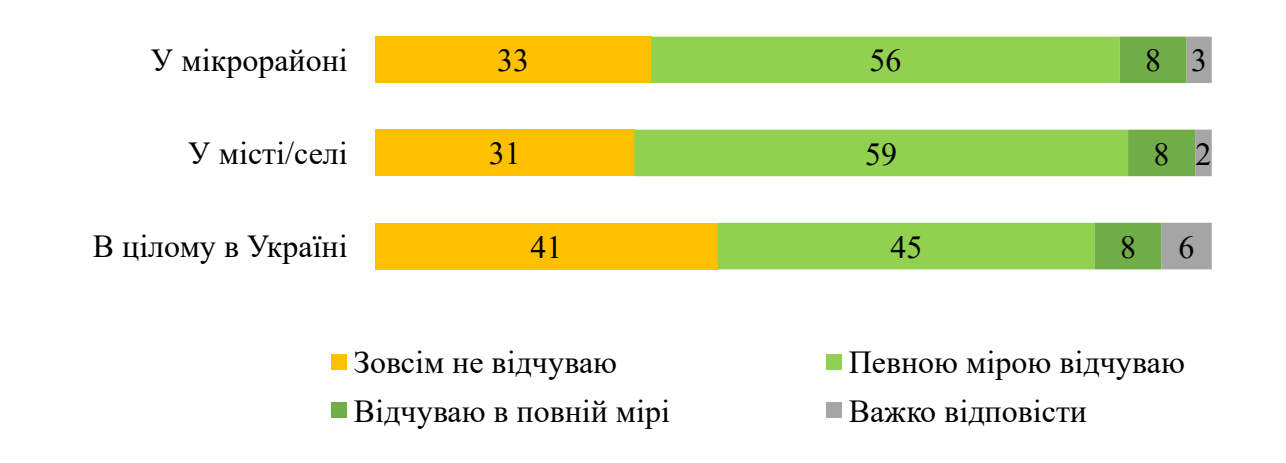
Діаграма Е.4

**Особиста відповідальність за стан справ в місці проживання та в країні в цілому,
N=100, %**

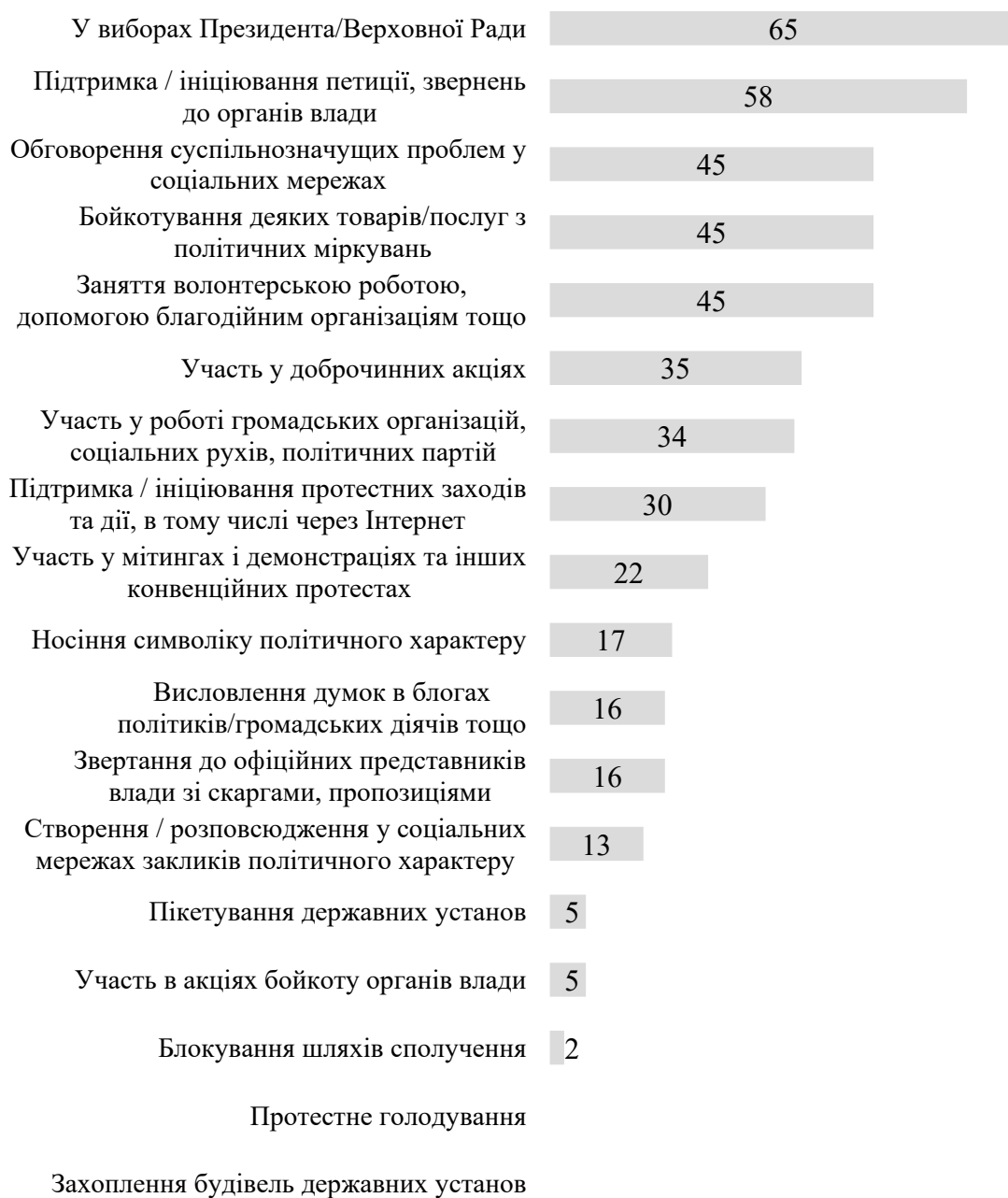
Діаграма Е.5

Здатність здійснювати контроль за станом справ в місці проживання та в країні в цілому, N=100, %

Діаграма Е.6

Участь в громадсько-політичних заходах за останні 12 місяців, N=100,%

Таблиця Е.7

Кореляційна таблиця можливості впливати на рішення владних органів, які утискають законні права та інтереси, N=100 (показані лише значущі показники)

	Можуть впливати на рішення владних органів
<i>Ціннісні орієнтації</i>	
Схильність до цінностей Універсалізму	0,3**
Схильність до цінностей Самостійності	0,28**
<i>Громадянська залученість до подій місцевого та національного рівнів</i>	
Індекс громадянської відповідальності	0,24**
Індекс громадянської спроможності впливати	0,26**
<i>Участь у громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців</i>	
Участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, політичних партій	0,38**
Участь у мітингах і демонстраціях, страйках та інших мирних протестних акціях	0,28**
Брали участь в виборах Президента/Верховної Ради	0,23*
<i>Ефективні засоби впливу на владу</i>	
Розповсюдження/створення в соціальних мережах публікацій з посиланням на офіційні сторінки органів влади чи окремих діячів	0,3**
Місцеві референдуми, рішення яких є обов'язковими для виконання і на які можуть бути винесені питання місцевого значення	-0,25*
Мирні протестні демонстрації, мітинги, акції	0,25*
Опитування громадян для виявлення думок населення та його врахування при прийнятті рішень органами влади	0,2*
Правотворчі ініціативи громадян, що дозволяють домогтися розгляду органами влади заяв, пропозицій і протестів громадян щодо питань місцевого і державного управління	0,2*
<i>Заради чого готові вийти на акцію протесту</i>	
За чесні вибори (проти фальсифікації результатів голосування)	0,43**
Проти незадовільної діяльності органів державної влади	0,34**
У випадку незадоволеності зовнішньою політикою держави	0,31**
З метою боротьби з екологічними проблемами	0,29**
Проти корупції в судовій системі	0,29**
З метою захисту прав і свобод незнайомих людей	0,28**
У випадку незадоволеності внутрішньою політикою держави	0,25*
Проти незадовільних дій адміністрації факультету/університету	0,25*
Проти свавілля правоохоронних органів	0,23*
У разі загрози демократії	0,23*
Проти корупції у владних структурах	0,21*
З метою захисту прав і свобод близьких, друзів чи знайомих	0,21*
<i>Засоби, які готові використати для боротьби за власні права</i>	
Брати участь/організувати мирні протестні акції, мітинги	0,28**
Матеріально підтримати протестуючих	0,27**
Звертатися до органів влади державної чи місцевої влади	0,26*

Продовження Таблиці Е.7

	Можуть впливати на рішення владних органів
<i>Засоби, які готові використати для боротьби за власні права</i>	
Звертатися до правоохоронних органів	0,24*
Звертатися до органів судової влади	0,22*
Звертатися до громадських організацій по допомогу	0,2*
Створювати / поширювати публікації, дописи, інтерв'ю, відео-звернення протестного характеру у соціальних мережах для захисту власних прав	0,2*
<i>Ставлення до учасників протесту</i>	
Позитивне ставлення до учасників конвенційних протестів	0,34**

*Кореляція значуща на рівні 0.05

** Кореляція значуща на рівні 0.01

Діаграма Е.8

**Готовність особисто вийти на акцію протесту заради..., N=100, %
(Відранжовано за Повністю+Скоріше готовий)**

Діаграма Е.9

**Готовність використовувати для боротьби за власні права такі засоби..., N=100, %
(Відранжовано за Повністю+Скоріше готовий)**

Таблиця Е.10

**Кореляційна таблиця ставлення до учасників конвенційних протестів, N=100
(показані лише значущі показники)**

	Ставлення до учасників конвенційних протестів
<i>Ціннісні орієнтації</i>	
Схильність до цінностей Універсалізму	0,24*
<i>Участь у громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців</i>	
Бойкотування деяких товарів/послуг з політичних міркувань	0,24*
<i>Здатність протидіяти рішенням владних органів</i>	
Здатність протидіяти рішенням органів державної влади, яке утискає законні права та інтереси	0,34**
<i>Ефективні засоби впливу на владу</i>	
Мирні протестні демонстрації, мітинги, акції	0,29*
<i>Заради чого готові вийти на акцію протесту</i>	
За чесні вибори (проти фальсифікації результатів голосування)	0,33**
Проти соціально-економічної несправедливості, незахищеності	0,29*
У разі загрози економічного краху	0,28*
Проти корупції в судовій системі	0,26*
У разі загрози соціальних заворушень	0,23*
<i>Засоби, які готові використати для боротьби за власні права</i>	
Брати участь/організувати мирні протестні акції, мітинги	0,34**
Звертатися до громадських організацій по допомогу	0,26*

*Кореляція значуща на рівні 0.05

** Кореляція значуща на рівні 0.01

Таблиця Е.11

**Кореляційна таблиця ставлення до учасників неконвенційних протестів, N=100
(показані лише значущі показники)**

	Ставлення до учасників неконвенційних протестів
Ціннісні орієнтації	
Схильність до цінностей Конформізму	-0,28**
Схильність до цінностей Колективізму	-0,28**
Схильність до цінностей Універсалізму	-0,24*
Схильність до цінностей Доброзичливості	-0,22*
Соціально-демографічний профіль	
Стать	-0,33**
Участь у громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців	
Підтримка/ініціювання протестних заходів та дій, в тому числі через інтернет	-0,31**
Участь у мітингах і демонстраціях, страйках та інших мирних протестних акціях	0,26*
Ефективні засоби впливу на владу	
Насильницькі протестні практики	0,66**
Опитування громадян для виявлення думок населення та його врахування при прийнятті рішень органами влади	-0,22*
Заради чого готові вийти на акцію протесту	
У випадку незадоволеності зовнішньою політикою держави	0,5**
Проти корупції в судовій системі	0,43**
У випадку незадоволеності внутрішньою політикою держави	0,4**
Проти корупції у владних структурах	0,38**
Проти незадовільних дій адміністрації факультету/університету	0,37**
Проти незадовільної діяльності органів державної влади	0,36**
За чесні вибори (проти фальсифікації результатів голосування)	0,33**
Проти свавілля правоохоронних органів	0,32*
У разі загрози соціальних заворушень	0,31**
Проти незадовільної діяльності окремих фірм чи компаній	0,31**
З метою захисту прав і свобод близьких, друзів чи знайомих	0,31*
Проти соціально-економічної несправедливості	0,27**
У разі загрози демократії	0,23*
Засоби, які готові використати для боротьби за власні права	
Брати участь/організувати насильницькі протестні акції	0,6**
Брати участь/організувати символічні акції протесту	0,4**
Брати участь/організувати мирні протестні акції, мітинги	0,36**
Брати участь/організувати флешмоб-протест	0,26*

*Кореляція значуща на рівні 0.05

** Кореляція значуща на рівні 0.01

Таблиця Е.12

Кореляційна таблиця ціннісних мотиваційних типів, N=100
(показані лише значущі показники)

	Самостій- ність	Досягнен- ня	Універса- лізм	Гедонізм	Доброзич- ливість	Стимул	Конформі- зм	Традицій- ність
<i>Соціально-демографічний профіль</i>								
Стать (0 – чоловік, 1 – жінка)	-	-	-	0,25*	-	-	-	-
<i>Громадянська залученість до подій місцевого та національного рівнів</i>								
Індекс громадянської відповідальності	0,3**	0,23*	0,35**	-	0,24*	0,27**	-	-
Індекс громадянської спроможності впливати	0,34**	0,2*	0,24*	-	0,3**	0,28**	-	-
<i>Участь у громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців</i>								
Обговорювання суспільнозначущих проблем	0,26**	-	-	-	-	-	-	-
Висловлення думок в блогах, сайтах	-	-	-	-0,211*	-	-	-	-
Бойкотування товарів/ послуг	-	-	0,22*	-	-	-	-	-
Заняття волонтерською та благодійною роботою	0,22*	-	-	-	-	0,27**	-	-
Участь у роботі громадському секторі	0,2*	-	-	-	-	-	-	-
Участь у добродійних акціях	0,25*	-	-	-	-	-	-	-
Підтримка/ ініціювання протестних заходів та дії	-	-	-	-0,2*	-	-	-	-
Участь у конвенційних протестних практиках	0,26**	-	0,32**	-	0,24*	-	-	-
<i>Здатність протидіяти рішенням владних органів</i>								
Здатність протидіяти рішенням, що зачіпають права	0,28**	-	0,3**	-	-	-	-	-
<i>Ефективні засоби впливу на владу</i>								
Мирні протестні демонстрації, мітинги, акції	-	-	0,24*	-	-	-	-	-
Насильницькі протестні практики	-	-	-0,26**	-	-0,26**	-	-0,27**	-
Місцеві референдуми	-	-	-	-	-	-0,21*	-	-
Опитування громадян для прийняття правильних рішень	-	-	-	-	0,24*	-	-	-
<i>Заради чого готові вийти на акцію протесту</i>								
Захист прав і свобод близьких, друзів чи знайомих	-	-	-	-0,24*	-	-	-	-
Захист прав і свобод незнайомих людей	0,26**	-	0,22*	-0,2*	0,21*	-	-	-
За чесні вибори (проти фальсифікації виборів)	0,25*	-	0,21*	-	-	-	-	-
Проти свавілля правоохоронних органів	0,25*	-	-	-	-	-	-	-
Проти незадовільної діяльності державних органів	0,26**	-	-	-	-	-	-	-
Протест проти корупції в судовій системі	-	-	0,20*	-	-	-	-	-

Продовження Таблиці Е.12

	Самостій- ність	Досягнен- ня	Універса- лізм	Гедонізм	Доброзич- ливість	Стимул	Конформі- зм	Традицій- ність
Заради чого готові вийти на акцію протесту (продовдження)								
Протест проти корупції у владних структурах	-	-	-	-0,23*	-	-	-	-
Протест проти незадовільної діяльності компаній	0,24*	-	-	-0,24*	-	-	-	-
Проти соціально-економічної несправедливості	-	-	-	-0,20*	-	-	-	-
Незадоволеність зовнішньою політикою держави	0,2*	-	-	-	-	-	-	-
Незадоволеність внутрішньою політикою держави	0,34**	-	-	-	-	-	-	-
У разі загрози соціальних заворушень	0,26**	-	-	-	0,24*	-	-	0,2*
У разі загрози демократії	0,21*	-	0,27**	-	-	-	-	-
Протест проти незадовільної якості освіти	0,32**	-	-	-	-	-	-	-
Вшанування пам'ятних дат	-	-	-	-	0,26**	-	-	0,21*
З метою боротьби з екологічними проблемами	0,28**	-	0,42**	-	-	-	-	-
Засоби, які готові використати для боротьби за власні права								
Створення/поширення протестних публікацій	0,41**	-	0,24*	-	-	-	-	-
Участь / організація символічних акцій протесту	0,33**	-	-	-	-	-	-	-
Звернення до правоохоронних органів	-	-	-	-	-	-0,23*	-	-
Участь / організація флешмоб-протесту	0,25*	-	-	-	-	-	-	-
Участь/організація мирних протестних акцій	0,28**	-	0,24*	-	-	-	-	-
Матеріальна підтримка протестуючих	0,31**	-	0,23*	-	0,23*	-	-	-
Підписання петицій, офіційних листів протесту	-	-	0,26*	-	-	-	-	-
Звернення до громадських організацій по допомогу	0,21*	-	-	-	-	-	-	-
Ставлення до людей, які беруть участь в конвенційних/неконвенційних протестах								
Ставлення до учасників конвенційних протестів	-	-	0,24*	-	-	-	-	-
Ставлення до учасників неконвенційних протестів	-	-	-0,24*	-	-0,22*	-	-0,28**	-
Суб'єктивна оцінка задоволеності власним життям								
Задоволеність власним життям	-	-	0,2*	-	-	0,25*	-	-

*Кореляція значуща на рівні 0.05

** Кореляція значуща на рівні 0.01

Таблиця Е.13

**Кореляційна таблиця «Індивідуалізм/Колективізм», N=100
(показані лише значущі показники)**

	Індивідуалізм	Колективізм
<i>Громадянська залученість до подій місцевого та національного рівнів</i>		
Індекс громадянської відповідальності	0,29**	-
Індекс громадянської спроможності впливати	0,25*	-
<i>Участь у громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців</i>		
Участь у конвенційних протестних практиках	-	0,21*
<i>Ефективні засоби впливу на владу</i>		
Насильницькі протестні практики	-	-0,27**
<i>Заради чого готові вийти на акцію протесту</i>		
У разі загрози демократії	-	0,21*
З метою боротьби з екологічними проблемами	-	0,2*
<i>Засоби, які готові використати для боротьби за власні права</i>		
Створення/поширення протестних публікацій	0,2*	-
Матеріальна підтримка протестуючих	-	0,21*
<i>Ставлення до людей, які беруть участь в конвенційних/неконвенційних протестах</i>		
Ставлення до учасників неконвенційних протестів	-	-0,28**
<i>Суб'єктивна оцінка задоволеності власним життям</i>		
Задоволеність власним життям	0,24*	-

*Кореляція значуща на рівні 0.05

** Кореляція значуща на рівні 0.01